
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

21. évfolyam 12. szám

2012. december

Tartalom

Bánkeszi Katalin: Köszöntő	3
Gereben Ferenc: Magyar olvasáskultúra a Kárpát-medencében. Mi történt az ezredforduló után?	5
Kovács Ilona: Gondolatok a Világtalálkozó előtt	28
Mezey László Miklós–Pegán Anita: „A könyvtár, ami összeköt”. Interjú a „Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtárosok együttműködése” című ösztöndíjprogram résztvevőivel	35
Hajnal Ward Judit: Egy magyar digitális világkönyvtár víziója	47
Mák Ferenc: A végtisztesség keresztjei – Mártírjaink 1944–1948. A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet készülő archívumáról	57

A hátsó borítón Aknay Tibor felvétele látható.

From the contents

- Katalin Bánkeszi*: Introduction (3);
Ferenc Gereben: Hungarian reading culture in the Carpathian Basin – what happened after the millennium? (5);
Ilona Kovács: Considerations before the world meeting of Hungarian librarians (28);
László Miklós Mezey–Anita Pegán: “The library connects us”. Interview with the participants of the fellowship programme entitled “Co-operation of young Hungarian librarians in the Carpathian Basin” (35);
Judit Hajnal Ward: Vision of a Hungarian digital world library (47);
Ferenc Mák: Crosses of the last tribute – Our martyrs, 1944–1948. About the archive of the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina (57);

Cikkeink szerzői

Bánkeszi Katalin, a Könyvtári Intézet igazgatója; *Gereben Ferenc*, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára; *Hajnal Ward Judit*, a New Jersey-i Rutgers Egyetem könyvtárának osztályvezetője; *Kovács Ilona*, az Országos Széchényi Könyvtár ny. osztályvezetője; *Mák Ferenc* művelődéstörténész, bibliográfus (Budapest); *Mezey László Miklós*, a 3K felelős szerkesztője; *Pegán Anita*, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

**Bartos Éva, Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária,
Dancs Szabolcs, Fülöp Attiláné**

Szerkesztik:

Bartók Györgyi és Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bánkeszi Lajosné**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Borítóterv: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 6,0 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az
Emberi Erőforrások Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet
Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.
HU–ISSN 1216-6804

Bánkeszi Katalin

Köszöntő

Kedves Olvasóink!

A *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* folyóirat decemberi száma ezúttal nem a szokásos, rovatokra tagolt tartalommal jelenik meg, hanem tematikus számként, amelynek apropóját az adja, hogy szeretnénk újraéleszteni azt a hagyományokkal bíró rendezvényt, amely lehetőséget ad a világ különböző pontjain élő és dolgozó magyar könyvtárosoknak, hogy Magyarországon találkozzanak, megismerjék egymást, kölcsönösen beszámoljanak munkájukról, terveikről, eredményeikről, és közösen gondolkodjanak a jövőről, az együttműködés lehetőségeiről. 2013 tavaszán – mintegy kilenc év kihagyás után – ismét szeretnénk megrendezni a Magyar Könyvtárosok Világtalálkozóját, hogy személyesen is megvitassunk aktuális és stratégiai jelentőségű kérdéseket.

Utoljára 2004-ben találkoztak a számos országból érkezett kollégák. Azóta nyolc év telt el, de ez idő alatt is élő kapcsolat volt a hazai és a határon túl dolgozó könyvtárosok között. Közös konferenciák, szakmai találkozók adtak lehetőséget az eszmecserére, a megoldandó feladatok, problémák feltárására. A határ menti magyar könyvtárak is rendszeresen szerveztek közös programokat az odaát élő magyar könyvtárosok részvételével.

Évente került sor az Informatikai és Könyvtári Szövetség szervezésében a Kárpát-medencei könyvtárosok háromnapos találkozója Csongrádon, ahol szakmai kérdésekről hangzottak el előadások, és jó hangulatú programokon jöttek létre tartós szakmai és baráti kapcsolatok.

A szórványban élő magyarokkal is vannak élő kapcsolataink. A történetüket megőrző dokumentumok összegyűjtésében, a hagyatékok kezelésében, valamint a helyi gyűjtemények feltárásával összefüggésben rendszeres az együttműködés az anyaországi és a kinti kollégák között. Napjainkban is folynak az egyeztetések a veszélyeztetett, ritka, megmentendő dokumentumokról. A múlt feltárása, az emlékek megóvása, az anyanyelv és a kultúra megőrzése egyaránt fontos kérdések ezen a területen. Több jelentős program indult a szórványban élők hagyatékának megmentésére. A pályázati forrásokból elnyert anyagi támogatásnak köszönhetően feltérképező, kutató munka folyt, és megkezdődött a kinti hagyatékok feltárása – az ott élő magyarok kultúrájának, történeti értékeinek fennmaradása érdekében.

Fontos eredményként könyvelhetjük el, hogy a Kárpát-medencei könyvtárosok számára a Publika Magyar Könyvtári Kör – a Könyvtári Intézettel együttműködésben – oktatási hálózatot épített ki a határon túli intézményekkel karöltve, és magyar nyelvű szakmai tanfolyamokat rendezett a kint élő könyvtárosoknak. A számítógépekkel felszerelt képzőhelyekre Magyarországról utaztak ki oktatók, hogy digitalizálásról, korszerű technológiai megoldásokról tartsanak tanfolyamokat. Az a tény, hogy a tanfolyamokon az oktatás magyar nyelven folyt, többszörös jelentőségű: a magyar anyanyelvű könyvtárosok számára biztosította a szakmai ismeretek alapos elsajátítását és a magyar nyelvű könyvtáros szakkifejezések használatát is.

A fiatal könyvtárosoknak is adódik lehetőségük tapasztalatokat szerezni és megismerni az anyaországban működő intézményeket. Számukra ösztöndíjprogramokat szerveznek, amelyeknek során hosszabb időre az anyaországba látogatva ismerhetnek meg intézményeket, szolgáltatásokat, és tapasztalataikat otthon hasznosíthatják, átadhatják a kollégáiknak. A vendégek és a vendéglátók megismerhetik egymás napi munkáját, eredményeit. Mindkét fél számára értékes tapasztalatokkal szolgálnak ezek a találkozók. Legutóbb az Országgyűlési Könyvtár fogadta az ösztöndíjasokat és szervezett számukra gazdag programot. Számos könyvtárba is ellátogattak a vendégek, hogy a lehető legsokrétűbb tapasztalattal térhessenek haza. *(Lásd e számunkban „A könyvtár, ami összeköt” című interjút! – A szerk.)*

Csak néhány pillanatképet vázoltunk fel a számos lehetőségből, amelyek a rendszeres szakmai egyeztetést biztosítják. Azt is meg kell állapítanunk, hogy ezek a távoli kapcsolatok nem tudják pótolni a személyes találkozók adta lehetőségeket. Ezért tartjuk fontosnak, hogy a Világtalálkozót ismét megrendezzük.

A konferenciát kétnaposra tervezzük, és igyekszünk több fontos témát érinteni a plenáris előadások és a műhelybeszélgetések során. Nyilván nem lesz mód arra, hogy minden aktuális témát megvitassunk a rendezvény keretei között, ezért arra gondoltunk, hogy néhány említésre méltó, fontos gondolatról előzetesen cikkeket kérünk olyan kollégáktól, akik aktívan részt vesznek a kapcsolatok életben tartásában. Szíves figyelmükbe ajánlom az alábbi írásokat, amelyek kiegészítik a tervezett konferencia előadásait.

Gereben Ferenc

Magyar olvasáskultúra a Kárpát-medencében

Mi történt az ezredforduló után?

Bevezetés

Azt a feladatot kaptam, hogy próbáljam összegezni a Kárpát-medencében élő (hazai és külföldi) magyarság olvasáskultúrájának legfőbb vonásait, ahogy azt ma látjuk. A feladat nehézségét az jelenti, hogy az ezredforduló táján voltak az utolsó olyan reprezentatív felmérések, amelyek több ország (Magyarországon kívül Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia) magyarságára is kiterjedtek, és amelyek egységes szempontrendszer alapján a sajtó- és könyvolvasás jelenségeit is részletesen, behatóan vizsgálták.¹ Ennek a felméréssorozatnak eredményeiről, kisebb-nagyobb részletességgel, több ízben beszámoltam (Gereben 2004, 2010²), és az eredményeket egy önálló kötetben is bemutattam (Gereben 2005). Bár a kelet-közép-európai rendszerváltozások után a határon túli magyar olvasáskultúra feltérképezése szinte azonnal megkezdődött³, jelen esetben arra törekszem, hogy az átfogó ezredfordulós felmérések tekintve alapszámok, az azokhoz mért, a 2000-es években bekövetkezett változásokról adjak számot. Ez a törekvésem ugyanakkor jelentős akadályba ütközik, mert az ezredforduló óta több ország magyarságára azonos szempontok alapján kiterjedő reprezentatív vizsgálatok az olvasási szokásokkal vagy nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak. Ezért jórészt olyan kisebb felmérések eredményeire kell hagyatkoznom, amelyek egy-egy lakóközösség, klub, iskola stb. tagjait, illetve tanulóit kérdezték meg kérdőív vagy interjú módszerrel szabadidős elfoglaltságaikról, médiafogyasztásukról, számítógép-használatukról, sajtó- és könyvolvasásuk gyakoriságáról, legutóbbi olvasmányaikról, kedvenc szerzőikről stb. Ezek a részvizsgálatok (jobbára egyetemi szakdolgozatok) a maguk 100–400 fős mintáikkal általában az adott közösség tekintetében reprezentativitásra törekedtek, de ez nem mindig sikerült. Az ezredfordulós adatfelvételek 18 éven felüli felnőtt-mintáitól eltérően a későbbi kisebb felmérések közül több csak a fiatal felnőtteket (egyetemistákat), vagy a középiskolás korosztályokat vizsgálta. Annak ellenére, hogy a korábbi eredményekkel való összevetés lehetősége csorbát szenved, ezek fontos üzeneteket hordozhatnak a jövőben várható társadalmi olvasási jelenségekről, tehát korlátaik ellenére van információs értékük. Az újabb részvizsgálatokat tekintjük a 2000-es évek határon túli magyarok olvasáskultúráját⁴

bemutató kép különböző pontjain elhelyezkedő mozaikkockáknak: hiányos és hézagos lesz ez a kép, de talán e részletek alapján felsejlik valami az egészből.

Olvasáskultúra és identitástudat

Az olvasás önmagában is érdekes és fontos téma. Fontosságát erősíti személyiségépítő, érték-háztartásunkat, szociális kultúránkat, kreativitásunkat stb. gazdagító hatása, amelyet a kultúrhistoria könyvtárnyi irodalma hangoztat. Jelen esetben az ad különös hangsúlyt témánknak, hogy *kisebbségben* (egy többségi nemzet közegében) élő közösség olvasáskultúrájáról van szó.

A Kárpát-medencében élő magyar nemzetrészek önazonosság- és összetartás-tudatának, vagyis identitásának legfőbb pillére – szociológiai vizsgálatok sora bizonyítja ezt – az *anyanyelv*, és az anyanyelv kulturális övezete: az irodalom, a művészetek, a hagyományok, az anyanyelvi vallásgyakorlás stb.⁵

Görömbei András konkrétan a határon túlra került nemzetrészek oldaláról – mint identitást védő intézményt – elemzi visszatérően az irodalom szerepét (Görömbei 2003). Ennek az irodalomnak az olvasása – illetve általában véve az olvasás (azon belül pedig elsősorban az *anyanyelvi olvasás*) – az anyanyelv-használatnak kitüntetett, magas szintű formája, amely nem véletlenül mutat jól mérhető kapcsolatot is az identitástudat milyenségével és minőségével.⁶

Ennek a kapcsolatnak az említett öt országban végzett, kérdőíves adatfelvételekre támaszkodó részletes összefüggésrendszerét már több ízben táblázatosan is szemléltettem⁷, ezért most csak a legfontosabb tanulságokat szeretném összefoglalni. Ezredfordulós tapasztalataink szerint akik számára a nemzeti közösséggel való kapcsolatteremtés csak *töredékesen* vagy *sehogy* nem sikerült, illetve akik ezt teljes *közömbösséggel* kezelték, vagy számukra ez pusztán *negatív* élményt jelentett, azok nagy eséllyel az olvasáskultúrának a legdeficitesebb fokozataihoz tartoztak: könyvet nem vagy keveset olvastak, s ha igen, főleg kommerciális és pusztán praktikus igényszinten tették. A „*természetes adottságként*” definiált – meglehetősen reflektálatlan – önazonosság-típusról (amely szerint az identitás egyszerűen „beszületés dolga”), szintén a kevésbé színvonalas olvasói teljesítmények közé ágyazódott be. A pozitív érzelmekre támaszkodó, domináns módon *emocionális* beállítódású identitáskategóriához – a rendszeres olvasók mellett – már inkább a kevésbé gyakori olvasók vonzódnak, és azok, akiknek ízlésvilágához a romantikus és a hatásosságra, a „nagy irodalom” látszatára törekvő, ún. bestseller irodalom dominanciája áll közel.⁸ A *kulturális* elemekkel (anyanyelv, művészetek, hagyomány, történelmi emlékek stb.) átszőtt identifikációs típus holdudvarában megjelenő olvasási teljesítmények – meglehetősen logikus módon – egyenletesen magas színvonalúnak mutatkoztak. A *cselekvően vállalt, az azonosságtudat megőrzését feladatnak tekintő* identitástípusba tartozó kérdezettek – mindegyik vizsgált régióban – ugyancsak sokat (vagy a kevesénnél többet) olvastak, és többnyire a régebbi és az új értékes irodalom, illetve a színvonalasabb szórakoztató irodalom elkötelezettjei.

Vagyis az olvasáskultúra mennyiségi, minőségi mutatói szoros szálakkal látszanak kapcsolódni az identitástudathoz, azon belül a nemzeti azonosságtudathoz: *a gyenge olvasói teljesítmények inkább a negatív vagy közömbös identitástudattal*

*hajlamosak társulni, az aktív és értéktelített olvasói magatartás pedig főleg a nemzet tudat pozitívabb, tudatosabb és egyúttal differenciáltabb formációit vonzzák.*⁹

Az olvasói tevékenység tehát a kisebbségi létformán belül az önazonosságtudat olyan „gyakorlóterének” tűnik, amelynek a hétköznapi életből való esetleges kiszorulása az önidentifikáció igényét és erejét is gyöngítené.

Sajtótermékek olvasása

A különböző típusú sajtótermékek olvasásáról az 1. táblázat tájékoztat, összevetve négy ország felnőtt magyar népességének ezredfordulós adatait. A napilapok esetében rendelkezünk 2007-ből való, ugyancsak reprezentatív felnőtt mintáktól származó összehasonlító adatokkal, az MTA ún. „Kárpát panel 2007” projektje¹⁰ révén. Mielőtt összehasonlítanánk a különböző országokban élő magyarok teljesítményét, meg kell jegyeznünk, hogy mind a napilapok, mind a hetilapok, mind pedig a folyóiratok olvasottsága Magyarországon a nyolcvanas évekhez viszonyítva az ezredfordulóra jelentősen (15–25%-kal) visszaesett, és érzékelhetően csökkent az egyes sajtótípusok olvasásának gyakorisága is. (A gyakoriság csökkenése, főleg a hetilapok esetében, az ezredforduló után is folytatódott, lásd: Nagy–Péterfi 2006.) Ezek után nem lehet meglepő az 1. táblázatból kiolvasható tapasztalatunk, hogy mindhárom sajtóműfajnak az ezredfordulón Magyarországon volt a legkisebb olvasótábora, és a napilapok esetében ez az állítás (Erdélyt leszámítva) 2007-ben is érvényes volt.

Az ezredfordulón a Kárpát-medence felnőtt magyarságának mintegy kétharmada-háromnegyede volt napilapolvasó. (A „Kárpát panel 2007”-es adatai szerint az újságolvasók aránya nagyjából tartotta a pozícióját, Felvidéken és Vajdaságban azonban csökkent.) A hetilapok (és Felvidéken a havilapok is) egy-másfél évtizede kifejezetten magas (80-90%-os) olvasottságnak örvendhettek. Az érdeklődés további alakulásáról reprezentatív adataink nincsenek; kisebb (lokális, illetve régi-) felmérések azonban részben lanyguló, részben bulvárosodó érdeklődést sejtetnek. (Erre még visszatérünk.)

Az 1. táblázat lehetőséget nyújt a *nyelvválasztás* tanulmányozására is: vagyis hogy a különböző típusú sajtótermékek olvasása milyen mértékben történik anyanyelven, azon belül kizárólag (vagy túlnyomórészt) magyarul.¹¹ A sajtótermékek olvasási nyelvvel kapcsolatosan – az ezredfordulón – a következő alaptendenciákat tapasztaltuk:

1. Általában a határon túli napi-, heti- és havilap-olvasók nagyobb része (több mint fele) kizárólag, illetve főleg magyarul szokta olvasni a sajtótermékeket az ezredfordulón. (Ez az állítás leginkább a kárpátaljai magyarokra igaz, és kivételesen nem áll a felvidéki havilap-olvasókra.)
2. Ha a határon túli, nagyoobbrészt (vagy legalább felerészben) anyanyelven olvasók arányát (az 1. táblázat celláinak alsó sorában található első adatot) összevetjük a magyarországi százalékos arányokkal, akkor kiderül, hogy a különböző sajtótermékek *magyar nyelven történő olvasása is elterjedtebb volt a határon túl, mint Magyarországon.*
3. A *folyóiratok (havilapok)* esetében még azoknak az aránya is magasabb volt határon túl, akik túlnyomórészt vagy kizárólag magyarul olvasnak. (Lásd a **félkövérrel** szedett számadatokat!)

4. A dominánsan anyanyelvi sajtóolvasásban általában Kárpátalján mértük a legmagasabb, Felvidéken a legalacsonyabb arányszámokat; a vajdasági magyarok az újság- és folyóirat-olvasás terén a felvidékiekhez, a hetilapok túlnyomórészt magyar nyelvű olvasásában – élenjáró adattal – a kárpátaljaiakhoz állnak közel.

1. táblázat

Magyar nemzetiségű* felnőtt népesség különböző sajtótermékeket (és ezen belül magyar nyelvűeket) olvasó hányada négy (2007-ben öt) országban (1999–2007)
(18 éven felüli reprezentatív minták százalékos adatai)

Sajtótermékek olvasása	Magyarország 2000**	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Szerbia (Vajdaság) 2000	Kárpát panel 2007***
Szokott <i>napilapot</i> olvasni Ebből magyarul (is), illetve főleg magyarul	63	79 68 – 42	78 72 – 61	68 62 – 45	62; 70; 78; 64; 53
Szokott <i>hetilapot</i> olvasni Ebből magyarul (is), illetve főleg magyarul	64	88 79 – 48	79 74 – 62	87 81 – 67	Nincs adat
Szokott <i>folyóiratot (havilapot)</i> olvasni Ebből magyarul (is), illetve főleg magyarul	29	82 70 – 34	67 63 – 51	55 49 – 32	Nincs adat

* Magyarországon: magyar állampolgár

** Magyarországon nem kérdeztünk rá a sajtóolvasás nyelvére.

*** Itt az általában vett újságolvasókról van szó, az olvasás nyelvtől függetlenül. Az adatok az országok, illetve régiók következő sorrendjében állnak: Magyarország, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság, Erdély. („Kárpát panel 2007”: 268, 93, 148, 218, 32)

A sajtótermékek olvasásának a határon túli magyarok körében észlelt *rétegspecifikus* vonásait összefoglalva – ezredfordulós vizsgálataink eredményei alapján – megállapíthatjuk, hogy a különböző periodikumok olvasására a fiatal-középkorú és kvalifikáltabb szellemi foglalkozású rétegek hajlamosabbak, ugyanők (főleg ha lokálisan is kisebbségben vagy egyenesen szórvány-helyzetben élnek) olvassák leginkább az ország többségi nyelvén íródott sajtótermékeket (akár magyar lapokkal együtt). *A dominánsan anyanyelvi sajtóolvasással leginkább az idősebb (folyóiratok esetében inkább középkorú) nyugdíjas és szellemi foglalkozású, valamint a tömbmagyar területen élő rétegekben találkoztunk.* Mindez azt jelenti, hogy a környező országok magyar kisebbségi sajtójának (és a határon túl is olvasott magyarországi sajtótermékeknek) – különösen Szlovákiában és a szórványokban – egyre inkább számolniuk kell az adott országban többségi nyelvén írt lapok konkurenciájával. Az idősebb értelmiségiek, valamint – ha olvasnak egyáltalán sajtót – a nyugdíjasok ugyan még kitartanak magyar lapjaik kizárólagos használata mellett, de a *fiatalabb, képzetlenebb rétegek körében egyre inkább hódít a többnyelvű, sőt a kizárólag többségi nyelvű sajtóolvasás.*

A többségi nyelven írt lapok már a „Kárpát panel 2007”-es felméréseiben, a legolvasottabb sajtótermékeket ismertető listákon (főleg a felvidéken és vajdasá-

gin) is észlelhető, de a későbbi szűkebb körű felmérések eredményei tovább árnyalják a képet.

A *szlovákiai* magyar egyetemi hallgatók körében két olyan felmérés is készült, amely kitért a (sajtó)olvasási szokásokra is. Az egyiket Lampl Zsuzsanna szociológus készítette 2007-ben a *komáromi és a nyitrai* egyetem magyar hallgatói körében.¹² Úgy találta, hogy túlnyomó többségük olvas sajtótermékeket, és elsősorban magyar nyelven (*Új Szó, Vasárnap, Új Nő, Szabad Újság* stb.) De jelentős részük – főleg a nyitraiak – szlovák lapokat (*Nový Cas, Sme* stb.) is olvas (Lampl 2008: 78–79). Egy másik, a *pozsonyi* magyar egyetemisták körében 2008–2009-ben készített kérdőíves felmérés¹³ szerint mintegy kétharmaduk olvasott különböző sajtótermékeket. A napi- és hetilapolvasók közel fele inkább magyarul, nagyobbik fele jórészt vegyesen (magyarul és szlovákul vagy egyéb idegen nyelven), illetve kifejezetten idegen nyelven olvasott. Az egyensúly a havilapok–folyóiratok esetében borul fel igazán: ezek olvasói között a domináns anyanyelvűség kifejezett (mintegy egyharmadnyi) kisebbségbe szorult, feltehetőleg a nemzetközi szakfolyóiratok használatának tulajdoníthatóan (Horváth 2009: 46–47).

A jelenhez közelebb lépve, 2011-ben az ugyancsak felvidéki *Szőgyén* községben készült kérdőíves felmérés a 15 évesnél idősebb lakosság körében.¹⁴ Az egyetlen szlovákiai magyar napilapot, az *Új Szót* a kérdezettek egyharmada szokta olvasni. A legnépszerűbb hetilap a *Vasárnap* (9%) volt, amelyet a *Szabad Újság* követett (7%), és a katolikus hetilap, a *Remény* (5%). A szlovák lapokat csak a helyi értelmiség olvasta, a *Sme* 3 százalékot kapott (Porubszky 2012: 46–47).

A következő, ugyancsak 2011-es vizsgálat mélyinterjú módszerrel készült *Pozsony környéki*, magyarok által (is) lakott *falvakban*, vegyes házasságban élő magyar asszonyok és férfiak megkérdezésével.¹⁵ Idézem a dolgozat egy tanulságos részletét, amely nem csak a periodikumok, hanem általában a média és a kulturális termékek nyelvének megválasztásáról, és a választás motívumairól szól:

„Feltettem azt a kérdést is, hogy *az utóbbi időben miket olvasott és milyen nyelven?* Többnyire magyar újságot, magyar könyveket olvastak. Azonban akik szlovákul végezték a középiskolát, ők szlovákul is szeretnek olvasni, mert gyorsabban megy nekik.

– *Igazából a középiskola számít. Aki magyarba járt, az megmarad magyar-nak. Aki szlovákba járt, annak már nehezebbre fog esni minden, ami magyar.* (Nő, szül.: 1970, Fél.)

Azon interjúalanyaim esetében, ahol a családban a szlovák a kommunikációs nyelv, ott a könyv, tévé, újság nyelve is szlovák. Az idősebb korosztály, akiknek már unokáik is vannak, inkább fordulnak *magyar* könyv, újság és tévécsatorna felé. A fiatalabbakra (1960 után születettek) inkább a szlovák nyelvű olvasmányok stb. dominanciája jellemző. Kíváncsiságból rákérdeztem néhány fiatalabb interjúalanyomnál, hogy a Facebook közösségi portál milyen nyelven van beállítva számukra. Szomorúan vettem tudomásul, hogy a szlovák nyelvet használják. Választásukat a fiatalabbak azzal magyarázzák, hogy Szlovákiában élnek, és emiatt is a szlovák hírekre kíváncsiak, és nem a magyarra. Legtöbbjük olvasási aktivitása kimerül a (többnyire szlovák nyelvű) sajtótermékek átböngészésében...” (Szalay-Hodován 2012: 27)

Most nézzünk meg néhány *vajdasági* adatot.

A bácskai *Tóthfalun* 2005 nyarán végeztünk – a felnőtt lakosságot reprezentáló mintán – kérdőíves felmérést.¹⁶ A tóthfalusi napi- és hetilap-olvasási arányszámok a vajdasági átlagtól csak kevéssel maradnak el, a folyóiratok olvasásában azonban jelentősen. A dominánsan anyanyelvi napi- és hetilapolvasás terén viszont – színmagyar faluról lévén szó – Tóthfalu messze meghaladja a vajdasági átlagot (Botás 2007). Vajdaság-szerre 2007-ben a *Magyar Szó* című napilap (52%), a *Családi Kör* című hetilap (18%) és a *Blic* című szerb napilap (6,5%) volt a legnépszerűbb (Gábrity Molnár-Rác 2007:148); Tóthfaluban pedig (2005-ben) a *Magyar Szó* (69%), a *Családi Kör* (49%), a *Hét Nap* (27%), a *Kiskegyed* (11%) és az *Új Kanizsai Újság* (5%) (Botás 2007).

A *zentai* Identitás Kisebbségkutató Műhelynek a vajdasági ifjúság körében végzett 2008-as felmérése¹⁷ a szerb *Blic* olvasását 14 százalékosnak mérte – a vajdasági átlagot jelentő 6,5 százalékkal szemben –, ráadásul a fiatalok rendszeresebben olvassák a szerb lapot, mint a *Magyar Szót* (Badis 2008/b). E felmérés nyomán megfigyelhető a *fiatalosság (főleg anyanyelvi) sajtótermékek iránti apadó érdeklődése* is: a napi- és havilapokat mintegy tíz százalékkal kevesebb fiatal olvassa, mint az ezredfordulós vajdasági átlag; a hetilapoknál a visszaesés már egyenesen drámai: 27 százalékos. (Badis 2008/b.)

Erdélyből a kétezres évek középiskolai felmérések hírért hozták. Tordán¹⁸ 2007-ben, Marosvásárhelyen¹⁹ 2009-ben, Csíkdánfalván²⁰ 2010-ben végeztek kérdőíves felmérést szakdolgozatot író kolozsvári, illetve csíkszeredai egyetemi hallgatók. Mindegyik középiskolában koedukált osztályok működtek, de *Tordán* a vizsgálat (amely a kérdőívek kitöltése mellett az olvasás témájának közös megbeszélését is jelentette) főleg a lányokra koncentrált. Az említett beszélgetés egyik tapasztalatát a dolgozatíró így összegzi:

„Beigazolódott még egyszer az, ami a kérdőívek válaszaiból is körvonalázódott, hogy a fiatal lányok nagy számban szeretnek ifjúsági lapokat, női magazinokat olvasni, és szívesebben lapoznak fel divatmagazinokat, mint bármilyen könyvet. Szívesen nézegetnek színes képekben gazdag lapokat, ahol az írott információ mennyisége minimális...” (Ladányi 2007: 48–49.).

A *marosvásárhelyi* középiskolás diákok érdeklődése intenzívebb és szélesebb körű, bár gyanítható, hogy a magazinok körükben is (főleg a lányok esetében) nagyon népszerűek. Mintegy kétharmaduk szokott heti- és havilapokat olvasni, napilapot kb. háromnegyedük. A fiúk a rendszeres újságolvasásban vezetnek, a lányok gyakrabban forgatják a havilapokat. (Itt gyanakszunk a magazinokra!) (Csontos 2010: 37–39.). A *csíkdánfalvi* szakközépiskolásokról megtudjuk, hogy meglehetősen intenzív sajtóolvasók: 70 százalékuk mondta, hogy naponta olvas újságot; magazinokat – legalább heti rendszerességgel – mintegy kétharmaduk. A sajtó által felkínált témák közül leginkább az egészséges életmód érdekli őket, második helyen a bulvár és az aktuális hírek állnak. (Ez utóbbiak azonban főleg akkor, ha nem politikával foglalkoznak.) Ezután a reklámok, majd a tudományos témák következnek. A diákok negyötödének (!) családjában előfizetik, illetve rendszeresen vásárolják a *Csíki Hirlapot*. 73 százalékuk saját maga is szokott időnként lapot venni,

elsősorban a *Story Magazin*, a *Nők Lapját*, a *Diákabrákot* és a *Bravo*-t.) (Kovács 2010:24–30.) Tehát a sajtó iránti erdélyi (tegyük hozzá: középiskolás fiatalok körében mért) érdeklődés viszonylag széles körűnek, ugyanakkor meglehetősen felszínesnek, bulvár-színezetűnek mutatkozik.

Könyvolvasás – ellenszélben

Az újságolvasás és általában az olvasás természetesen nem légüres térben zajlik, hanem az egyre jobban kibontakozó „élménytársadalomban”²¹, egy olyan „pörgős”, bulvárosodó világban, ahol idő- és energiárfordításainkért, véleményünkért, gazdasági, kulturális, politikai döntéseinkért és főleg a pénztárcánkért komoly versengés folyik. Ez a társadalmi közeg egyre inkább a Magyarország határain kívül élő magyarokra is érezteti hatását, és komoly kihívást jelent kisebbségi identitásuk megélése, megőrzése és továbbadásának eltökéltsége számára.

A szabadidő újrafelosztásáért versengő médiumok népszerűségéről – öt ország magyarságára vonatkozóan – a „Kárpát panel 2007” projekt (lásd 10. jegyzet!) tudósít.²² Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy mind az öt ország magyarságának körében a *televízió* a legnépszerűbb médium (a felnőtt népesség 95–98%-ára kiterjedően); ezt a *rádió* követi (60–80%) és harmadikként (Kárpátalján szinte holtversenyben a rádióval) következnek a már tárgyalt *napilapok*. Ugyanakkor elmondható, hogy a rádiózásra fordított napi átlagos idő (nyilván a háttérrádiózás elterjedtsége miatt) mindenütt meghaladja a tévénézés időtartamát. A legnézettebb és leghallgatottabb adók között domináns szerepet kaptak a kereskedelmi csatornák (leginkább Magyarországon és a Felvidéken, legkevésbé Erdélyben). A *számítógép-használat* 2007-ben a külföldi magyar felnőtt társadalmaknak általában 25–35 százalékára terjedt ki, Felvidéken 54 százalék volt, Magyarországon pedig elérte a 60 százalékot. Az *internethasználat* adatai bizonytalanabbak, mert ahol volt otthoni internetcsatlakozás, az nem biztos, hogy a felnőtt interjúalany miatt volt. Mindenesetre valószínűsíthető, hogy az internetet közel annyian használták, mint a számítógépet. Mindenesetre számolnunk kell azzal, hogy az eltelt négy-öt év alatt a televíziózás (legalábbis a fiatal rétegekben) visszaszorult, számítógép- és internethasználat gyakorlata viszont továbbterjedt.

Ezek után felmerül a kérdés: mi történt időközben a *könyvolvasással*? Magyarországon az utóbbi években és évtizedekben az olvasói magatartás jelentős mértékben megváltozott. A 2000-ben végzett magyarországi felmérésünk – 1985-ös reprezentatív vizsgálatunkhoz képest – jelentős *visszaesést* tapasztalt: a 18 éven felüli *könyvolvasók* (a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet elolvasók) aránya 64 százalékról 49 százalékra, az ún. *rendszeresen* (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12 százalékra csökkent. A 2005. őszi adatok pedig az olvasók arányának további csökkenéséről (40%-ra) vallanak (Nagy A.–Péterfi, 2006: 32).

Az ezredfordulós felmérési adatok alapján Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt korú magyarok 65–70 százalékát találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig 60-60 százalékát – tehát mindenütt többet olvastak, mint Magyarországon (49%). A rendszeres olvasók aránya határon túl és Magyarországon egyaránt 10–15 százalék között mozgott, az alsó küszöböt Kárpátalja és Vajdaság, a

felső Felvidék és Erdély mérte ki. Sajátos módon: a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás mutatkozott, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben; nem is beszélve az anyaországról, amely a Kárpát-medence leggyengébb olvasási teljesítményét nyújtja. Fogyatékos polgári értékvilággal társuló modernizációs folyamat egyfelől, polgári értékeket ápoló premodern állapotok másfelől – többszörösen is ellentmondásos helyzet kontúrjai rajzolódnak ki!

Ami az ezredforduló óta eltelt éveket illeti: éljünk a lehetőséggel, hogy *Zetelaka*²³ és *Tóthfalu* (lásd 16. jegyzet!) képében van egy megkutatott székelyföldi nagy- és egy bácskai kisközség, ahol az ezredfordulás vizsgálat minden fontosabb olvasási kérdés feltehetően A 2. táblázat az összehasonlítást nemcsak a vajdasági átlaggal, hanem más országok magyar falvainak adataival is lehetővé teszi.

A táblázat tanúsága szerint Tóthfalu felnőttkorú lakosságának 43 százaléka bizonyult könyv olvasónak. Falusi helyszín lévén várható volt, hogy elmaradnak a 60 százalékos vajdasági átlagtól, de elmaradnak a székelyföldi község, Zetelaka 55 százalékos könyv olvasói hányadától is; viszont megelőzik a magyarországi különböző nagyságrendű községeket. A rendszeres könyv olvasás terén minden vizsgált helyszínhez képest nagy Tóthfalu deficitje. Az ezredforduló táján Erdély olvasási mutatói voltak a legjobbak a Kárpát-medence magyar nemzetrészei közül, így a Tóthfalu–Zetelaka „párharc” eredménye nem kelthet túl nagy meglepetést.

2. táblázat²⁴

Könyv olvasók százalékos aránya a felnőtt falusi lakosság körében

	Tóthfalu (Vajdaság) 2005	Zetelaka (Székelyföld) 2002	Magyarországi falvak (2000)	
			2000 lakos alatt	2–10 000 lakos
Könyv olvasók	43	55	35	37
Ebből: rendszeres könyv olvasók	4	13	8	11

A zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely már említett 2008-as, a *zentai* ifjúsági találkozóhoz készült felmérése (lásd 17. jegyzet!) képet adott a könyv olvasás helyzetéről is. Mivel az ifjúsági minta csaknem háromnegyede középiskolai vagy főiskolai tanuló volt, nem lehet meglepő, hogy a könyv olvasók aránya lényegesen magasabb (kb. 90%-os) a vajdasági (60%-os) átlagnál, és hogy a rendszeres olvasók aránya is mintegy kétszerese volt a régiós átlagnak (Badis 2008/b), bár ehhez némi kétségek társulnak.²⁵

Továbbra is a Vajdaságban maradva, a magyarkanizsai könyvtárosoknak a még fiatalabb (7–18 éves) korosztályra és két falura kiterjedő kisebb méretű kérdőíves vizsgálata²⁶ szerint a könyvek presztízse–olvasottsága erősen csökkenőben van, a televízió és a könyv közül a gyerekek egyértelműen az előbbit részesítik előnyben. A jövőre nézvést ezek nem túl biztató jelzések. Bár az adat nem általánosítható, mégis figyelemre méltó: a megkérdezett gyerekek közel négyötöde azt mondta, hogy – iskolai kötelezettségein kívül – mindössze éves gyakorisággal szokott könyvet olvasni (Vörös 2003: 314).

Nézzük most a fenti, falusi adatokat tartalmazó táblázatunk másik terepét: *Erdélyt!* A már említett középiskolai vizsgálatok évekkal a zetelaki felmérés után készültek (2007–2010). Igaz, csak egy ifjúsági réteget: a középiskolai tanulókat vetették górcső alá, de ez nagyon fontos réteg: a tizenéves fiatalok körében tapasztaltak előre vetítik a jövő felnőtt olvasójának szellemi profilját! Arra a kérdésre, hogy „szeretsz-e olvasni?“, a megkérdezett *tordai* (lásd 18. jegyzet!) gimnazisták (fiúk és lányok együtt) 57 százaléka válaszolta azt, hogy nem(!). E sajátos tapasztalatot árnyalva kiderült, hogy a kedvelt szabadidős elfoglaltságaik sorában az olvasást a tévézés, a számítógépezés–internetezés és a zenehallgatás, valamint a sport is megelőzte. Szemléletes képet ad a tordai középiskolások (itt csak a lányok) értékrendjéről egy érdekes kérdésre adott válaszuk. A kérdés lényege az volt, hogy télen egy jól fűtött hegyi házacskába mit vinnének magukkal. A dolgozatíró így összegzi tapasztalatait: „*A hegytetőn való tartózkodásukat mobiltelefon, számítógép, valami olvasnivaló nélkül – kihangsúlyozták, hogy természetesen nem könyv –, kényelmes párna, szív formájú gyertya, kirakós- és társasjáték, (...) testápoló, tükör; egy édes kis háziállat, virágok és fésű nélkül szinte egyikük sem tudja elképzelni.*” (Ladányi 2007: 49–50).

A 2009-es *marosvásárhelyi*, nagyobb létszámot megmozgató, és csak a 11. osztályos (17–18 éves) diákokat megcélzó felmérés (lásd 19. jegyzet!) a szabadidős tevékenységeket úgy vizsgálta, hogy népszerűségük összevethető legyen Nagy Attila 2001-es, magyarországi középiskolások körében végzett felméréseivel (Nagy 2003). Csontos Annamária a 21 szabadidős tevékenység kedveltségi rangsorában 14. helyen találta a szépirodalom olvasását, 17. helyen a szakirodalmat és 18. helyen az újságolvasást. (A magyarországi diákok közt már 2001-ben ennél jóval rosszabb pozíciója volt a könyvolvasásnak, igaz, hogy az újságolvasásnak pedig valamivel jobb. Nagy 2003:20). Az olvasásnál jóval kedveltebb időtöltésnek bizonyult a kirándulás, a zenehallgatás, a számítógépezés és a diszko. Érdekes, hogy a tévézés épp csak hogy népszerűbb az olvasásnál: a jelek szerint a közelmúltban Erdélyben is lezajlott a fiatalok átáramlása a televíziótól a számítógéphez. (Naponta 80%-uk szokott számítógépet használni, és csak 45%-uk tévézni!) A marosvásárhelyi középiskolások a számítógépet elsősorban csevegésre, másod- és harmadsorban már internetes olvasásra, illetve tanulásra használták. A szerző fordított arányosságot észlelt a könyvolvasás és az internetezés gyakorisága között, de figyelmeztet az új idők új jeleire is:

„*Mivel a diákok 79,3 százaléka jelölte meg az interneten való olvasást a számítógép használat egyik módja közül, hajlamos vagyok feltételezni, hogy az olvasás egy része »átmentődött« az interneten való olvasásra.*” (Csontos 2010: 32).

Tegyük még hozzá, hogy a megkérdezett diákok egynegyede-egyötöde mondta, hogy *gyakran* szokott az interneten szépirodalmat, szakirodalmat, illetve újságot olvasni. Végül a szerző (a magyarországi kutatások kritériumait alkalmazva) összehasonlítja a marosvásárhelyi diákok könyvolvasási gyakoriságát a 2001-es magyarországi középiskolások adataival, amelyből ismét kiderül, hogy a marosvásárhelyi diákok azért még most is valamivel gyakrabban olvasnak, mint az ezredforduló gimnazistái Magyarországon.²⁷ Meg kell említenünk, hogy kínálkozik egy másik összehasonlítás is: Nagy Attila 1991-ben *Székelyudvarhelyen* is végzett kér-

dőíves felmérést, épp a marosvásárhelyi diákokkal azonos korú (17 éves) középiskolások között.²⁸ Nagyon tanulságos lenne a rokon közegű 1991-es és 2009-es adatok részletes összehasonlítása! Mivel a két felmérés lényegében azonos kérdésekkel és kategóriákkal dolgozott, segítségükkel külön tanulmányt lehetne írni arról, hogy az erdélyi magyar fiatalok könyv- és olvasáskultúrája hogyan változott a rendszerváltozás utáni két évtized során. Most csak annyit említek meg, hogy az 1991-es székelyudvarhelyi adatokhoz képest az olvasás gyakorisága (és presztízse) 2009-ben *földcsuszamlásszerű csökkenést* mutat.²⁹

Harmadik, egyben a legfrissebb, a *csíkdánfalvi* (lásd 20. jegyzet) szakközépiskolában készült felmérés (Kovács 2010) szerint a 14–18 éves tanulók közül *naponta* 86 százalék szokott tévézni, 54 százalék használja az internetet, és csak 18 százalék szokott naponta olvasni – tehát itt „vidéken” a számítógép még nem győzte le a televíziót, mint ahogy főtebb a nagyvárosban tapasztaltuk. De mindkettő legyőzte az olvasást: a megkérdezett középiskolásoknak csak 57 százaléka szokott szabadidejében könyvet olvasni, a többi vagy kizárólag sajtót olvas vagy semmit! (Igaz, az utóbbiak csak 3%-ot tesznek ki.) A rendszeresnek mondott gyakori (havonta legalább egy könyvet) olvasók aránya – amennyire a más kritériumok szerint strukturált adatokból megállapítható – mintegy 15 százalékos, vagyis jóval kevesebb, mint amivel Marosvásárhelyt találkoztunk.

Lampl Zsuzsanna *felvidéki* (komáromi és nyitrai) magyar egyetemisták között végzett 2007-es felmérésében (lásd 12. jegyzetet!) a kulturális fogyasztást vizsgálva úgy találta, hogy egyértelmű prioritást a tömegszórakoztató intézmények, rendezvények (bevásárlóközpontok, kocsimák stb.) élveztek, legkevésbé hangversenyeket és a színházat látogatják (bár mindkét városban van színház!), és kevesen járnak rendszeresen moziba és könyvesboltba is – vagyis meglehetősen kevesen igénylik a magas kultúra termékeit. És ami a könyvolvasást illeti:

„a hallgatók háromnegyede az elmúlt évben a tankönyvön kívül más könyveket is olvasott. Ugyanakkor egynegyedük semmit sem olvasott vagy nem emlékszik rá, hogy hány könyvet olvasott, ami előző kutatási tapasztalatainkból kiindulva nem azt jelenti, hogy képtelenek fejben tartani a töméntelen sok elolvasott könyv számát, hanem inkább elegánsabb leplezése a nem olvasásnak.” (Lampl 2008: 75).

Meg kell jegyeznünk, hogy ezredfordulós reprezentatív felvidéki felmérésünkben a diplomások között csak 5 százaléknál kevesebb nem olvasót találtunk, amihez képest kifejezetten soknak tűnik a jövőbeni kisebbségi magyar értelmiségiek között imént talált 25 százalékos hányad! Folytatva az összehasonlítást, az olvasás gyakorisága is csökkenőben van: az 1999-es felmérés felvidéki magyar diplomásainak 31 százaléka volt rendszeres könyvolvasó, szemben a komáromi egyetemisták 20, a nyitraiak 23 százalékaival.³⁰

Másik, a *pozsonyi* magyar egyetemisták körében készült 2008–2009-es felmérés (lásd 13. jegyzetet!) valamivel nagyobb olvasói aktivitást tapasztalt (a pozsonyi minta egyharmada bölcsész volt!): itt csak a válaszadók egytizede került a nem olvasók közé; és az olvasók az elmúlt évben átlagosan 6,9 könyvet (ebből 5,7-et magyarul) olvastak (Horváth 2009: 50). Ez adat jó közepesnek tűnik, de ha az ol-

vasási aktivitást a (kisebbségi) értelmiséggé válás valamilyen szimbolikus aktorának tekinthetjük, nem lehetünk elégedettek.³¹

A felvidéki *Szógyén* 15 éven felüli lakosai (lásd 14. jegyzet) közül 2011-ben mindössze két százalék bizonyult rendszeres könyvolvasónak, és csaknem fele-részüket (46%) – úgymond – nagyon ritkán olvas. A „bevallott” nem olvasókkal is számolva, a kérdezettek bő kétharmada a könyvektől meglehetősen nagy távolságban éli életét, és ez az állapot a vajdasági Tóthfalu olvasói arányszámaira (lásd 2. táblázat) emlékeztet (Porubszky 2012:45).

Kárpátaljáról eddig keveset beszéltünk, mert csak egy olyan lokális felmérés adatai ismertek számunkra, amely – nagyon közvetetten – foglalkozik az olvasás témájával is. Egy 2010-ben, *Beregrákoson* végzett kérdőíves vizsgálatról van szó, amely a 16 éven felüli magyar lakosokra terjedt ki.³² A dolgozatíró Elisabeth Noelle-Neumann nevelési értékesztjét alkalmazta, amelynek használata – mivel az olvasáskultúrával kapcsolatos item-eket is tartalmaz – a magyarországi olvasáskutatásban eléggé elterjedt.³³ A szerző következőképpen összegzi tapasztalatait:

„A felsorolt 16 érték közül legtöbben az egészséget, a lelkiismeretes munkavégzést, a pénzzel való (takarékos) bánásmódot és az udvariasságot jelölték be. A sort a tévé tudatos használata, az olvasás (»örömet találni a könyvben, szívesen olvasni«), a művészet szeretete, és végül a politika ismerete zárta. Azt gondolom, sokat elárul Kárpátalja csonka társadalmáról a fenti értéksor. A hátul végzett értékek tipikusan az értelmiséghez köthetők. Ez pedig a leghiányosabb csoportja a (...) kárpátaljai magyar közösségnek. (...) Kiténik a fenti eredményekből az általános szegénység és a szociális helyzet bizonytalansága.” (Némethy 2011: 28).

Visszatérve az ezredfordulós felmérésünkhöz, vizsgáljuk meg most *Kárpát-medencei* viszonylatban, hogy a magyar könyvolvasók *milyen nyelven* szoktak olvasni. Megállapíthatjuk, hogy *a határon túli olvasmányok többsége anyanyelven íródott*, de az országok magyarsága között elég nagy különbségek mutatkoztak. A szlovákiai magyarok körében például mintegy kétharmados volt azoknak a könyvolvasóknak az aránya, akiknek elmúlt évi olvasmányai túlnyomó többségben (91–100%-ában) magyar nyelvűek voltak, míg a többi határon túli közösségben ezek aránya 80 százalék körül mozgott. Tehát már az ezredfordulón a szlovákiai magyarok olvasták a legtöbb nem magyar (értelemszerűen főleg szlovák) nyelvű könyvet.

A „réteg-otthonosságot” illető alapvető tendenciák a határon túli vizsgáladások kezdetei óta változatlanok: az olvasmányok nyelvi összetétele a diplomások és a szórványhelyzetben élők körében hajlamos leginkább eltolódnia a többségi népnyelve felé, míg az alacsonyabb iskolázottságú csoportokban és a tömbmagyar vidékeken élők között tetőzik a magyar nyelvű olvasmányok aránya. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségi magyar értelmiség zöme a többségi népnyelven olvas: az ezredfordulón 70–75 százalékuk (Szlovákiában 60%) magyarul olvasta éves olvasmányanyagát.

Az olvasmányok nyelvét a nyelvhasználat egyéb színtereivel összevetve azt tapasztaltuk, hogy a nyelvválasztási szokások erősen kapcsolódnak egymáshoz: az

olvasmányok elsősorban azok körében magyar nyelvűek, akik az iskoláikat is magyar nyelven végezték, és a hétköznapi élet különböző színterein is anyanyelv-domináns kétnyelvűségben élnek.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az olvasás gyakoriságának van-e kapcsolata az olvasmányok nyelvének megválasztásával. Úgy tapasztaltuk, hogy az olvasott könyvek túlnyomó többségére kiterjedő teljes anyanyelvi dominancia inkább a ritkábban olvasókra jellemző, míg a magyar könyvek szolidabb többségi aránya (51–90%) – nyilván összefüggésben e kategória magasabb végzettségű réteg-háttérével – főleg a rendszeres könyvolvasók körében fordult elő. Tehát *az olvasmányok többnyelvűsége kedvezni látszik a gyakoribb könyvolvasásnak* (és fordítva), *egészen addig a mértékig, amíg az idegen nyelv az anyanyelvet nem kezdi háttérbe szorítani.* (A magyar nyelvű olvasmányok 26–50%-os, és főleg a 25% alatti kategóriája már ismét gyengébb olvasási teljesítménnyel járt együtt.) Vagyis a kisebbségi magyar olvasáskultúrára nem okvetlenül a „tisza” nyelvhasználati formák hatnak termékenyítőleg, hanem az *anyanyelv-domináns, de a más nyelvek által közvetített (szakmai és kulturális) értékekre is nyitott beállítódás.* (Az összefüggés többségi helyzetben, például Magyarországon is működik: a magyaron kívül más nyelvet is ismerők lényegesen nagyobb arányban bizonyultak könyvolvasónak, azon belül rendszeres olvasónak, mint a csupán egy nyelven olvasók. Gereben, 1998: 54).

Korábban már említettük egy *Pozsony környéki falvakban* végzett interjú vizsgálat (lásd 15. jegyzetet!) tapasztalatát. Elevenítsünk fel egy rövid részletet az olvasás nyelvének megválasztásáról. Mint látni fogjuk, a magyar tannyelvű középiskola mutatkozik igazi vízválasztónak, amely még a vegyes házasság (az interjúalanyok mind vegyes házasságban éltek!) ellenében is érvényesíteni tudja anyanyelven olvastató hatását.

„Ki kell emelni azokat, akik magyarul végezték el a középiskolát, mert az ő esetükben korosztályi határvonalat nem lehet felállítani. Ők inkább számoltak be arról, hogy még mindig magyar könyveket olvasnak, és filmeket is szívesebben néznek meg anyanyelvükön. Ki kell emelni, hogy ezeknek az interjúalanyoknak a beszámolóiból egyértelműen az derült ki – összehasonlítva a többiekkel – hogy ők többet is olvasnak, és mindezt anyanyelvükön teszik.”
(Szalay-Hodován 2012: 27–28)

Végül pillantsunk bele Dobos Ferenc nagyszabású kutatási jelentésébe, amely alapvetően a határon túli magyarság asszimilációs jelenségeivel foglalkozik ugyan, de amelyben olvasási trendek is szerepelnek, mégpedig négy ország (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia) magyarságára vonatkozóan. A dolgozat fontos jellemzője, hogy adatai időbeli – az 1996 és 2011 közötti másfél évtizedet átívelő – összehasonlítási lehetőséget is biztosítanak.³⁴ (Az olvasás mennyiségi mutatójaként egy, a *magyar nyelvű könyvolvasás* gyakoriságát kifejező átlagpontszám³⁵ szerepelt, az olvasás minőségére a jelentés nem tért ki.) A vizsgálat legfőbb tanulsága az volt, hogy minden relációban (tehát a négy régióban, és a két iskolatípus esetében) – csekély kivételtől eltekintve – a *szülők és a gyermekek anyanyelvű olvasás-gyakorisága 1996 és 2011 között egyaránt nagymértékben csökkent.* A csökkenés a gyerekeket magyar iskolába járató szülők között is kimutatható, de az ő ol-

vasásgyakorisági mutatóik még így is meghaladják a többségi iskolába járó gyerekek szüleiét. Ami pedig a gyerekeket illeti, nemcsak a magyar nyelvű, hanem általában (különösen a Felvidéken) a többségi nyelvű könyvek iránt is kisebb az érdeklődésük, mint az 1996-ban megkérdezett gyerekeknek.

A vizsgálat az anyanyelvi kulturális aktivitás egyéb területeire is kiterjedt, így a magyar nyelvű istentiszteletek és a magyar kulturális és történelmi ünnepek látogatására. Ezek esetében előfordultak pozitív tendenciák is (pl. az istentiszteletek kárpátaljai; a magyar kulturális és történelmi rendezvények vajdasági látogatottságát illetően), de a Felvidéken az anyanyelvű kultúrához való ragaszkodás minden területen csökkenni látszik, ami a *felvidéki magyarság kulturális identitásvesztésének aggasztó méretére* hívja fel a figyelmet (Dobos 2011:56–66).

Olvasói érdeklődés és ízlés

Előrebocsátjuk, hogy az olvasói érdeklődés milyenségét főleg az aktuális (legutóbbi) olvasmányok népszerűségi listáin, illetve a teljes aktuális olvasmányanyag („olvasmányszerkezet”) strukturális összetételén szokta lemérni az olvasáskutatás; az olvasói ízlésről pedig elsősorban a „kedvenc” írók és olvasmányfajták, valamint a nagy olvasmányélmények listái tájékoztatnak.

Magyarországon az olvasás minőségi (az olvasói érdeklődést és ízlést fémjelző) mutatói az utóbbi évtizedekben legalább olyan mértékű visszaesést valószínűsítenek, mint a már bemutatott mennyiségi adatok. Magyarországon másfél évtized alatt a *legutóbbi olvasmányok* között a XX. századinál régebbi (romantikus és realista) *klasszikus* irodalom aránya jelentősen csökkent, a *szórakoztató* irodalom aránya pedig növekedett. Emelkedett az elolvasott *ismeretközlő* könyvek aránya is.

A magyarországi helyzetnél szélesebbre, határon túlra is áttekintve induljunk ki ismét az ezredfordulás felmérésorozat eredményeiből. Az összehasonlításból az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább Magyarország határain kívül, a kommercialitásokat (lektúr, bestseller, kaland, horror stb.) pedig Magyarországon preferálták. A non-fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott az érdeklődés. Tehát az ezredfordulón *a kisebbségben élők körében kedveltebb volt az értékesebb irodalom, és erősebb a hagyományörző attitűd*, mint az anyaországban.

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti megoszlását vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az ezredfordulón határon túl mindenütt magasabb volt a magyar szerzők aránya, mint az anyaországban; az amerikai (jórészt bestseller-) szerzőké viszont alacsonyabb. Vagyis *határon túl jobban ragaszkodtak a magyar szerzőjú könyvekhez, a nemzeti irodalomhoz*.

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerzőnevekkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődést jellemző Kárpát-medencei tendenciákat. A magyarországi – több évtizeden végigvonuló – olvasmánylisták elemzésétől most eltekintünk, de álljon itt a határon túli vizsgálatokkal kb. egy időben: 2000-ben készült felmérés legolvasottabb szerzőinek – bestseller-írók által uralt – 10 fős élmezőnye: *D. Steel, R. Cook, Lőrincz L. László, Jókai Mór, Moldova György, W. Smith, V. Fable, H. Courths-Mahler, Dallos Sándor, S. King*. A 2005-ös

országos reprezentatív TÁRKI–OSZK-vizsgálat magyarországi olvasottsági listája alaptermészetében nem változott, de – pozitív irányban – kissé színesebbé vált: *D. Brown, D. Steel, Jókai Mór; Wass Albert, Rejtő Jenő, Moldova György, Trvtko, Vujić, Lőrincz L. László, Kertész Imre, Márai Sándor* (Nagy–Péterfi 2006: 33).

A 3. táblázat tanúsága szerint az ezredfordulón a Kárpát-medence magyarok által lakott népesebb szegleteiben még mindenütt Jókai vezetett az olvasottságban, és bár a listák zömében elég szép számban képviseltette magát a szórakoztató irodalom is, a nemzeti klasszikusok néhány nagy alakja mindenütt (de leginkább Erdélyben) megtalálható volt. És ugyancsak Erdélyben jelentős szerepet kaptak a régió saját, immár klasszikusnak mondható írói: Tamási Áron és Sütő András is.

3. táblázat

**A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői
reprezentatív magyar minták felnőtt könyv olvasói körében**

Sor- szám	Erdély (1998)		Kárpátalja (1999)		Felvidék (1999)		Vajdaság (2000)	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai M.	5,8	Jókai M.	4,6	Jókai M.	3,6	Jókai M.	6,8
2.	Wass A.	2,9	Rejtő J.	3,5	Steel, D.	3,1	Rejtő J.	3,4
3.	Mikszáth K.	1,8	Mikszáth K.	2,3	Cook, R.	2,2	Steel, D.	3,1
4.	Móricz Zs.	1,8	Szilvási L.	2,0	Rejtő J.	1,4	Gárdonyi G.	2,3
5.	Gárdonyi G.	1,7	Dumas, A.	1,7	Dallos S.	1,2	Móricz Zs.	2,3
6.	Rejtő J.	1,4	Mitchell, M.	1,2	Mitchell, M.	1,2	King, S.	2,0
7.	Petőfi S.	1,2	Nemere I.	1,2	Móricz Zs.	1,2	Zilahy L.	2,0
8.	Steel, D.	1,1	Gárdonyi G.	1,2	Christie, A.	1,0	Kosztolányi D.	1,7
9.	Sütő A.	1,1	Móricz Zs.	1,2	Berkesi A.	0,9	Mikszáth K.	1,7
10.	Tamási Á.	0,9	Berkesi A.	0,9	Heller, J.	0,9	Cook, R.	1,4

Nézzük meg, hogy – újabb, több országra kiterjedő, reprezentatív felmérés hiányában – mit tudhatunk az ezredforduló utáni olvasói érdeklődés változásairól. Kezdjük a *Vajdasággal*. A 2005-ös *tóthfalusi* felmérés (lásd 16. jegyzet) felnőtt válaszadói a leginkább olvasott szerzők konzervatív dominanciájú, de meglehetősen vegyes listájával szolgáltak: *Gárdonyi Géza, Biblia, Wass Albert, D. Steel, Molnár Ferenc, S. King, Petőfi Sándor, M. Mitchell, Fekete István* (Kövesdi, 2006). Feltűnő Jókai visszaszorulása, Wass Albert „vajdasági íróvá” (is) válása, a Biblia élre-törése. Mint már az ezredfordulón is, főleg D. Steel ostromolta itt is a klasszikusok népszerűségét.

Az aktuálisan legolvasottabb szerzők listája a *zentai* 2008-as ifjúsági vizsgálatban (lásd 17. jegyzetet) már másképpen alakult: az élre *J. K. Rowling* került, őt *S. King, P. Coelho*, valamint *D. Brown* és *D. Steel* követi, és csak utánuk bukkan fel néhány magyar klasszikus (Badis 2008/b). Az ezredfordulós képhez mért jelentős „profilváltásban” összemosódik az idő múlásának a szerepe, meg annak a ténynek a hatása, hogy a vizsgálat célközönsége egy átlagtól jelentősen eltérő karakteres (fiatal tanuló) réteg volt. De mindkettő afelé mutat, hogy a magyar irodalom, és azon belül a *nemzeti klasszikusok népszerűsége csökkenőben van, helyüket egyre inkább az irodalom globális szórakoztatóipara veszi át.*

És nem csak a Vajdaságban! A felvidéki egyetemi hallgatók közül a *pozsonyiaktól* sikerült információkat szerezni aktuális olvasmányaikról, illetve ezek legnépszerűbb szerzőiről. A 2008–2009 telén készült felmérés (lásd 13. jegyzetet!) szerint a fiatalok a következő íróktól olvasták a legtöbbet: *J. K. Rowling, Dan Brown, P. Coelho, Kertész Imre, Jókai Mór, R. Cook, J. R. R. Tolkien, J. Austen, A. Christie, Rejtő Jenő, Móricz Zsigmond*. (Horváth 2009:51). Amint látható, az értelmiségi szerepre készülő magyar egyetemisták az ezredfordulós felvidéki szerzőlistában (3. táblázat) is már meglévő bestseller-vonulatot erősítették fel és egyben „aktualizálták” (pl. Mitchell-t D. Brown-ra cserélték) – a nemzeti klasszikusok rovására.³⁶

A felvidéki *Szögyénben* – a falusi olvasók általában hagyományörzőbbek – a 2011-es felmérés (lásd 14. jegyzetet!) *Jókait* és *Mikszáthot* találta – csekély főlényvel – legolvasottabb szerzőknek, de őket már inkább csak az idősek olvasták, *Berkesi Andrással* együtt. A fiatalabb korosztályok felé haladva olyan nevek bukantak fel, mint *P. Coelho, W. Smith, Lőrincz L. László, F. J. Kinslow, S. Meyer, J. K. Rowling*. (Porubszky 2012: 45–46).

Az ezredfordulón (lásd a 3. táblázatot!) az *erdélyi* felnőtt olvasók listája volt a leghagyományörzőbb, egyúttal esztétikai értelemben a legszínvonalasabb. (Igaz, hogy a legrégebbi is: az adatfelvételre 1998-ban került sor, és amint látni fogjuk, az időtényezőnek fontos szerepe van az olvasói érdeklődés alakulásában.) A *zetelaki* falu-felmérés (lásd 23. jegyzet!) már 2002-ben a klasszikus irodalom olvasásának visszaesését, és a szórakoztató irodalom előretörését tapasztalta: a székelyföldi nagyközségben a legolvasottabb írónak – egy hajszállal *Wass Albertet, Jókait* és *Gárdonyit* is megelőző – *Danielle Steelt* találtuk. (Éhmann, 2008:156).

Az erdélyi középiskolások körében végzett későbbi felmérések is mutatnak komercializálódási jegyeket (főleg Tordán), de a XIX. és XX. századi magyar klasszikus irodalom még nem veszítette el oly mértékben az olvasottságát, mint a felvidéki és vajdasági ifjúság körében. A *tordai* középiskola diákjai (lásd 18. jegyzet!) szemében – ezt már korábban is tapasztalhattuk –, nincs igazán magas presztízse a könyvek. A felmérést vezető Ladányi Emese Kinga így summázza az olvasmányokra vonatkozó tapasztalatait:

„A magyar szerzők olvasottsága csökkenő tendenciát mutat. Ezzel szemben sokan olvasnak sztárregényeket: *Harry Pottert, Da Vinci kódot, Gyűrűk urát*.” (Ladányi 2007:42).

A legiskolázottabb szülői háttérrel rendelkező, és mai viszonylatban meglehetősen sokat olvasó *marosvásárhelyi* (17 éves) gimnazisták (lásd 19. jegyzet!) legutóbbi olvasmányainak szerzőlistája viszont kifejezetten impozáns: jól érződik rajta, hogy a gyerekek nem hiába járnak iskolába! A jelentős említésszámokat (29-től 3-ig) tartalmazó névsor – néhány közkedvelt bestseller-szerzőt leszámítva – a XIX. és XX. századi magyar és világirodalom rangos íróit tartalmazza: *Kosztolányi Dezső, S. Meyer, Madách Imre, Kuncz Aladár, Jókai Mór, Dosztojevszkij, Wass Albert, S. King, Németh László, J. Austen, B. Hrabal, Dan Brown* (Csontos 2010: 49). A *csikdánfalvi* mezőgazdasági szakközépiskola (lásd 20. jegyzet!) diákjainak csak legkedveltebb olvasmány-témáikat ismerjük: szépirodalom, egészséges élet-

mód, személyiségfejlesztés, nyelvkönyvek, vallás, történelem stb. A művészetek témaköre a lista végére sodródott (Kovács 2010: 20).

Az is látszik, hogy az olvasáskultúrának vannak olyan „végvárai” Erdélyben (és bizonyára másutt is), ahol a modernizációs folyamatok nem sorvasztották el teljesen az értékörző beállítódásokat. Ezek a beállítódások az olvasáskutató számára főleg akkor szoktak előbukkanni a divathullámok felszíni rétegei alól, amikor az iránt érdeklődik, hogy interjúalanyainak voltak-e *életre szóló olvasmányélményei*; vannak-e olyan *írók, akiket különösen kedvel, kifejezetten nagyra becsül* stb. Azok a „kedvenc”-listák, amelyek ilyen kérdések nyomán születnek, sokkal konzervatívabbak a „legutóbbi olvasmányoknál”. Előfordulhat, hogy már nem áll mögöttük aktuális olvasói érdeklődés, viszont szép és felemelő múltbéli élmények fűződnek hozzájuk. Ezek a listák mondhatni, az olvasás *virtuális múzeumai*. Érdemes megfigyelni, hogyan kerülnek be ebbe a „múzeumba” a fiataalkori olvasmányok mellé a közelmúltban megkedvelt olvasmányok és szerzők is.

Az utóbbi két évtized olvasásszociológiai vizsgálataiban (bárhol és bármely ország magyar közösségében végeztük), ha a *nagy olvasmányélmények* után érdeklődtünk, mindenütt az *Egri csillagok* vezette a listát, és *A kőszívű ember fiai* vagy *Az arany ember* követte, valamint többnyire a *Pál utcai fiúk*, helyenként a *Légy jó mindhalálig*. Nem volt ez másképp ezredfordulós felmérésünkben sem: de az említett klasszikus művek mögé minden régióban belopózott egy-két bestseller is a listára. (Magyarországon és a Vajdaságban az *Elfújta a szél*, Felvidéken Dallos Sándor Munkácsy-regénye stb.) Van némi érdekessége annak, hogy a vajdasági „kedvencek” 8. helyén az a *Szilvási Lajos* áll, akinek több évtizeden át tartó magyarországi népszerűsége a Kádár-rendszer letűntével foszlott szerteszét, illetve költözött át határon túlra (Gereben 2005:130,133).

Zetelakán 2002-ben (lásd 23. jegyzet) – bár az aktuális olvasmányok kommercializálódása már megkezdődött – sértetlenül állt még az életre szóló, nagy olvasmányélmények Gárdonyi- és Jókai-művek által vezetett panteonja, és a székely faluban nem bestsellerekkel, hanem Tamási *Ábelével* és Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című művével egészítették ki Gárdonyiékat (Éhmann 2008: 163). A másik falusi mintában, a vajdasági *Tóthfalun* (lásd 16. jegyzet) – a „legkedvesebb írók” 2005-ös listáján ugyancsak szinte kizárólag magyar klasszikusok szerepeltek (*Petőfi, Jókai, Arany, József Attila, Mikszáth, Gárdonyi, Ady, Móricz, D. Steel, Wass Albert*) (Kövesdi 2006). A névsor sajátossága, hogy kiugróan magas említésszámmal (45%) *Petőfit* állítja az élre, jelezvén egyúttal, hogy egy kisebbségi (falusi) közösségnek milyen nagy szüksége van olyan kulturális szimbólumokra, amelyeknek közismertségéhez és konszenzusteremtő erejéhez nem férhet kétség (annál inkább ilyen méretű olvasottságához).

A 2008-as *zentai* ifjúsági találkozó fiatal közönsége (lásd 17. jegyzetet) – mint láttuk – aktuális olvasmányai között egyáltalán nem részesítette előnyben a magyar klasszikusokat. Nagy olvasmányélményeik élén mégis az *Egri csillagok* állt, majd – a *Harry Potter*-rel holtversenyben – a *Pál utcai fiúk* következett. (Jókai-mű azonban itt sem került be az élmezőnybe.) Majd külön-külön rákérdeztek a nagyon kedvelt *magyar* és *nem magyar* szerzőkre. Az előbbieket lényegesen több említést kaptak, mint az utóbbiak. Érdekes, hogy a tanultabb vajdasági fiatalok olvasói panteon-

jában a legmagasabb talapzatra három klasszikus költő került: *Petőfi, József Attila* és *Ady*, és csak utánuk következett *Jókai, Mór* és *Fekete István*, valamint még egy nagy költő: *Arany János*. Mivel az aktuális olvasmányok listáján nem találtuk nyomát költőknek, ismét arra kell gondolnunk, hogy egy olvasási múzeum „trezorjába” nyerhettünk betekintést, ahol olyan kincseket őriznek, amelyeket már nem használnak a hétköznapi életben, de megbecsülik őket. A külföldi kedvencek között is vannak „muzeális” jellegűek (pl. *Shakespeare*), de többségük már a kurrens olvasmánylistákról költözött át ide: *S. King, J. K. Rowling, Agatha Christie* stb. (Badis 2008/b).

Horváth Lilla a pozsonyi egyetemistáktól (lásd 13. jegyzet!) is begyűjtötte legkedvesebb szerzőik névsorát: *Jókai Mór, P. Coelho, Wass Albert, Márai Sándor, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Müller Péter, J. Austin, J. R. R. Tolkien, Mór* *Zsigmond, J. K. Rowling, A. S. Exupery, M. Kundera, Rejtő Jenő* (Horváth 2009: 54). A lista láthatólag ötvözi az iskola és az újabb divatok által közvetített „kedvenceket”. (Kunderát vajon melyik „hullám” sodorta be a listára? Akármelyik, jó helye van ott!)

Az erdélyi középiskolásoktól is megkérdezték kedvenc íróikat. *Tordán*, a meglehetősen elbulvárosodott ízlésű 14–18 éves diáklányok (lásd 18. jegyzet!) „három kedvenc könyvéből” a klasszikus kánon áll össze: *Gárdonyi, Jókai, Mór* *és Móra Ferenc, Mikszáth regényei, Petőfi, Arany, Ady* versei. De korántsem csak magyar szerző könyvét mondták be (68 említés) a diáklányok: 17 említést kaptak a román szerzők (*Rebreanu, Sadoveanu, Caragiale*), és 50-et az egyéb külföldi írók: *Tolkien, D. Brown* és mások (Ladányi 2007: 42). Vagyis virtuális olvasási múzeumukban egyenlő arányban szerepelnek a magyar és nem magyar szerzők. (És ami külön érdekes: Ladányi szerint a külföldi bestseller-irodalom divatkönyveit sokszor románul olvassák a diákok, a román kiadás ugyanis általában olcsóbb a magyarnál.) A *marosvásárhelyi* gimnazistáknak (lásd 19. jegyzet!) már az aktuális olvasmányaik listája is meglehetősen értékcentrikus volt, így nem meglepő, hogy kedvenceik megválogatásában talán még igényesebbek: *Jókai Mór, Mór* *Zsigmond, Mikszáth Kálmán, P. Coelho, Rejtő Jenő, Wass Albert, Kosztolányi Dezső, S. Meyer, J. K. Rowling, Krúdy Gyula, J. Verne, A. Christie, Márai Sándor, D. Brown, Gárdonyi Géza*. A dolgozatíró szerint a legkedveltebb szerzők körülbelül egyharmada volt angol vagy amerikai (Csontos 2010: 46–47). *Csikdánfalván* (lásd 20. jegyzet!) a szakközépiskolások legkedveltebb íróinak rangsorában a kötelező házi olvasmányok szerzői vezetnek. Az első helyet *Jókai Mór* foglalja el, a válaszadók negyede vallotta azt, hogy ő a kedvenc szerzője. Őt követi *Wass Albert* 15 százalékkal, majd *Mór* *Zsigmond* 13 százalékkal, és *Petőfi Sándor* 11 százalékkal. Utánuk *Gárdonyi Géza, Tamási Áron, Kosztolányi Dezső, Shakespeare, Rowling* következnek. A diákok egytizede nevezett meg külföldi szerzőt. (Kovács 2010: 24)

Összegzés

Célom a Kárpát-medencében élő magyarok olvasáskultúrájának – mint a kisebbségi identitásuk fontos megélési és megőrzési terepének – empirikus vizsgálatokon alapuló, de vázlatos bemutatása volt, különös tekintettel az ezredforduló óta bekövet-

kezett változásokra. Az ezredfordulón a magyarországi helyzethez képest a határon túl jobb olvasási teljesítményekkel: a napi-, heti- és havilapok, valamint a könyvek nagyobb arányú olvasásával, az irodalmi értékek és hagyományok iránti magasabb igényekkel (főleg Erdélyben) találkoztunk; az olvasmányok nyelvének megválasztásában pedig minden régióban (legkevésbé Felvidéken) az anyanyelv dominanciája érvényesült.

Az elmúlt évtized során nem készültek átfogó, az olvasás kérdését részletes taglaló szociológiai felmérések, ezért az utóbbi idők fejleményeiről csak lokális és rétegvizsgálatokból, valamint olyan szélesebb körű felmérésekből tájékozódhattunk, amelyek az olvasással csak érintőlegesen foglalkoztak. A kép tehát töredékes és egyenetlen, de meglehetősen egybehangzó tapasztalataik alapján a legfontosabb változási tendenciák mégis hitelesen felrajzolhatók.

A 2000-es években a sajtóolvasás mennyiségi mutatói valamelyest gyengültek határokon túl is, minőségi mutatói pedig a bulvárosodás jegyeit mutatják. Tovább erősödött az a tendencia, hogy a felnőtt fiatal korosztályok és a képzetesebb rétegek körében hódít a többnyelvű, sőt többségi nyelvű sajtóolvasás és médiafogyasztás. A média belső szerkezetének változása – főleg urbánusabb és fiatalabb rétegekben – a televízióról az internetre áthangolódó igényekben is megmutatkozik.

A könyvolvasás mennyiségével kapcsolatos információink – ahol időben összehasonlítható adatokra leltünk – mindenütt és minden rétegben *az olvasók arányának és az olvasás gyakoriságának drasztikus csökkenéséről* tudósítottak. Ez a Magyarországon már elég régóta érzékelhető tendencia a külföldi magyarok körében is egyre inkább érezteti hatását. Igaz, arra is mutatnak jelek (főleg a fiatalabb rétegek körében), hogy az olvasási aktusok egy része nem enyészik el, hanem „át-költözik” a számítógépre és a világhálóra.

Ami pedig az olvasói érdeklődés és ízlés főbb változási tendenciáit illeti, Magyarország után a határon túli magyar olvasók körében is *egyre inkább teret veszít a klasszikus (XIX. és XX. századi) irodalom*, és általában a magyar szerzők olvasottsága. *Helyükbe mindenütt a globális könyves szórakoztatóipar szerzői lépnek*: valamennyi régióban, minden rétegben, csak eltérő arányban mindig ugyanazok. (*D. Steel, D. Brown, J. K. Rowling, R. Cook, S. Meyer* stb.) A lokális és a nemzeti olvasáskultúrának már inkább csak emlékével találkozunk az ún. „kedvenc”-listákon, ami azt jelenti, hogy az emberek (jórészt ifjúkori nagy klasszikus) olvasmányélményeiket megőrzik jó emlékezetükben, de már csak kevéssé olvassák. (Persze ezek a belénk épült, értékrendünkbe, identitástudatunkba bűvópatakként beszivárgó olvasói emlékek is fontosak lehetnek, főleg ha időnként utánpótlást is kapnak.) A hagyományos értékek társadalmi méretű folyamatosságát a családi szocializáció kívül az a tény teremtheti meg, ha a tanuló ifjúság is megkapja a maga pozitív – későbbiekre „elraktározható” – olvasmányélményeit az iskolában. Amennyire hiányos adataink betekintést engedtek ebbe a folyamatba, ez a funkció a határon túli magyar tannyelvű iskolákban eléggé eltérő határfokkal valósul meg. (Nem beszélve a többségi nyelven végzett iskolák esetéről!) Mindenesetre látszik, hogy külföldi magyar olvasáskultúrának vannak olyan fellegvárjai (például egy-egy jó középiskola), ahol a globális trendekkel szembenemelve eredményes értékőrző és értékteremtő munka folyik. A közeljövőben nagyon fontos lenne ezek feltérképezése, módszereik tanulmányozása és mintaként való prezentálása! Ez a munka nem tűr halasztást: a nemzetközi bestseller-irodalom már az ún. „kedvenc”-listákba is beférkőzött, és egyre több helyet követel magának.

Áttekintésünket az olvasás identitásőrző szerepének hangsúlyozásával kezdtük. Ha a korábbi és újabb identitáskutatások eredményeiről nem is volt módunk itt beszámolni, tudnunk kell, hogy az olvasáskultúra főntebb vázolt jelenségei mögött a kisebbségi nemzeti identitástudat jellegének, összetevőinek meglehetősen jelentős (az identitás gyengülésének, a többségi nyelvre és államnemzeti identitásra való áthangolódásának tüneteit is magába foglaló) változásai állnak („Kárpát panel 2007”; Dobos 2011). Mindez még fontosabbá avatja az olvasásszociológiai megfigyeléseinkből levonható – talán legfontosabb – tanulságot: *a kétnyelvűség és a kettős (kulturális) identitás csak akkor tudja gazdagítani, erősíteni az egyént és a közösséget, ha nem az asszimiláció kényszerű köztes állomásának, hanem az anyakultúrára alapozott nyitottság gesztusának tekinthető.*

JEGYZETEK

- 1 Ennek során Erdély (1998), Kárpátalja (1999), Felvidék (1999), Vajdaság (2000) és Magyarország (2000) felnőtt (18 éven felüli) magyar lakosságának (500 főtől 1000 főig terjedő) reprezentatív mintáin végeztünk kérdőíves felmérést a nemzeti, kulturális és (Tomka Miklós kérdéseivel) a vallási identitástudat témakörében. A Kárpát-medence kisebb-nagyobb, a magyarok által (is) lakott 244 településén a kérdezőbiztosok összesen 3839 kérdőívet töltöttek ki.
- 2 A Könyvtári Figyelő 2010/1. számában megjelent tanulmányban – a vajdasági magyarokra vonatkozóan – már a 2000-es évek vizsgálati eredményei is nyilvánosságot kaptak.
- 3 A kilencvenes évek felméréseiről – és ezek előzményeiről – lásd: Gereben (2005:17–26); valamint Katsányi (2000).
- 4 A határon „innen”, vagyis a magyarországi olvasáskultúra jelenlegi „fantomképét” másutt próbáltam megrajzolni (Gereben 2012:502–506), de a legkontúrosabb vonásokat itt is fel fogom idézni.
- 5 Az identitás-kutatások, szociolingvisztikai felmérések nemcsak azt bizonyították be, hogy a közép-európai magyar nemzeti identitás döntő láncszeme minden országban a magyar nyelv, hanem – az identitás-nyilatkozatok tartalomelemzése során – az is megállapítható, hogy az anyanyelv említése vonzza az egyéb, imént emlegetett kulturális tényezők (irodalom, hagyományok, szokások stb.) és általában a nagyobb tudatosságra valló identitás-elemek említését. (Sajátos módon azonban taszítja a túlzottan emócióvezérelt identitás-típusokat.) Részletesebben lásd: Gereben (2011).
- 6 Nem tudjuk pontosan, hogy ez a kapcsolat mennyiben közvetlen és mennyiben közvetett: az iskolázottság, az értékrend stb. által befolyásolt.
- 7 Többek között a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2004/6. számában is (Gereben 2004: 50).
- 8 Úgy tűnik, hogy a kifejezetten érzelem-centrikus identitástípusnak a kilencvenes évek végén tapasztalt visszaszorulása egyúttal izlésbeli holdudvarának megváltozását is eredményezte, ugyanis a kilencvenes évek elején–első felében ez az identitás-beállítódás még sokkal jobban vonzódott a klasszikus irodalmi értékekhez.
- 9 Amit mérni tudtunk, az az olvasáskultúra és az identitástudat egyes típusainak együttjárása, kölcsönös egymásra hatása. Ugyanakkor feltételezhető, hogy e kölcsönös viszonyon belül fiatal korban inkább az *olvasás*, idősebb korban pedig a kialakult *azonosság-tudat* kap domináns szerepet.
- 10 Az MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének projektje ugyanannak az öt országnak (Magyarország, Szlovákia, Ukrajna, Románia és Szerbia) felnőtt magyarságát reprezen-

táló mintákkal dolgozott 2007-ben, mint a mi ezredfordulós vizsgálatunk. Sajnos azonban a Kárpát panel a napilapokon kívüli sajtótermékek, valamint a könyvek olvasására nem tért ki, az egyéb médiahasználatra azonban igen.

- 11 Előre megadott válaszlehetőségeinket életszerűvé és kiegyensúlyozottá akartuk tenni azért, hogy a kérdőívben a „főleg magyarul” válasz-változat mellé beiktattuk a „főleg nem magyarul” (szerbül, szlovákul stb.), valamint az „egyformán magyarul és nem magyarul” kategóriákat is. Az 1. táblázat e kategóriák alapján, de más csoportosításban közli az adatokat.
- 12 A *komáromi* Selye János Egyetem, valamint a *nyitrai* Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara hallgatói közül 1100 fő válaszolta meg 2007 őszén az önkitöltős kérdőívet (a komáromiaknak több mint fele, a nyitraiaknak több mint háromnegyede). Lásd: Lampl (2008: 61–62).
- 13 Horváth Lilla vizsgálatának keretében a *pozsonyi* magyar egyetemi klubok, diákszervezetek rendezvényein 2008–2009 telén 150 önkitöltős kérdőív készült. A válaszadók kb. egyharmada volt közgazdász, másik harmada bölcsész, a többiek műegyetemisták és orvosok voltak (Horváth 2009: 6, 18).
- 14 *Szőgyén* Párkány és Érsekújvár között fekszik, mintegy 2600 lakosának 77 százaléka magyar nemzetiségű. Porubszky Zoltán felmérésének keretében 2011 nyarán – a 15 éven felüli lakosság körében – kvótás mintaválasztással 294 önkitöltős kérdőív készült (Porubszky 2012).
- 15 Szalay-Hodován Anna 2011-ben a 20 mélyinterjút (a magyarok százalékos arányának feltüntetésével) a következő helységeken készítette: *Pozsony* (3,8%), *Tőkés* (2%), *Éberhard* (51%), *Fél* (55%), *Vök* (75%). (Szalay-Hodován 2012)
- 16 A Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológus hallgatóival 2005 júliusában 203 kérdőívet töltöttünk ki és számos interjút készítettünk *Tóthfalun*, az akkor közel 750 lakosú szinmagyar vajdasági faluban. A kutatás során a média-használattal kapcsolatos adatokat Botás Bernadett egyetemi hallgató dolgozta fel, aki a szakdolgozatát is ebből a témából írta. (Botás 2007.)
- 17 A kérdőíves felmérést a *zentai Nyári Ifjúsági Napok* 2008 júliusi rendezvénysorozatán megjelent mintegy 23 ezer magyar fiatalot reprezentáló 573 fős mintán végezte Badis Róbert. A kérdezettek átlagéletkora 20–21 év volt, 72%-uk volt középiskolai tanuló, illetve főiskolai, egyetemi hallgató. (Badis 2008/a.)
- 18 *Tordán* a Mihai Viteazul Főgimnázium magyar tagozatának 93 9–12. osztályos tanulója képezte az alapsokaságot, közülük 85 fő töltötte ki 2007-ben a kérdőívet. Több kérdés esetében a dolgozat csak a 45 lány adatait értékeli ki. A felmérést Ladányi Emese Kinga végezte (Ladányi 2007).
- 19 *Marosvásárhelyen* a Bolyai Farkas Elméleti Líceum és a Református Kollégium 217 11. osztályos diákja (az alapsokaságnak kb. 80%-a) 2009 májusában töltötte ki a Csontos Annamária által vezetett kutatás kérdőívét (Csontos 2010).
- 20 *Csíkdánfalván*, ugyancsak önkitöltős kérdőívvel, Kovács Imola 2011-ben a Petőfi Sándor Mezőgazdasági Szakközépiskola 9–12. osztályainak 110 tanulóját kereste meg, ebből 100 fiatal válaszolt (Kovács 2010).
- 21 *Gerhard Schulze*: A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In: Wessely Anna (szerk.); A kultúra szociológiája. Budapest, 1998. Osiris K. 186–204. p. Továbbá: *G. Schulze*: Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. Frankfurt–New York 1993. Campus Verlag
- 22 A médiahasználatról szóló összefoglalás forrásai: Kárpát panel (2007): 32–34.; 93–96.; 148–150.; 217–220.; 268–270.
- 23 A székely nagyközségben, *Zetelakán*, ugyancsak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológus hallgatóival 2002 nyarán végeztünk 403 fős, a felnőtt lakosságot reprezentáló mintán kérdőíves felmérést (Éhmann 2008).

- 24 A táblázat adatainak forrásai: A *tóthfalusi* olvasási szokásokról Kövesdi Rita egyetemi hallgató készített kutatási jelentést. (Kövesdi 2006.) A *zetelaki* olvasási adatokat Éhmann Gáborné Havas Mária értékelte ki (Éhmann 2008). A *magyarországi* falusi adatok forrása: ezredfordulós (2000-es) magyarországi felmérésünk adatbázisa.
- 25 A fiataloknak nagyobb hányada, közel egyharmada mondta rendszeres könyvolvasónak magát, de ha kontrollként alkalmazzuk az ezredfordulós (és korábbi) vizsgálataink „havonta átlagosan legalább egy könyv” kritériumát, akkor csak kb. 20 százalék bizonyul rendszeres olvasónak. (Vö.: Badis 2008/b)
- 26 *Adorján* és kontrollként *Kispiac* volt a két helyszín, ahol alsó- és felsőtagozatos tanulók és egy műszaki középiskola növendékei voltak a kérdezettek, összesen 86 kérdőívet töltöttek ki. A korcsoportok szerinti megoszlás nem ismert (Vörös 2003: 309).
- 27 A *marosvásárhelyi* diákok egyharmada olvas rendszeresen (havonta átlagosan legalább egy) könyvet, a *magyarországi* gimnazistáknak csak 23 százaléka. Az alig, illetve nem olvasók aránya közel azonos volt: 25, illetve 26 százalék. (Csontos 2009: 35; Nagy 2003: 76).
- 28 A *Székelyudvarhelyen* 1991-ben megkérdezett 100 17 éves középiskolás fele-fele arányban volt – magyarországi fogalmak szerint – gimnazista, illetve szakközépiskolás. (Nagy 1993)
- 29 1991-ben a megkérdezett diákok túlnyomó többsége rendszeres könyvolvasónak bizonyult, nem olvasó egyáltalán nem volt köztük; nagyon ritkán olvasó is alig akadt (Nagy 1993: 92). A szabadidős tevékenységek sorában a szépirodalom olvasása 1991-ben nagyon előkelő (6.) helyet foglalt el, messze megelőzve a televíziót és a „bulizós” tevékenységeket, és természetesen az akkor még gyerekcipőben járó számítógépet. A különbségek érzékeltetésére: az 1–5 közötti (a kedveltséggel növekedő) pontszám átlaga a szépirodalom olvasása esetében 1991-ben Székelyudvarhelyen 4,31; 2001-ben Magyarországon 2,77; 2009-ben Marosvásárhelyen 3,07 volt (Vö.: Nagy 1993: 79; Nagy 2003: 20; Csontos 2010: 27). Még valami: 1991-ben magasabb volt a könyvtári tagok aránya, mint 2009-ben. És ami talán nehezen hihető: azokban az ínséges időkben a megkérdezett tanulóknak több könyvük volt odahaza, mint a 2009-ben megkérdezetteknek! (Vö.: Nagy 1993: 88, 93; Csontos 2010: 41–43).
- 30 Vö.: Lampl (2008: 76); és Gereben (2005: 99).
- 31 Ez a 6,9-es átlagos évi kötettség ugyanis nem éri el a 2004-es magyarországi 8,5 kötetes, a 15–29 éves korosztály egészét jellemző átlagot sem, amelyben ugyan a gyakrabban olvasó tizenévesek is szerepelnek, de a középiskolai és egyetemista diákok mellett a korosztály kevésbé iskolázott, dolgozó (vagy munkanélküli) tagjai is (Rosta 2009: 47).
- 32 *Beregrákos* Munkács közelében fekvő, 3300 lakosú község. (A lakosság közel fele, kb. 1500 fő magyar nemzetiségű.) A Némethy Kálmán által 2010 augusztusában, a személyes kérdezés módszerével végzett kérdőíves felmérés a falu 16 éven felüli magyar lakosságából vett 204 fős mintát (Némethy 2011).
- 33 Egy olyan kérdésen alapul, hogy mit kell a gyerekeknek a szülői házban megtanulniuk, és a válaszadóknak a nevelési elvek 16 item-es listájáról az 5 általuk legfontosabbnak tartott elvet kell kiválasztaniuk. Az értékeszt részletes ismertetését és az értékeknek az olvasási szokásokkal való kapcsolatát lásd: Gereben (1998: 68–83).
- 34 Az 1996-ban 1781, 2011-ben 2695 főre kiterjedő kérdőíves vizsgálat két szülői almintát hasonlított össze: akiknek óvodás vagy általános iskolás gyermeke(i) *anyanyelvi*, illetve *többségi nyelvű tanintézménybe* jár(nak). (Dobos 2011: 3–4)
- 35 Amelyben a soha nem olvasók 1, a nagyon gyakori könyvolvasók 100 pontot kaptak.
- 36 Egy eddig még nem említett – *horvátországi* magyar egyetemisták körében végzett – interjú vizsgálat kutatási jelentése, amely az olvasással csak nagyon érintőlegesen foglalkozott, részben a felvidéki eredményekre rímelve a következőket jegyzi meg: „(...) *Az interjúalanyok többsége (...) a kötelező szakirodalmon túl nem nagyon olvas. Az olvasott könyvek, amiket mégis említettek, az Jókai Mór, Szabó Magda, Csáth Géza, illetve amerikai bestsellerek.*” (Ditzendy 2008: 28).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Badis Róbert (2008/a): Ifjúságkutatás 2008. Zenta, Identitás Kisebbségkutatási Műhely. (Kézirat)
- Badis Róbert (2008/b): A vajdasági magyar fiatalok olvasási szokásai. (Előadás az „Ezt az erélyét...” címmel, 2008. november 7-én, Zentán rendezett konferencián.) Zenta (Kézirat)
- Botás Bernadett (2007): Egy vajdasági magyar falu médiafogyasztási szokásai. Piliscsaba (A PPKE BTK Kommunikációs Intézetében megvédett szakdolgozat. Kézirat)
- Csontos Annamária (2010): Olvasás és szabadidő – vizsgálat a Bolyai Farkas Elméleti Líceum és a Református Kollégium 11. osztályos diákjai körében. Csíkszereda, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Műszaki és Társadalomtudományi Kara, Szociológia Szak (Államvizsga-dolgozat. Kézirat)
- Ditzendy Orsolya (2008): A Magyarországon tanuló horvátországi magyar egyetemisták identitása. Piliscsaba (A PPKE BTK Szociológiai Intézetében megvédett szakdolgozat. Kézirat)
- Dobos Ferenc (2011): Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011. (Kutatási jelentés) B-Fókusz Intézet (BFI)
http://www.knkf.hu/common/main.php?pgid=cikk_lista&tema_id=83&lap=1
- Éhmann Gáborné Havas Mária (2008): Zetelaka művelődésszociológiai vizsgálata. In: Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára. (Szerk: Császár Melinda–Rosta Gergely) Budapest–Piliscsaba, Loisir Kiadó, 147–173. p.
- Gábrity Molnár Irén–Rác Livia (2007): Kárpát panel – Vajdaság. Gyorsjelentés. In: Kárpát panel, 2007. A Kárpát-medencei magyarság társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. (Szerk.: Papp Z. Attila–Veres Valér) Budapest, MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 120–184. p.
- Gereben Ferenc (1998): Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében. Budapest, OSZK.
- Gereben Ferenc (2004): Az ezredforduló magyar olvasáskultúrája a Kárpát-medencében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 6. sz.
- Gereben Ferenc (2005): Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Gereben Ferenc (2010): A Vajdaság (és Tóthfalu) helye a Kárpát-medence magyar olvasáskultúrájában. = Könyvtári Figyelő 1. sz.
- Gereben Ferenc (2011): Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosságtudatában. In: Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. (Szerk.: Híres László Kornélia et al.) Budapest–Beregszász, 2011. 245–256. p.
- Gereben Ferenc (2012): Hagyományos és/vagy digitális olvasás? Egy interjú vizsgálat eredményeiből. = Könyvtári Figyelő 3. sz.
- Görömbei András (2003): Az anyanyelv védelmének változatai a kisebbségi magyar irodalmakban. In: Irodalom és nemzeti önismeret. Budapest, Nap Kiadó, 63–79. p.
- Horváth Lilla (2009): Pozsonyi magyar fiatalok identitása és értékrendje. Piliscsaba. (A PPKE BTK Szociológiai Intézetében megvédett szakdolgozat. Kézirat)
- Katsányi Sándor (2000): Magyar olvasáskultúra túl a határokon. = Könyvtári Figyelő 4. sz.
- Kárpát panel 2007. (2007) A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. (Szerk.: Papp Z. Attila, Veres Valér) Budapest, MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Kovács Imola (2010): Olvasási szokások és internethasználat a csíkdánfalvi középiskolások körében. Csíkszereda, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Műszaki és Társadalomtudományi Kara, Szociológia Szak (Államvizsga-dolgozat. Kézirat)
- Kövesdi Rita (2006): Kulturális fejlődés és olvasáskultúra Tóthfaluban. Piliscsaba, PPKE-BTK (Kézirat)

- Ladányi Emese Kinga (2007): A fiatalok és az olvasás: a betűk (h)arca. Esettanulmány a tordai Mihai Viteazul Főgimnázium magyar tagozatos diákjainak olvasási szokásairól. Kolozsvár, Babeş–Bolyai Egyetem. (Szakdolgozat. Kézirat)
- Lampl Zsuzsanna (2008): A kép és a tükör. In: Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. (Szerk. Fedinec Csilla) Budapest, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 61–83. p.
- Nagy Attila (1993): Olvasáskultúra és nemzeti azonosságtudat. (Középiskolások hármastükörben) In: Gereben Ferenc–Lőrincz Judit–Nagy Attila–Vidra Szabó Ferenc: Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. Budapest, Közép-Európa Intézet, 75–121. p.
- Nagy Attila (2003): Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest, OSZK–Gondolat Kiadó.
- Nagy Attila–Péterfi Rita (2006): Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. = Könyvtári Figyelő 1. sz.
- Némethy Kálmán (2011): Beregrákos magyar nemzetiségének identitásvizsgálata. Piliscsaba (A PPKE BTK Szociológiai Intézetében megvédett szakdolgozat. Kézirat)
- Porubszky Zoltán (2012): Vallásosság és értékrend Szőgyénben. Piliscsaba. (A PPKE BTK Szociológiai Intézetében megvédett szakdolgozat. Kézirat)
- Rosta Gergely (2009): Ifjúság, vallás, kultúra. In: Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. (Szerk.: Gereben Ferenc) Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 35–52. p.
- Szalay-Hodován Anna (2012): „Szlovák a házastársam.” Pozsony környéki magyarok vegyes házassága élettörténetek tükrében. = Valóság 8. sz.
- Vörös Anna (2003): Olvasásszociológiai felmérés az adorjáni általános- és középiskolai tanulók körében. In: Adryantól Adorjánig. Tóthfalu, Kanizsai Szociográfiai Műhely, Logos Grafikai Műhely.

Kovács Ilona

Gondolatok a Világtalálkozó előtt

Előzmények

Több évtizedes hagyományra tekint vissza a Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója. Az évtizedek alatt az elnevezése és a találkozó jellege is változott, de a funkcióját tekintve a legfontosabb az, hogy a külföldön élő és a szakmában dolgozó magyar könyvtárosokkal megindult a professzionális kapcsolatfelvétel. Találkozásaink és a szakmai kérdésekről folyó eszmecsereink lehetőséget adtak a tapasztalatok cseréjére, a személyes kontaktusok építésére, amelyek értékes, hosszsan tartó, szakmai és emberi szempontból gyümölcsöző kapcsolatokká váltak.

Első lépésben a nyugati világ felé nyitott a szakma 1980-ban, fontos beszámolókkal hívva fel a figyelmet a könyvtárak modernizációjára. A második találkozón, 1985-ben már a vendégek jelentős számú hazai szakemberrel találkoztak, és a kölcsönös tájékoztatás, valamint a nyugati vendégek beszámolóí közvetlen, személyes élmények alapján hitelesítették az új irányokat a szakirodalomból egyre szélesebb körben tájékozódó hazai szakma számára. A harmadik konferenciát (1992) különösen fontosá tette, hogy már a szomszédos országok magyar könyvtárosai is nagy számban lehettek jelen. A következő három találkozó (1996, 2000, 2004) ebben a szellemben folytatódott, és végül, hatodik alkalommal, valóban méltán viselte a világtalálkozó elnevezést.¹

Külföldi magyar hagyatékok kérdése

A találkozások felhívták a figyelmet egyik legfontosabb közös ügyünk, a külföldi magyar gyűjtemények, hagyatékok kérdésére. Ez a téma hosszú ideje foglalkoztatja a hazai könyvtári szakmát és a külföldi magyarság kérdéseivel foglalkozó szervezeteket és intézményeket egyaránt. A jelenleg tervezett konferenciának is ez az egyik központi témája. Az ügy aktualitását jelzi, hogy a legutóbbi időkben több fórumon is előtérbe került. Foglalkoztak vele kormányzati és tudományos körökben, a politikai emigráció hagyatékaira figyelő sajtó és ennek kapcsán szakmai levelezőlistánk, a Katalist is.²

Korunkban azért vált különösen aktuálissá a kérdés, mert a mai emigráció gerincét képező 1945 utáni és az 1956-os generáció – amely tevékenysége során jelentős történeti forrásanyagot, irathagyatékokat képzett, tárgyi emlékeket hozott

létre, illetve jelentős magánkönyvtárakat alakított ki – elöregedett vagy elhalálozott, s a fennmaradt hagyatékok sorsa megoldatlan, sok esetben értő környezet híján, valóban pusztulásra vannak ítélve.

Nem kevésbé fontos azonban a korábbi, az eddig fel nem tárt, a gazdasági kivándorlók és korai emigránsok történeti múltját dokumentáló, többségében magánkézben lévő emlékek felkutatása, összegyűjtése és megőrzése.

Eddigi eredmények az értékmentés területén és a jelen helyzet

A külföldi hungarikumok gyűjtése egyedi dokumentumként vagy teljes hagyatékként, legyen az nyomtatvány, kézirat, fotó, hangzó vagy egyéb média, nem új, hanem a magyarországi közgyűjtemények részéről évtizedek óta – hol nehezebb, hol kedvezőbb feltételek között – vállalt szakmai feladat.

Elég, ha csak az Országos Széchényi Könyvtár alapfunkciójára és gyűjteményeinek vonatkozó értékeire utalok. Azokra a külföldi hungarika-gyűjtésekre és bibliográfiai regisztrációkra, amelyeknek az Országos Széchényi Könyvtár generációk óta eleget tett. A hatalmas dokumentumanyagból az emigráció vonatkozásában példaként csak Eckhardt Tibor és Szabó Zoltán hagyatékát, vagy a Szabad Európa Rádió archivális anyagát idézem, nem felejtve a könyvtár nagyszámú könyv, sajtó, aprónyomtatvány és egyéb dokumentumtípus körébe eső gyűjteményét sem, amelyek a XIX. század nagy kivándorlásától napjainkig engednek betekintést a diaszpóra életébe, és szolgálnak a kutatás forrásául.

Az Országos Széchényi Könyvtár nem állt azonban egyedül ennek a feladatnak az ellátásában. Fővárosi és vidéki múzeumaink, levéltáraink és könyvtáraink sok helyen befogadtak gyűjteményükbe fontos emigrációs anyagokat. Sok egyéb példa mellett Budapesten ilyen gyűjtemény a Petőfi Irodalmi Múzeum, az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum, vidéken a Vasvári Gyűjtemény a szegedi Somogyi Könyvtárban, a Külföldi Magyar Cserkészlet anyaga a Móra Ferenc Múzeumban, illetve letétként a Csongrádi Megyei Levéltárban, Szegeden, Sárospatakon az Amerikai Magyar Református Gyűjtemény és Cs. Szabó László könyvtára, Debrecenben Bakó Elemér amerikai magyar hangszalaggyűjteménye az egyetem Nyelvtudományi Intézetében, a párizsi Magyar Műhely gyűjtemény Salgótarjánban, Fejtő Ferenc könyvtára Fehérvárcsurgón, az emigrációs gyűjtemény Lakitelken, a legújabbban megnyitott Kepes György gyűjtemény Egerben stb.

A külföldi hagyatékok és dokumentumok gyűjtésének támogatására és ehhez új források biztosítása érdekében jöttek létre a pályázati rendszer keretében a Rodostó és Ithaka programok. 2009-ben a Hagyatékprogram 2009 elnevezésű munkaközösség foglalkozott a kérdéssel az MTA égisze alatt. A Rodostó programmal kapcsolatban 2010-ben elemző és programformálói munka készült az MTA Határontúli Magyarok Titkársága, az Anyanyelvi Konferencia és a Balassi Intézet közös felmérése alapján. 2012-ben az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Osztálya felhívást tett közzé a „veszélyeztetett helyzetben lévő” hagyatékok és gyűjtemények mentésére, jelezte továbbá, hogy a Magyar Összetartozás Bizottsága és a Diaszpóra Tanács felvállalta a program támogatását.³ 2012 októberében a Nemzeti Kulturális Alap pályázati forrást bocsátott a program rendelkezésére 24 millió forint értékben a „kül-

*földön található, a magyar művelődés- és tudománytörténet szempontjából jelentős hagyatékok és gyűjtemények megszerzésére, használtatására és megszerzésére”.*⁴

Ugyancsak a hagyatéki kérdés került napirendre a legutóbbi Kufstein-konferencián is, a nyugat-európai diaszpóra szervezeteinek találkozóján Felsőpulyán, 2012. szeptember 8–9-én. A tanácskozás címe: *Magyar örökség Nyugaton: Az anyagi és szellemi javak felmérése. számbavétele és megőrzése* volt⁵.

Napjainkban a Julianus program keretében kap támogatást a külhoni emlékek védelme. Ez a program a Diaszpóra Tanács ez év októberében tartott ülése kapcsán került szóba 2012 október 8-án a Kossuth Rádió reggeli híreiben

A korai kivándorlók és emigránsok történeti múltját dokumentáló, eddig fel nem tárt és magánkézben lévő emlékek felkutatásának, összegyűjtésének megoldására a washingtoni Alumni Engagement Innovation Fund kereteiből támogatott amerikai pályázati kiírás számára 2011-ben az amerikai Fulbright ösztöndíj magyar résztvevőinek az ún. alumnusainak összefogásával egy széleskörű program kidolgozására került sor, amely a gyűjtőmunkához szükséges ismeretek terjesztését segítő és a kérdés fontosságát tudatosító mentor programtól kezdve a feltárt anyag digitális hozzáféréséig, a tudomány és oktatás információellátásáig a munka valamennyi fázisát átgondolta, megtervezte és felépítette.⁶

Magyar gyűjtemények szerepe az értékmentésben külföldön

Az anyagmentő munka során fontos figyelmet szentelni a magánszemélyek környezetében, életük és tevékenységük során létrehozott jelentősebb magán könyv- és levéltáraknak, valamint a magyar közösség által létrehozott és fenntartott olyan közgyűjteményeknek, amelyek magyar és magyar vonatkozású anyagokat őriznek a diaszpóra területén: Európában, Amerikában, Kanadában, Ausztráliában és szerte a világon, a diaszpóra távolabbi régióiban. Ez utóbbiak közösségi tulajdont képeznek a külföldi magyarság szervezeteinek, alapítványainak, egyházainak stb. birtokát képező gyűjtemények környezetében élő magyarok olvasási, tájékoztatási, kutatási igényeit, illetve a magyar értékek mentését, megőrzését és áthagyományozását szolgálják.

Számos példát említhetnénk, közülük is egyik legkiemelkedőbb az Amerikai Magyar Alapítvány 55 éves múltra visszatekintő könyvtára, levéltára és múzeuma New Jersey állam New Brunswick városában. Csak ebben az egy gyűjteményben több mint 60 személyi hagyaték található, és itt van az amerikai magyar reformátusok archívuma (300 folyóméter), amely az amerikai magyar egyházak archivális gyűjteményein kívül további 70 egyházi és világi személy hagyatékát, valamint 16 amerikai magyar, ugyancsak egyházi és világi szervezet iratanyagát őrizi). További példa a Club Hungaria magyar könyvtára Buenos Aires-ben, a Magyar Ház Könyvtára New York-ban, az Északi Magyar Archívum Stockholmban stb. Közülük vannak olyan gyűjtemények, amelyek szeretnék fenntartani működésüket, és vannak olyanok, amelyek felszámolásra kényszerülnek. Mindkét típusra Magyarország külön figyelmet kell, hogy fordítson. Ott, ahol a működés megszűnésével vagy korlátozásával kell számolni, az anyag mentését kell segíteni, ott ahol lehetséges a működés fenntartása, a működés támogatását kellene biztosítani.

Sok példát hozhatunk az emigráció évtizedeiben kialakult magángyűjteményekre: például Amerikában Szathmáry Lajos, Értavy Baráth József, Könnyű László,

Szendrey Tamás, Tezla Albert, Várdy Béla, Nagy Károly; Európában Cs. Szabó László, Gömöri György, Székely Péter és mások könyvtára vagy személyes dokumentációja. Közülük vannak olyanok, amelyek részben vagy egészben már Amerikában egyetemi könyvtári gyűjteményekbe kerültek, mint például Szathmáry Lajosé Chicagóba, Bostonba és Bloomingtonba, Tezla Alberté Duluthba és New Brunswickba, Könnnyű Lászlóé Luisiana egyetem könyvtáraiba. Hasonló a folyamat Európában például Mildschütz Kálmán emigrációs folyóirat-gyűjteménye Münchenben az Ungariches Institut könyvtárába került.

A fenti példák is mutatják, hogy a hagyatékméntés munkájában fontos számításba venni a magyar kisebbségeket és szórványokat körülvevő többségi társadalom köz- és tudományos gyűjteményeit. Olyan szak- és oktatási intézmények gyűjteményei ezek, amelyek szakmai érdeklődésüknek, gyűjtőkörüknek és programjuknak megfelelően gyűjtik és őrzik a magyar vonatkozású anyagokat. Lehetnek ezek magyarországi produktumok, vagy a diaszpóra életének, tevékenységének termékei: kiadványok, hagyatékok, művészi alkotások stb. Szerte a nyugati világban így sok olyan egyetemi, szak- és egyéb közgyűjtemény van, amely magyar vonatkozású, azaz hungarika anyagot őriz, és feltehetően a továbbiakban is fogadni tudja az érdeklődési körébe, profiljába illő dokumentumokat, gyűjteményeket.

A hungarika hagyatékok és könyvtári anyagok mentése, elhelyezésének irányítása és megőrzése, valamint felhasználása érdekében rendkívül fontos ezeknek a lelőhelyeknek, illetve befogadó gyűjteményeknek a feltérképezése, számbavétele és a rájuk vonatkozó információk hozzáféréseinek biztosítása, mind a használat, mind a hagyatékok elhelyezése szempontjából.

Magyarországon voltak programok a külföldi magyar gyűjteményekkel és archívumokkal, dokumentumokkal, hagyatékokkal kapcsolatban. Az 1990-es években az Országos Széchényi Könyvtár Hungarika Dokumentációs osztályán folyt egy felmérés Nyugat-Európában, Kanadában és Ausztráliában, és erre alapozva jelent meg a *Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke* című kiadványsorozat 11 kötete.⁷ Ennek az anyagnak UNESCO-támogatással patriotika modellként kifejlesztett adatbázisa a HUNGARIKA WWW nevű on-line hozzáférési rendszer,⁸ amely 1993 óta működött az OSZK honlapján, jelenleg azonban nem elérhető.

Meg kell említenünk még a tájékozódás és áttekintés területén rendkívül jelentős a külföldi és a hazai magyar könyvtárosok kapcsolatépítése. A külföldi magyar hagyatékok kérdéskörében fontos információk cseréjének csatornájaként is hasznosítható, az IFLA-HUN levelező lista Haraszi Katalin szervező- és folyamatos moderátori munkájának eredményeként.

A jövő lehetőségei, teendők, feladatok, tervek – stratégia

Lehetőségek, feladatok

A megfelelő alapokat jelentő szakmai előzmények, a hazai tudományos, kormányzati és civil intézmények és szervezetek aktuálisan megújuló figyelme és meghirdetett programjai kedvező körülményeket kínálnak a könyvtárak és egyéb közgyűjtemények számára. Az aktuális légkör növeli a közgyűjtemények, köztük a könyvtárak esélyeit a külföldi magyar hagyatékok mentése terén eddig is végzett és programjába illő feladatának ellátásában.

A szakma számára kihívás, hogy mennyire tud élni ezzel a lehetőséggel. Mennyire tudja ezeket a körülményeket gyűjteményeinek gazdagítására, a felhasználók jobb és eredményesebb szolgálatára hasznosítani, mennyire tud ebbe az értékmentő munkába bekapcsolódni. Kérdés, mennyire képes eddigi gyakorlatát megújítani. Tudja-e programmá formálni, hogy ne csak egyedileg intézményekként külön-külön, hanem szakmai közösségként vegyen abban részt, és partnerré váljon a közös törekvés áramában? Tudja-e sok évtizedes tapasztalatát mozgósítani, tudja-e hasznosítani könyvtárak működésében széles körben ismert korszerű kommunikációs és információs módszereket ezen a területen is, fel tud-e készülni a közös feladatra? Tud-e irányt adó szakmai programot készíteni, valós vagy virtuális szervezeti keretet megtervezni, **stratégiát** kidolgozni? Képes-e egy értékes, de passzív, befogadó attitűdből egy aktív feltáró, információk áramoltatására épülő, ésszerű munkamegosztást és szakszerű, folyamatos és rugalmas anyagmentési programot működtetni?

A tervezett konferencia lehetőséget kínál az előkészítő munka során a feladat átgondolására, a stratégia kidolgozására. A konferencia, pedig alkalmat adhat a program bemutatására, megvitatására, javaslatok befogadására, kapcsolatok építésére. Lehetőséget nyújthat arra, hogy a hazai szakma a diaszpórában a végrehajtást segítő partnerekre találjon.

Látható, hogy a feladat sokfelé ágazik, és a megoldás kérdésében is sokféle kezdeményezés és munka folyik. Az előkészítő munka során szükséges ezeknek a programoknak a megismerése, a kapcsolatfelvétel és együttműködés kialakítása.

A stratégia esélye

A stratégia kialakításánál milyen szakmai kérdéseket kell végiggondolni?

- Az első és legfontosabb, hogyan tudunk az értékek nyomára jutni? Létükről és hollétükről a szükséges információkat beszerezni? A dolog természetéből következik, hogy egyrészt a külhoni bejelentések, másrészt a terepen dolgozó szakemberek, tudományos kutatók feltáró munkája alapján, valamint a közmédián és más kommunikációs csatornákon keresztül. Mindemellett hozzájárulhatnak ehhez a könyvtárak tudatos feltáró munkával, sajtófigyeléssel, a tudományos kutatás eredményeinek nyomonkövetésével, kapcsolattartással. Sokat tehetnek ezért a helyismereti könyvtárosok is kutató, feltáró munkával. A településükről, régiójukból külföldre került honfitársaik számbavételével, rokoni szálak, szakértők bevonásával a forrásértékű hagyatékokra vonatkozó információk beszerzésével, szükség és lehetőség szerint azok felkutatásával, beazonosításával stb.
- A következő lépés a kapott információk és a gyűjtemény értékelése (közvetett információ pl. jegyzék alapján, vagy személyes felméréssel), az anyag irányítása (hazaszállítás, helyi gyűjteményeknek felajánlás, digitalizálás, antikvár értékesítés a helyi közösség javára, vagy továbbadományozás pl. Kárpát-medence területére stb.).
- A hazaszállításra kerülő anyagok elhelyezése és feldolgozása, ha szükséges ehhez a forrás megszerzése (pályázat, szponzor, önkéntesek támogatása).
- A hozzáférés biztosítása a felhasználói körök tájékoztatása, kutatási lehetőség felajánlása (egyetemek, PhD-programok, kutatóintézetek stb. számára).

A szakmai stratégiát milyen szempontok figyelembevételével kell kialakítani?

- Az információk beszerzése (értékelése) összetett, soktényezős feladat, speciális felkészülést és együttműködést igényel (külhoni partnerekkel, tudományos szakértőkkel, más közgyűjteményekkel, kormányzati, civil és tudományos szervezetekkel, az MTA-val stb.).
- A koordináció és kommunikáció technológiai fejlesztést kíván. (honlap, portál, adatbázis stb.).
- A források biztosítása előreláthatóan pályázati rendszerben történik, a stratégia ennek maximális kihasználását támogassa, adjon ajánlást szponzorok felkutatására, civil összefogás kezdeményezésére.
- Az anyag irányítása, feldolgozása, tárolása, hozzáféréseinek biztosítása szakmai feladat. A stratégia tekintse át ezeket, tűzze ki célul a feladat speciális ismereteinek rendszerezését (alapelvek, szabályzat, módszertani ismeretek, információk stb.) és közzétételét (továbbképzés, szaksajtó, internet stb.).
- A tájékoztatás, információk gyűjtése, koordináció és együttműködés kétoldalú feladat külföldi és hazai résztvevőkkel. Szükséges a közös érdekek, közös lehetőségek, közös pontok megkeresése és kijelölése. A stratégia készítésekor ezt figyelembe véve kell az alapelvek, módszerek és a kommunikáció feltételeit (szakmai, kulturális, politikai, jogi tényezők, technikai eszköztár és nyelvi követelmények) figyelembe venni, a virtuális vagy konkrét szervezeti kereteket kialakítani, és a további teendőket mérlegelni.

* * *

Úgy hiszem, hogy a téma mélyebb átgondolása sok további szempont és részlet megfontolását teszi lehetővé és szükségessé, sok értékes tapasztalat megosztására adhat alkalmat. Ha ez végeredményében a világos útmutatással, kellő szakmai ismeretek átadásával, a tájékozódást és döntéseket segítő információellátással biztonságosabbá, az összefogás és a szervezettség eredményesebbé és hatékonyabbá tenné az értékmentő munkát, akkor megérné a fáradságot. A továbbiakban érdemes lenne azt összegezni, mit jelent ez az értékmentő, értékmegőrző és értékteremtő feladat egészen más feltételek között a régióinkban, a Kárpát-medence relációjában.

JEGYZETEK

- 1 Külföldön élő magyar származású és hazai könyvtárosok találkozója Budapest, 1980. Augusztus 11–15. = Könyvtári Figyelő 27. évf. különszám (1981), 123. p., Magyar Könyvtárosok Tudományos Találkozója 2. Budapest, 1985. augusztus 26–27. 211 p.; Magyar Könyvtárosok Szakmai Találkozója 3. Budapest, 1992. augusztus 16–18, Bp. OSZK, 1996. 245 p.; Magyar Könyvtárosok Szakmai Találkozója 4. Budapest – Debrecen, 1996. augusztus 7–10. Magyar Könyvtárosok Szakmai Találkozója 5. Budapest, 2000. augusztus 17–19. CD – A Könyvtári Intézet (Budapest) birtokában. A világtalálkozók (1–6) teljes anyagával együtt. Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója 6. Budapest, 2004. július 11–14. Budapest, Könyvtári Intézet, 2004. 156 p.

- 2 Magyar Nemzet 2012. augusztus 25. Nézőpont rovat 7. p. és szeptember 8. Magazin 36. p., az IFLA–HUN által a Katalist listán közzétett tájékoztatás nyomán a listán közölt hozzászólások.
- 3 Magyar Tudományosság Külföldön. Külföldi magyar hagyatékok, gyűjtemények.
http://mta.hu/magyar_tudomanyossag_kulfoldon/kulfoldi-magyar-hagyatekok-gyujtemenyek-lepeskenyszer-kozos-felelosseg-130256/ (2012. október 14.)
- 4 Közgyűjtemények Kollégiuma nyílt pályázati felhívása az Ithaka program online módon történő pályázatának benyújtására
http://www2.nka.hu/pages/palyaztatas/aktualis_palyazati_felhivasok/kozgyujtemenyek_121108.pdf (2012. október 14.)
- 5 NYEMOSZSZ, Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége égisze alatt megtartott Kufstein Konferencia: A nyugati magyar örökség megőrzéséről
http://kulfold.ma.hu/tart/cikk/b/0/143226/1/kulfold/Kufstein_Konferencia_A_nyugati_magyar_orokseg_megorzeserol (2012. október 14.)
- 6 State Alumni korlátozott hozzáférésű honlapon <https://alumni.state.gov/landing-page> (2012. október 14.)
A pályázat témája. Kulturális örökség védelme. *Outreach program preserving and promoting Hungarian cultural heritage* Témavezető Kovács Ilona, 21 hazai és amerikai egyetemi tanár, könyvtáros, történész, muzeológus, kommunikációs és média szakember, PhD-hallgató stb. részvételével. A pályázat a világ minden tájáról begyűlt 700 pályázat közül a harmadik fordulóban nem került be a nyertesek közé, de a program elkészült.
- 7 Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke (Szerk. Kovács Ilona, Faragó Lászlóné, Gál Julianna) Budapest, OSZK, 1990–1998. 11 kötet 1. Ausztria, 2. Ausztrália, 3. Benelux államok (Belgium, Hollandia, Luxemburg), 4. Franciaország, Monaco, 5. Kanada, 6. Nagy-Britannia, Észak-Írország, Ír Köztársaság, 7. Német Demokratikus Köztársaság, 8. Német Szövetségi Köztársaság, 9. Olaszország, Vatikán, San Marino, 10. Skandináv államok (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország), 11. Svájc, Liechtenstein. Több nem jelent meg.
A további tájékozódásban segít a Külföldi hungarika-anyagot őrző magyar könyvtárak címjegyzéke. (Szerk. Kovács Ilona, Faragó Lászlóné.) Budapest, OSZK, 1994. 144. p.
- 8 Nyáryné Grófcsik Erika–Kolonits Zoltán–Pap Gáspár–Kovács Ilona–Gál Júlia: Hagyományos kiadványok átültetése a WEB-re. Hungarika – WWW. = Könyvtári Figyelő, 1998. 3–4. sz., 424–431. p.

Mezey László Miklós–Pegán Anita

„A könyvtár, ami összeköt”

Interjú a „Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtárosok együttműködése” című ösztöndíjprogram résztvevőivel

Kövér Lászlónak, a Magyar Országgyűlés elnökének *A könyvtár, ami összeköt – Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtárosok együttműködése* elnevezésű ösztöndíjprogramja 2012-ben ismét meghirdetésre került. A Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtáros szakemberek közös munkavégzését, tapasztalatcseréjét, együttműködését támogató pályázati felhívásra – a tavalyi év sikere után* – még többen jelentkeztek. A tizenhét jelentkező közül tíz pályázó kapott lehetőséget arra, hogy részt vegyen az ösztöndíjprogramban. Idén Romániából, Szerbiából, Szlovákiából és Ukrajnából érkeztek ösztöndíjasok.

Az ösztöndíjprogramon 2012. szeptember 1. és 30. között az alábbi könyvtárosok vettek részt:

Baranyovics Borisz	– Fórum Kisebbségi Kutatóintézet Etnológiai Központja, Bibliotheca Ethnologica Könyvtár, Komárom, Szlovákia;
Gálovits Rózsa-Emese	– Városi Könyvtár, Székelyudvarhely, Románia;
Kovács Mária	– Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények részleg, Kolozsvár, Románia;
Micskó Éva	– Városi Könyvtár, Szabadka, Szerbia;
Pásztor Ágnes	– Szirmai Károly Könyvtár, Temerin, Szerbia;
Ruhig Nora	– Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem Műszaki és Humántudományok Kar, Marosvásárhely, Románia;
Sántha Emese-Éva	– Petru Maior Egyetem, Lesley Tomlinson Resource Room angol nyelvű könyvtár, Marosvásárhely, Románia;

* A 2011. évi ösztöndíjasokkal készült kollektív interjút lásd: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 12. sz. 30–40. p.

- Sass Erika** – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Apáczai Csere János Könyvtár, Beregszász, Ukrajna;
- Szegedi Éva** – Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Új és Jelenkori Kari Könyvtár, Kolozsvár, Románia;
- Varga Éva** – Beregszászi Járási Központosított Könyvtárhálózat, Beregszász, Ukrajna.

Az ösztöndíjasoknak a programok során lehetőségük nyílt az Országgyűlési Könyvtár állományának, szolgáltatásainak, működésének megismerésére. Elsőként Ambrus János főigazgató mutatta be a könyvtárat az ösztöndíjasoknak. Betekintést nyerhettek az Országgyűlés munkájába is. Az e témakörbe bevezető előadást Soltész István, az Országgyűlés főtitkára tartotta. A Parlament épületének építészeti különlegességeit, értékeit Lukács József, az Országgyűlés Hivatala Építészeti Osztályának fősztályvezető-helyettese vezetésével tekintették meg.

Az ösztöndíjasok ellátogattak Lakitelekre, a Népfőiskolára is, ahol Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke fogadta őket. A határon túlról érkezett könyvtárosok különböző típusú könyvtárakat látogattak meg (ilyen volt az Alkotmánybíróság Könyvtára, az ELTE Egyetemi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára, illetve a FSZEK Kőbányai Könyvtár, a Képzőművészeti Egyetem Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár, a kecskeméti Katona József Megyei Könyvtár és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Egyetemi Központi Könyvtára). Fogadta őket Bakos Klára, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnöke és Fodor Péter, az Informatikai és Könyvtári Szövetség elnöke. Szakmai előadásokat tartott számukra Bárdi Nándor történész, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa, Vraukóné Lukács Ilona, a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár munkatársa a megyei könyvtár és a Kárpátaljai Magyar Iskolai Könyvtárakért Alapítvány határon túlra irányuló tevékenységéről.

Az egyhónapos program idején az Országgyűlési Könyvtár csatlakozott a „Kulturális Örökség Napjai” rendezvénysorozathoz, ez alkalommal az ösztöndíjasok nagy sikerű kiállítás keretében mutatkoztak be a közönségnek.

A szabadidő kötetlenebb, de szervezett eltöltésére is volt alkalmuk az ösztöndíjasoknak. A program első hétvégéjén budapesti városnézésen, valamint egy számukra összeállított „kreatív városnézésen” vehettek részt, ahol a csapat együtt nyomozhatott a megadott feladatok alapján a belvárosban. Szeptember második felében, Majkó Katalin, a Képzőművészeti Egyetem Könyvtára igazgatójának a meghívására Tihanyba utaztak, az egyetem művésztelepére. Az ösztöndíjprogram utolsó napját pedig az Országgyűlési Könyvtár munkatársaival a Lупpa-szigeten töltötték, az Országgyűlés Hivatala üdülőjében.

Az ösztöndíjasok a program zárásaként egy-egy összefoglalót készítettek, amelyben összegezték a Budapesten töltött egy hónap tapasztalatait.

A program szakmai koordinátora Redl Károly, az Országgyűlési Könyvtár tájékoztatási igazgatója volt.

A program utolsó hetében, az Országgyűlési Könyvtár Deák-termében beszélgettünk velük.

– *Nagyon nagyok a különbségek a különböző országok, illetve területek szociológiai és kulturális sajátosságai között. Különböző könyvtártípusokból is jöttek. Mi az, ami közös vonásuk, ami valamennyi határon túli könyvtár hivatása, feladata?*

Varga É.: Nem attól függ a feladatunk, hogy határon innen vagyunk vagy túl. Éppen egy író-olvasó találkozón fogalmazták meg nemrég, hogy nincs határon túli, azaz kárpátaljai magyar irodalom, hanem egységes magyar irodalom létezik. Úgy érzem, hogy ez a könyvtárosságra is igaz. Amiben specifikus a helyzetünk, hogy szinte mindnyájan olyan könyvtárban dolgozunk, ahol van magyar és az adott ország nyelvén lévő állomány is. Tehát nekünk mindkét ország könyvtárügyével tisztában kell lennünk, és tisztában is vagyunk. Természetes számunkra, hogy bármilyen nemzetiségű olvasót kiszolgálunk.

Micskó É.: Azt hangsúlyoznám, hogy mindannyian magyarok vagyunk, és a magyar értékek megőrzése számunkra nagyon fontos. Az előbb említett kettősség miatt sem olyan egyszerű ezt megoldani.

Pásztor A.: A különböző szociológiai és kulturális sajátosságok, illetve a különböző könyvtártípusokbeli munkakör ellenére – véleményem szerint – minden könyvtárosnak azonos a feladata: a tudás, az információ közvetítése.

Ruhig N.: Mindnyájunknak az a feladata, hogy egy kultúra megőrzésében és átörökítésében közreműködjünk. Ez egy fokkal nehezebb egy másik országban.

Sass E.: Fontos az is, hogy mindnyájan képesek legyünk az információszolgáltatás fejlődésével lépést tartani.

Kovács M.: A mi feladatunk, egyben kötelességünk a magyar állomány feldolgozása, emellett az is, hogy az adott országban élőkkel – nem csak a magyarokkal – megismertessük az állományunkat, a kultúránkat.

Sántha E.: A Petru Maior Egyetem Lesley Tomlinson Resource Room angol nyelvű könyvtárából érkeztem, amely nem rendelkezik magyar állománnyal. Azt tudnám kiemelni a közös feladatok közül, és ezt egyetemesen értem, hogy a felhasználó áll a munkánk középpontjában, és a szolgálat a feladatunk.

Szegedi É.: Nem választanám szét a határon innen vagy túli könyvtárakat. Közös feladatunk az, hogy összegyűjtsük az információkat, ezeket feldolgozzuk és elérhetővé tegyük, az olvasókat pedig legjobb tudásunk szerint szolgáljuk ki.

Gálovits R.: Egyetértek Évivel. Az olvasók kiszolgálása a lényeges, maximális tudásunk szerint, sőt még annál is jobban. Nálunk Székelyudvarhelyen nem kérdés a magyar kultúra ápolása. A gyerekeket az iskolában már erre tanítják. Természetesen igyekszünk ebben is helyt állni.

Baranyovics B.: A Fórum Intézet könyvtárából jöttem. Azért tartom fontosnak egy ilyen intézmény létét, hogy a magyar történelem, irodalom, néprajz olyan gyűjtőhelye legyen, ahol az érdeklődők igényeinek kielégítése mellett, a tudományos élet építésében is részt vehetünk.

– *Röviden jellemeznék a saját könyvtárukat?*

Varga É.: A Beregszászi Járási Központosított Könyvtárhálózat igazgatója vagyok. A Beregszászi járás az egykori Bereg vármegye alapján jött létre. 1952-től önálló a beregszászi járás. 1976-ban centralizálták a könyvtárakat. Járási könyvtár lett a központi könyvtár és a községi könyvtárak a fiókkönyvtárak. Jelenleg 38 könyvtárból áll a járási hálózat. A legnagyobb magyar könyvtárhálózat Kárpátal-

ján. A 36 fiókkönyvtárból három nem szolgál ki magyar olvasókat, mivel olyan településen van, ahol nem élnek magyarok. A legtöbb fiókkönyvtár magyar többségű településen található, ami azt jelenti, hogy ezekben az esetekben 90 százalék feletti a magyar lakosság aránya. A könyvállomány és a lakosság lélekszáma nincs egyenes arányban. Ez főként anyagi okokra vezethető vissza. Mivel nincs pénz állománygyarapításra, ezért csak ajándékokból tudjuk gyarapítani az állományt.

Micskó É.: A szabadkai Városi Könyvtárban dolgozom. Állományunk a magyar nyelvű kiadványokon kívül szerb és horvát nyelvű könyveket is tartalmaz, körülbelül fele-fele arányban. Szép számú régi és ritka könyveink is vannak. A régi helyismereti folyóiratok digitalizálását most kezdjük. Reméljük, hogy ezek az anyagok hamarosan mindenki számára hozzáférhetőek lesznek az interneten. Emellett helyismereti gyűjteménnyel is rendelkezünk.

Pásztor Á.: A temerini Szirmai Károly Könyvtár munkatársa vagyok. Könyvtárunk nyilvános közkönyvtár. A Szirmai Károly Könyvtár központi könyvtár, amelynek két fiókkönyvtára van. Olvasóink mintegy 45 ezer dokumentumot használhatnak, mind szerb, mind magyar nyelven. Különgyűjteményeink: a helytörténeti és a ritka könyvek gyűjteménye.

Ruhig N.: A Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem Műszaki és Humántudományok Kar marosvásárhelyi könyvtárában dolgozom immár kilenc éve. Ezt a könyvtárat 2001-ben alapították az egyetem létrehozásával egyidőben, tehát viszonylag fiatal könyvtárnak számítunk. Lényegében kari könyvtárként működünk – a helyi oktatás szolgálatában állunk. Az egyetem részeként a könyvtár is igyekszik megfelelni a kor igényeinek, lépést tartani az információs társadalom fejlődésével és igényeivel.

Sass E.: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Apáczai Csere János Könyvtárából érkeztem, Beregszászról. A Rákóczi Főiskola Ukrajna egyetlen nem állami fenntartású magyar nyelvű felsőoktatási intézménye. Alapítója és fenntartója: a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány (KMFA). Az intézményben oktatott tíz akkreditált szakkból haton a BSC diplomák mellett, egyetemi szintű végzettséget igazoló diplomákat vehetnek át a végzősök. A könyvtár alapjait 1994-ben rakták le. Idővel azonban kicsinek bizonyult a hely, a tér. Minőségi ugrást vetített elő a könyvtár működésében, amikor Beregszász megyei jogú város önkormányzata 2002-ben a főiskola tulajdonába adta a város főterén álló, egykori Bereg megyei törvényszék épületét. Ennek az épületnek a méretei már lehetőséget adtak a könyvtár nemcsak fizikális, de strukturális átalakítására is. A régóta esedékes átalakítás 2005-ben megtörtént, és ekkor vette fel a könyvtár Apáczai Csere János nevét. A könyvtár jelenleg az egykori Bereg megyei törvényszék helyreállított épületének harmadik szintjén működik. 46 ezer könyvből és mintegy 22 ezer folyóiratból válogathatnak olvasóink. Könyveink 70 százaléka magyar nyelvű. Honismereti gyűjteményünket gyakran használják Magyarországról érkező, Kárpátaljával foglalkozó kutatók, diákok. A digitalizációt is a Kárpátaljával kapcsolatos könyvekkel kezdtük, és erre fektetjük a hangsúlyt – bár még gyerekcipőben járunk a többiekhez képest. Teljes állományunk online kereshető

Kovács M.: A kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények részlegén dolgozom 2003 óta. A kolozsvári egyetemi könyvtárat 1872-ben, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem részeként alapították. A könyvtár alapításában fontos szerepe volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűj-

teményének (mintegy 40 000 kötet), amelyet az egyesület az újonnan alakult intézmény rendelkezésére bocsátott. Ez az állomány most is megtalálható nálunk. Az egyetemi könyvtár Erdély egyik legnagyobb könyvtára, összállománya jelenleg négy milliárd dokumentum. Könyvtárunk az egyetemi oktatás és kutatás könyvigényét szolgálja ki, mégis az egyetemtől független intézmény, közvetlenül az Oktatási Minisztérium fennhatósága alá tartozik.

A gyűjtemény tematikájában és az információhordozók tekintetében enciklopédikusnak tekinthető, a tudományok valamennyi területét felöleli. A könyvtár állománya a könyvek, az időszaki kiadványok és a különgyűjteményi dokumentumok mellett tartalmaz audiovizuális és elektronikus dokumentumokat, adatbázisokat. A könyvtárhoz kb. 30 kari könyvtár tartozik, és 196 alkalmazottja van. A könyvtár muzeális jellegét a Különgyűjtemények részlegén őrzött dokumentumok, valamint a kötelespéldány-jog adja. Nagyon gazdag a Különgyűjtemény részleg állománya. Vannak kódexeink, 88 darab ősnymtatványunk, 1711 előtt nyomtatott régi magyar könyveink (1600 kötet körül), 1830 előtti régi román nyomtatványaink (1600 kötet körül), ezen kívül 35 000, 1800 előtti nyomtatvány. Igen jelentősek a térképeket és atlaszokat, a fényképeket, a képeslapokat, a színlapokat, az ex-libriseket tartalmazó gyűjteményeink. Én 2003 óta, a könyvtári munkám során foglalkoztam a régi magyar könyvek (RMK) és a magyar kéziratok feldolgozásával, valamint az olvasószolgálat is a feladatomból volt három évig. Jelenleg az 1800 előtti nyomtatványokat tartalmazó gyűjteményért vagyok felelős. A munkám során, a régi könyvek feldolgozásában szükséges speciális szempontokat figyelembe véve, az új raktári jelzet adásától a katalogizálásig, a könyvek kiszolgálásáig minden könyvtári munkát végzek, raktáros is vagyok egy személyben.

Sántha E.: A Petru Maior Egyetem angol nyelvű könyvtárából jöttem, Marosvásárhelyről. Az egyetem hagyományosan műszaki jellegű, de a '90-es évek óta már közgazdasági és jogi kar, valamint humántudományok kar is működik az egyetemen, úgyhogy ez irányban is folyik beszerzés. A könyvek nagy része román és angol nyelvű. A könyvtár teljesen alá van rendelve az egyetemnek, úgyhogy a beszerzéseinket az oktatók határozzák meg. Sem költségvetése, sem döntéshozói jogköre nincs. Sajnos, nem jellemzi modern személet a könyvtárpolitikát. Most törént vezetőváltás az intézményben, úgyhogy nagy reményekkel várjuk a jövőt.

Szegedi É.: A Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Új- és Jelenkortörténeti Kari Könyvtárában dolgozom 2005 óta, Kolozsvárott. Könyvtárunk elsődlegesen a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia Karának oktatóit és hallgatóit szolgálja, de felhasználói a tágabb kolozsvári, egyetemi környezetből, erdélyi kutatói szférából is kerülhetnek. A Karon párhuzamosan történik magyar–román–német nyelvű oktatás, intézményünknek pedig az a feladata, hogy rendelkezésükre álljon, illetve megfelelő tanulási–kutatási körülményeket biztosítson számukra. A diákok tananyagát, a könyvészetekben megjelölt könyveket szabadpolcos rendszerben helyeztük el, hogy megkönnyítsük a hozzáférést, az állomány többi részét raktárakból szolgáljuk ki. Állományunk 80 ezer kötetre tehető. Jelenlegi munkaköröm: olvasószolgálat, könyvek és időszaki kiadványok feldolgozása az Aleph integrált könyvtári programban, illetve bekapcsolódtam bibliográfiák készítésébe is.

Gálovits R.: A székelyudvarhelyi Városi Könyvtárból jöttem. 1951-ben alakult a könyvtár, régebbi polgári könyvtárak utódként. 2001-től vagyunk a jelenlegi

épületünkben. Az állomány kb. 140 ezer dokumentum, amiből 35 százaléka román nyelvű, a többi magyar. Van egy kis rész idegen nyelvű állomány is. A szakirodalom 40 százalék, amire nagyon büszkék vagyunk, bár közkönyvtárban nem szokás ez a nagyságrend. Viszont a városban több főiskola is működik, amelyeknek hallgatóit ily módon ki tudjuk szolgálni. Bárki beiratkozhat, nem kötelező udvarhelyi lakosnak lenni. Van internet terem, ami a Biblionet hálózaton belül működik. Filmklubunk is van, és reményeim szerint el tudunk indítani egy olvasóklubot is.

Baranyovics B.: A Fórum Kisebbségi Kutatóintézet Etnológiai Központja, Bibliotheca Ethnologica Könyvtárból jöttem, Komáromból. Az állományunk 6000 dokumentum. Emellett 1000 darab folyóirat is van, illetve adattár. Nem kölcsönkönyvtár vagyunk, hanem kutatói szakkönyvtár. Külön anyagban foglalkozunk a szlovákiai magyarok néprajzával.

– *Mi volt a legmeghatározóbb élmény, amit itt Budapesten átéltek?*

Varga É.: Az ösztöndíjprogram megszületésének az első pillanataiban itt voltam, amikor Kövér László házelnök úrral találkozhattunk, itt, az Országgyűlési Könyvtárban, és először beszéltünk erről a programról. Ez 2010. november 30-án történt. Már akkor nagyon tetszett az ötlet. Nagyon sok élményt viszünk haza. A legkifejezőbb az érzésre, ami átéltünk, talán a mottó: „Könyvtár, ami összeköt”. Nagyon nagy köszönettel tartozunk a szervezőknek, amiért az egész létrejött és létrejöhett, mert egy csodálatos, felejthetetlen hónapot töltöttünk itt. Tudom szervezőként, hogy ami nem is tűnik olyan soknak, a mögött is sok telefon, több óra munka van. Tették ezt a szervezők hivatástudatból, nem nézve azt, hogy mi van a munkaköri leírásukban. Ezért nagyon nagy köszönet jár nekik. Szeretnénk, ha sokáig élne és működne ez a program, hogy minél több külföldi könyvtáros részt tudjon venni benne.

Micskó É.: Kolléganóm, Hicsik Dóra javaslatára, tanácsára pályáztam a programra. Ő tavalay vett részt ezen a programon, és mesélte, mennyi élménnyel gazdagodott. Fontosnak tartom, hogy megismerhettem más, határon túli könyvtárosokat. Maga a hely, a Parlament, ahol eltölthettük ezt a hónapot, nagyon különleges volt. Az Országgyűlési Könyvtár munkatársaival való megismerkedés is fontos volt számomra. Nagyon inspiratív volt látni, hogy mennyire motiváltak a munkájukban.

Meghatározó élmény volt számomra az, amikor Soltész István, az Országgyűlés főtitkára fogadott bennünket, és tartott kimerítő előadást a jogalkotási munkáról, kalauzolt az ülésteremben, és jó humorérzékről téve tanúbizonyságot, mindezt megfűszerezte jó néhány érdekes történettel, kulisszatitokkal is az Országgyűlés munkájáról. Számomra ez a közel három óra, amit főtitkár úrral tölthettünk, felejthetetlen élmény marad.

Pásztor Á.: Nehéz válaszolni erre a kérdésre, mivel mindegyik előadás vagy intézménylátogatás különleges és érdekes volt. Talán Soltész István előadását emelném ki én is. Maga a Parlament mint építmény, lenyűgöző. A tihanyi kirándulás mellett Szögi László a régi kódexek bemutatásával nyerte el tetszésemet.

Ruhig N.: Engem is egyik, volt ösztöndíjas kolléganóm buzdított arra, hogy pályázzak. Kiváltságosnak érzem magam azért, hogy lehetőségem adódott bepilantani a Magyar Országgyűlés működésébe, amelyet Soltész István úr felejthetetlen előadása tett lehetővé. Mély hatással volt rám a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban tett látogatás is: a neobarokk stílusú, gyönyörű Wenckheim-palota falai között XXI. századi, modern könyvtárat találtunk. A FSZEK főigazgatójának, Fodor

Péter úrnak a bemutatója az általa vezetett intézményről – rengeteg hasznos és értékes információt tartalmazott. Élményeim hangulatát az a szeretet és érdeklődés határozta meg, amely mindenütt, ahol jártunk, körülvett.

Sass E.: Minden reggel nagy ámulattal és csodálattal léptem be a Parlament épületébe, megtiszteltetés volt számomra itt tölteni ezt az egy hónapot. Óriási lehetőségnek láttam ezt a pályázatot szakmai szempontból. Tudtam, hogy sok tudást fogok itt magamba szívni, amire otthon nincs lehetőség. Kaptunk egy noteszt az elején, amit azóta teleírtam. Hasznos volt az is, hogy megismerkedhettünk más határon túli könyvtárosokkal, akikkel hasonló problémákkal küzdünk.

Nagy hatással volt rám mindaz, amit a Lakiteleki Népfőiskolán tett látogatásunk során tapasztaltam. Lezsák Sándor, a Magyar Országgyűlés alelnöke volt vendéglátónk, akinek szíve, lelke benne van ebben az intézményben, és csodálatos dolgot hozott létre. Kimondhatatlan érzések kavargtak bennem, amelyeket nem lehet szavakkal körülírni. Elképesztő volt látni mindazt, amit Lezsák Sándor és felesége keltett életre, tervezője, megálmodója és megvalósítója volt ennek az intézménynek. Fáradtságot nem kímélve, bel- és külföldi kapcsolatainknak köszönhetően támogatókat kerestek, és életre hívták a népfőiskolát, ami folyamatosan épül és bővül a világ minden tájáról érkező adományoknak köszönhetően.

Kovács M.: A Bakos Klárával való találkozás volt az egyik legmeghatározóbb élmény számomra. Személyében olyan könyvtárossal találkoztam, aki elhivatott a szakmája iránt. Ez a hivatástudat nálunk ritka dolog, nagyon sokan nem tekintik szakmának a könyvtárosságot, én is néha különcnek érzem magam, hogy lelkesedve csinálom a munkámat. Régi könyvesként pedig kiemelném az ELTE Egyetemi Könyvtárban tett látogatást, ahol Szögi László bevitt minket a raktárba és a könyvtár féltve őrzött kincseiből megmutatott néhányat. Csodálatos volt látni, hogy egy intézmény igazgatója tudja, mi és hol van! Ez nagyon megfogott benne. A program során meglátogatott könyvtárak bemutatkozó előadásai igen színvonalasak voltak, örömmel tapasztaltam, hogy mindenhol szakmailag nagyon jól felkészült könyvtárosok dolgoznak. 2003 óta régi könyvekkel foglalkozom, ezért a modern könyvtári világból kicsit kiestem. Hasznos ismeretekkel gazdagodtam ezen a téren is az elmúlt egy hónap során.

Sántha E.: Máriához csatlakoznék, és emberi szempontból közelíteném meg a kérdést. Szakmai szempontból zsákutcában éreztem magam, amikor erre az ösztöndíjpályázatra eljöttem. Nagyon jó hatással volt rám a lelkesedés, amit Bakos Kláránál, de sok más könyvtárosnál is érzékeltem. Nagyon jónak tartom, hogy nemcsak könyvtárszakmai kérdésekkel foglalkoztunk, hanem látókört szélesítő hozadéka is volt a programnak. Az Alkotmánybírósági Könyvtár látogatása alkalmából Bitskey Botond főtktár mutatta meg nekünk egy olyan – számunkra egyáltalán nem hétköznapi – világ és rendszer hétköznapiját, amelybe bepillantást nyerni nem is reméltünk.

Szegedi É.: Csodálatos élmény volt nap mint nap bemenni a Magyar Parlament épületébe és megismerkedni működésével. Számomra ittlétünk egyik fénypontja az ELTE Egyetemi Könyvtárban volt, ahol Szögi László igazgató úr jóvoltából olyan nemzeti kincseket láthattunk, amelyek a nagyközönség számára már csak digitális formátumban érhetőek el.

Gálovits R.: A figyelmemet az igazgatóm, Szabó Károly hívta fel az ösztöndíjpályázatra. Nagyon örültem a lehetőségnek, mert nálunk is kevés alkalom van a

továbbképzésre. A legmaradandóbb élmény az ELTE-n tett látogatás volt, ahol gyönyörű és egyedi kódexeket láthattunk. A tihanyi látogatás is emlékezetes, ahova már évek óta szerettem volna eljutni.

Baranyovics B.: Budapest és Magyarország könyvtárügyének keresztmetszetét nagyon mélyen láthattuk. Rengeteg inspiratív ötlet, követendő út, megvalósítandó példa volt előttünk. A legmaradandóbb pillanat az volt számomra, amikor az OSZK-ban Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiáját* mutatták meg nekünk. Egy olyan példányt, amiben ő írta a korrektúrát.

– *Mi volt, az ami legjobban tetszett bármelyik, az ösztöndíjprogram során meglátogatott intézményben? Mi volt az a tapasztalat, amit odahaza hasznosítani tudnak?*

Micskó É.: Számomra az informatikai tapasztalat volt kiemelt jelentőségű, mivel informatikusként dolgozom. Nagyon hasznosak voltak az informatikával, illetve a digitalizálással szoros kapcsolatban álló előadások, amilyen Moldován Istváné és Tóth Péteré is volt az OSZK-ban. Sok szempontból érdekes volt az Országgyűlési Könyvtár informatikusaival való tapasztalatcsere, mert amellett, hogy benézhettem a Parlament egyik szerverszobájába (azt hiszem ez sem mindennapi dolog), sok hasznos, gyakorlati információt is megtudhattam Tóth Tamástól és Dobos Kornéltól.

Pásztor Á.: Számomra elsősorban a közkönyvtárak munkájának a megismerése lesz a kiindulópont, mérvadó példa, nevezetesen a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a kőbányai fiókkönyvtára, valamint a kecskeméti Katona József Megyei Könyvtár, de a többi könyvtárban is láttam követendő példákat.

Ruhig N.: A program során meglátogatott intézményekben azt tapasztaltam, hogy a könyvtárosok nyitottsága és a szolgáltatások minősége elengedhetetlen a könyvtár jó működéséhez, és ez az a tapasztalat, amit odahaza is hasznosítani tudok.

Sass E.: Sok könyvtártípusba kaptunk betekintést. Nálunk nemigen vannak ilyen szakmai képzések, úgyhogy számomra ez a program nagyon hasznos volt. A Képzőművészeti Egyetem Könyvtárában Blaskóné Majkó Katalin, a könyvtár igazgatónöje fogadott minket. A könyvtár állományát képezi Magyarország egyik legértékesebb képzőművészeti könyvgyűjteménye, amelyről hasznos ismereteket kaptunk. Felülmúlhatatlan érzés volt a könyvtár eredeti bútorzatai között megismerkedni a művészvilág oktatásának mozzanataival. Megragadott Blaskóné Majkó Katalin hivatása iránti mély tisztelete és szeretete, amely kisugárzott beszédéből.

Kovács M.: A Magyar Parlamenti Gyűjtemény ismertetése során örömmel hallgattam Villám Judit vallomását, aki részletesen kitért a kolozsvári egyetemi könyvtár gyűjteményére is, bevallása szerint eredményesen használta a mi könyvtárunk régi katalógusait az erdélyi országgyűlési anyag feldolgozásakor. Kiemelném ennek kapcsán, hogy a kolozsvári egyetemi könyvtár állományában található XVIII. századi országgyűlési tudósítások feldolgozása az én feladatom lesz, és nagyon örültem, hogy megtaláltam azt a személyt, akihez majd fordulhatok a feldolgozás során felmerülő esetleges kérdésekkel.

Sántha E.: A különféle típusú, méretű és más-más felhasználókat vonzó könyvtárakban, amiket a program során meglátogattunk, közös vonásaként emelném ki egyrészt a jól kigondolt, minden részletében megtervezett, ésszerűen kihasznált és

barátságos könyvtártereket (ez elsősorban az újabban épült vagy nemrég korszerűsített épületek esetében érvényes, és különösen lenyűgöző volt a kecskeméti Kátana József Megyei Könyvtár gyerekrészlege), másrészt pedig a könyvtáros egyéniségeket. A remekül megszervezett és hatékonyan működő Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mögött álló Fodor Péter, a nagyon barátságos és emberközelű Képzőművészeti Könyvtárat vezető Blaskóné Majkó Katalin, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemet a nehéz átmeneti időszakon hatékonyan átvezető és nagyon elhivatott Bakos Klára – mind-mind igazi egyéniségei a könyvtárügynek. Ezek számomra nagyon előremutató, jó példák voltak.

Szegedi É.: Engem elsősorban a szabadpolcos rendszerek kialakítása és a bibliográfiai készítése érdekelt, illetve az adatbázisok építésébe szerettem volna jobban belelátni. Ezekről a kérdésekről sok új információt tudtam meg. Kiemelném az Országgyűlési Könyvtár Dokumentációs és információs osztály munkájának megismerését. Volt lehetőségem részt venni a munkafolyamatban, megnéztük, hogyan készülnek a leírások, ez nagyon tanulságos volt. Nagyon érdekesnek és fontosnak tartom Bárdi Nándor előadásait és az azt követő beszélgetéseket, több új információval gazdagodtam. Megtudtam, hogy milyen körülmények között él más országokban a magyar kisebbség, milyen nehézségekkel küzdenek a mindennapi életben.

Gálovits R.: Szakmailag leginkább a sajtófeldolgozás érdekelt, mert most kerültem fel az olvasóterembe, ahol a helyi gyűjteményt és a sajtófeldolgozást is rám bízták. Ugyanakkor a HUNTEKA rendszer megismerése is célom volt, mert ebben a rendszerben fogunk dolgozni. Az Országgyűlési Könyvtár Dokumentációs és Információs osztályán Mészáros Gergely mutatta meg nekem, hogyan dolgozzák fel a folyóiratokat a PRESSDOK adatbázis számára. A HUNTEKA rendszert az Alkotmánybíróság Könyvtárába tekinthettük meg. Rendkívül érdekes volt számomra a parlament munkájának a megismerése is.

Baranyovics B.: Tetszett, hogy a kötött programok mellett lehetőség nyílt arra is, hogy mindenki a saját szakterületén fejlessze tovább a tudását. Én a Néprajzi Múzeum Könyvtárát látogattam meg, ahol egy szakmailag nagyon tartalmas napot tölthettem néprajzi és antropológiai könyvek és folyóiratok között.

– *A könyvtárak ma paradigmaváltást élnek át. Leegyszerűsítve a kérdést: marad-e a könyvtár „könyvmúzeum” vagy egy elektronikus információszolgáltató hely lesz, illetve közösségi tér? Hogyan látják a könyvtárak jövőjét?*

Varga É.: Nagyon sokszor szembesülök ezzel a kérdéssel, sőt vannak, akik kijelentik: a könyvtárnak befellegzett. Azok az emberek vannak ezen a véleményen, akik nem járnak könyvtárba. Éppen valaki a napokban mondta nekem, hogy átmeneti időszakban élünk. Úgy gondolom, hogy a könyvtárügy valóban átmeneti időszakban van. Ha belegondolunk, akkor az emberek először gyalog jártak, majd megtalálták a biciklit, autót, de ez nem jelenti azt, hogy gyalog már nem járnak. Ez talán egy sarkított hasonlat, de mindig is szükség lesz könyvtárra. Szükség van persze az internetre, számítástechnikára, de mindig lesz valami, amit csak a könyvtár, a könyv adhat, amit csak a nyomtatott dokumentumban talál meg. Nehéz és fájdalmas számunkra ez az időszak, de minden könyvtárosnak az a feladata, hogy keresztülvigye a könyvtárakat ezen az időszakon.

Micskó É.: Informatikusként egy kicsit másként látom a világot. Mindenképpen fontosnak tartom az online elérhetőséget, már csak az állományvédelem miatt

is. Ugyanakkor – bár nekem nincs napi kapcsolat az olvasókkal – az biztos, hogy a könyvtár közösségi térként működik. Erre jelenleg is és a jövőben is lesz igény.

Pásztor Á.: Erről a kérdéstről nekem a mozi jut eszembe. A DVD-lejátszók megjelenésekor a moziról szintén azt jósolták, megszűnik, viszont ma már 3D-s filmeket vetítenek, és párhuzamosan léteznek egymás mellett. Én a könyvtárról és az elektronikus világról ugyanezt el tudom képzelni: hogy egymás mellett létezzenek.

Ruhig N.: Tény, hogy nőtt az információ mennyisége, nagyobb az információs igény, ezért nekünk, könyvtárosoknak is ebben a tekintetben kell fejlesztenünk szolgáltatásainkat. Egyetértek Moldován Istvánnal is, aki azt mondta az előadásában, hogy a modern információhordozók hamarabb elévülnek, mint a nyomtatott könyv, az informatika nem tud megoldást nyújtani mindenre. Én remélem, hogy a könyvtárakban a nyomtatott forma megmarad a jövőben is.

Sass E.: A könyv, a könyvtár soha nem szűnik meg! Lépést kell tartanunk a fejlődéssel, a szolgáltatásokban, de a könyv mint formátum soha nem évül el. Én például a mai napig nem tudok számítógépen hosszabban olvasni. Rám nagy hatással van, ahogy megfogom a könyvet, ahogy egy régi könyvet megnézek. Most is a könyvtárlátogatások során megmutatott régi könyvek láttán csak ámultunk. Úgy gondolom, hogy ez másra is ilyen hatással van, nem csak rám. Például itt, az Országgyűlési Könyvtár olvasótermében kimondhatatlan érzés ülni és olvasni. Teljesen más, mint egy monitor előtt. Tehát nem hiszem, hogy a könyv valaha is megszűnhet létezni.

Kovács M.: Szerintem a régi és az új kiegészíti egymást. A modern technikát, az internet által kínált lehetőségeket fel tudjuk használni az olvasók könyvtárba csalogatására. Nagyon hasznosnak tartom a digitalizálást állományvédelmi szempontból. Könyvtárosi munkám során gyakran használom a nyugati könyvtárak katalógusait (elsősorban a Karlsruher Virtualler Katalog közös katalógust), a nemzeti bibliográfiákat, valamint a régi könyvek digitalizált példányait tartalmazó honlapokat. Ezek használata megkönnyíti a munkám (mondjuk, egy sérült régi könyv esetén a kiadás beazonosítását), a régi könyvek esetében szükséges bibliográfiai hivatkozások ezek nélkül lehetetlenek lennének.

Sántha E.: Az ember, a felhasználó, az olvasó szemszögéből közelíteném meg ezt a változást. Volt alkalmam közkönyvtárban dolgozni, amely munkát „szalagmunkának” nevezném, mert annyira gyorsan kellett kiszolgálni az olvasókat. Ehhez képest most egy kicsi könyvtárban dolgozom, ahol azt tapasztalom, hogy az emberre, a könyvtárosra is szükség van. Itt sok visszajelzést kapok. Tanácsot kérnek, beszámolnak olvasmányélményeikről a hallgatók. Persze nagy különbség van a könyvtárak nagysága, jellege, funkciója között.

Szegedi É.: A közeljövőt mindenképpen ez a kettősség fogja meghatározni. Folyamatosan fog bővülni az elektronikus hozzáférés nagysága és módja. Az olvasók igénye, olvasási szokásai fogják meghatározni, hogy mennyire fog megmaradni a könyv használata. A könyvtárnak – hagyományos funkciói mellett – megfelelő közösségi teret kell biztosítani felhasználóinak, hiszen így tud versenyben maradni ebben a változó világban.

Gálovits R.: Bizakodó vagyok ilyen téren, lévén, hogy nálunk szükség van a könyvtárra. Bár csökkent némileg a beiratkozók száma, de nem annyira, hogy a könyvtár létét bizonytalanná tenné. Amíg napi száz–százötven olvasó jön be a könyvtárba könyvet kölcsönözni, addig úgy gondolom, hogy mindenképp szükség van a könyvtárra. Az is megnyugtató, hogy itt Budapesten is láttam a tömegközle-

kedési járműveken, sokan olvasnak. Még ha lektúrirodalmat is, akkor is könyv van a kezükben. Én úgy veszem észre, hogy erre szükség van.

Baranyovics B.: Nagyon fontos a digitalizáció és online hozzáférés, de könyvek nélkül nem lehet elképzelni egy kutatást. Egymást kiegészíti a kettő. Teljes képet akkor kaphatunk, ha bemegyünk a könyvtárba, eltöltünk ott egy-két napot vagy akár hetet a könyvekkel. Csak elektronikus forrásból tájékozódni nem elég.

– Hogyan látják a könyvtáros társadalmi presztízsét, megbecsültségét, rangját? Ennek fontos összetevője a szakma képviselője. Milyen szerepet vállalnak ezek a szervezetek a szakma előremozdításában? Tagjai-e valamelyik szakmai szervezetnek?

Varga É.: Nagyon népszerűek a programjaink, és néha annyi látogató van, hogy le sem tudunk ültetni mindenkit. Nagyon örülünk, hogy erre van igény, és ez azt mutatja, hogy a könyvtárra, a könyvtárosra van igény. Nem hiábavaló a tevékenységünk.

A Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületének vagyok az elnöke. 1992-ben alapították. 105 tagja van, három régióban: Beregszászban, Nagyszőlősen és Ungváron. Több mint a fele a tagságnak Beregszászból való. Főként közkönyvtárosok. Tagunk lehet bárki, nem fontos hogy könyvtáros legyen. Erre is van példa.

Micskó É.: Bár nem könyvtárosként dolgozom, de az elmúlt hét év alatt volt könyvtáros munkám is. Véleményem szerint napjainkban a könyvtárost nem becsülik meg. Úgy gondolják, hogy csak ül a könyvek között és olvasgat. Nem becsülik meg, milyen információt tud nyújtani egy jól felkészült könyvtáros. Nálunk mindenképpen dolgozni kellene azon, hogy nagyobb megbecsülése legyen. Egyelőre nem vagyok könyvtáros egyesület tagja.

Pásztor Á.: Meglátásom szerint, a kultúra megbecsülése, a kulturális igény szorosan összefügg a társadalom gazdasági helyzetével. Minél kisebb a megélhetési gond, annál jobban nő az érdeklődés a kultúra iránt. Sajnos, nálunk, Délvidéken a gazdasági mutatók a mélyponton vannak, és ennek függvényében a könyvtáros szerepének a megítélése is negatív. Tagja vagyok a zentai Kapocs Könyvtári Csoportnak, amely évente szervez továbbképzéseket, szakmai tájékoztatókat.

Ruhig N.: A könyvtárosok társadalmi megbecsültségét az befolyásolja, hogy miként ítélnék meg egy adott könyvtárat, illetve milyen maga a könyvtár szolgáltatásainak a minősége. Tehát rajtunk múlik, hogy mennyire növeljük a szakmánk presztízsét, megbecsültségét.

Sass E.: Kárpátaljai Magyar Iskolai Könyvtárosok Egyesületének vagyok a tagja. Répási Ildikó az elnök. Aktívan részt veszek a munkában. Konferenciákat, továbbképzéseket szervezünk, amelyek egyre népszerűbbek, és igény is van rájuk. Fontos volt, hogy elismertessük magunkat, mivel a megbecsültségünk tényleg alacsony volt. Apró dolgokkal, mint például azzal, hogy a meghívókat személyre szólóan küldtük az intézményekbe a könyvtárosnak. Csodálkoztak is, sőt megdöbbenetek, hogy a könyvtáros levelet kap. Fontos szakmai szempontból is a tevékenységünk, mert magyarul nincs könyvtáros képzés nálunk. Nagyon lelkes csapat kovácsolódott össze, akik évente rendszeresen vesznek részt a képzéseken. Ezen továbbképzéseken voltak vendég előadóink a nyíregyházi kollégák is, akik szakmai tanácsokkal is elláttak.

Kovács M.: Sajnos, a könyvtáros szakma társadalmi megbecsülése hagy kivetni valót maga után nálunk is. A sztereotípiák Romániában is működnek: „Jaj,

könyvtáros vagy, unatkozol, olvasgatsz egész nap!” Nem ismerik, és nem is tudják az emberek, hogy mivel foglalkoznak a könyvtárosok. Ebből a szempontból nagyon sok munkánk van. Minden könyvtáros feladata, hogy ebből kivegye a részét. Ha sok olyan példát lát az olvasó amikor a könyvtáros kedves, tájékozott, és nem utolsó sorban nem zavarja őt az olvasó jelenléte, akkor talán megváltozik a könyvtárosok megbecsülése is. Tagja vagyok a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesületének és a román szervezetnek is.

Sántha E.: Úgy ítélem, hogy negatív a könyvtárosok társadalmi megbecsülése, bár rögtön hozzátenném, hogy az egyéni teljesítményt az emberek értékelik. Adott esetben pozitív visszajelzést kapunk, kapok, még akkor is, ha esetleg az illető negatívan gondolkodik a könyvtárosok munkájáról. Nem vagyok egyesületi tag, de a levelezőlistán rajta vagyok. Viszont elég aktívan együttműködök a marosvásárhelyi könyvtárosokkal, nem intézményi keretek között, hanem személyes kapcsolatok révén.

Szegedi É.: A könyvtáros szakma társadalmi megbecsültsége meglehetősen alacsony, de azzal, hogy egyre többen fordulnak különböző kérdésekkel hozzánk – nem csak olvasmányokkal, könyvekkel kapcsolatban –, az jó irányt mutat. A Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesületének tagja vagyok, rendszeresen részt veszek vándorgyűléseken, aktívan a munkában.

Gálovits R.: A Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesületének tagja vagyok. A sztereotípiák, az olvasgató, unatkozó, esetleg kötögető könyvtáros képe nálunk is él. Szerintem erről mi is tehetünk, könyvtárosok. Nekünk kell ezt a szemléletet megváltoztatni. A gyerekekkel való foglalkozással és a pedagógusokkal való együttműködéssel kell kezdeni.

– *Köszönjük a beszélgetést! És kívánjuk, hogy a Magyarországon szerzett tapasztalataikból minél többet tudjanak odahaza hasznosítani! A szakmai életben való tájékozódást segítő pedög Vraukóné Lukács Ilona, a Kárpátaljai Magyar Iskolai Könyvtárakért Alapítvány nevében felajánlott minden ösztöndíjas számára egyéves előfizetést a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosra.*

(Az interjú 2012. szeptember 25-én készült az Országgyűlési Könyvtárban.)

Hajnal Ward Judit

Egy magyar digitális világgönyvtár víziója

„Nézd csak, erre meg az van írva, hogy magyar tudósok” – hallottam a hátam mögött. A következő percben már a kezembe is nyomták a vékonyka dossziét az egyetemi levéltár alagsori kutatótermében, ahol harmadik napja próbáltuk átrágni magunkat az egyetemi káplán hagyatékán. Bradford Abernethy harmincnégy szürke egyendobozában viszonylag rendezetten és jó állapotban sorakoztak a dossziék, de azért bőven volt még tennivaló a könyvtáros–levéltáros–könyvtár szakos csapat számára. Közel harminc év alatt bármelyik szakmában sok dokumentum halmozódik fel, ha az ember hangyamód gyűjtöget. Az Egyesült Államokban szigorú szabályok léteznek az iratmegsemmisítésre vonatkozóan. A jelenségre a nyelv a maga kreatív módján külön kifejezéssel reagált: CYOA, vagyis Cover Your Own Ass a neve az intézményekben és szervezetekben divatos gyakorlatnak. Ennek célja cégünk virtuális és saját magunk valóságos hátsó felének védelmezése az adminisztratív ballépésektől, annak jogi következményeitől és a lesújtó kritikáktól. Feltételezhető, hogy az egyetem vallási dolgaiért felelős káplánjának nem ez volt az elsődleges célja az iratok felhalmozásával. Abernethy atya eredeti megbízatása mellett aktívan részt vett az egyetemi életben, nemcsak oktatott és konferenciákat szervezett, hanem egyik fő mozgatója volt a külföldi csereprogramoknak.

„Mi a csoda ez, ki sem tudom olvasni. Negi? Kóveksz? Zábou? Dzszez-liksz?” – mondta a másik feldolgozó munkatárs. Persze, Nagy, Kovács, Szabó, ezek elég közismert vezetéknevek. Jaszlics már kicsit nehezebb, de a könyvtáros szakmában szinte megszokta az ember, hogy a magyar származású Jacsó Béla nevét rendszerint *Dzsekszou*-nak ejtik. Mondanom sem kell, a neveken kívül szinte minden angol nyelvű volt a dossziében: kézzel és írógéppel írt levelek, elszürkült, ceruzás feljegyzések, áthuzigált és újragépelte jelentések, leheletvékony, indigókék másodpéldányok és fekete-fehér fényképek. A megsárgult dokumentumokból egy kéthónapos nyelvi-kulturális program története bontakozott ki, amelynek az egyetem adott otthont az Amerikai Tudományos Akadémia kezdeményezésére 1957 elején, a káplán vezetésével. Az Akadémia bizottsága által a közeli Kilmer menekülttáborban kiválogatott magyar természettudósok, orvosok, egyetemisták és egyéb, az USA tudományos élete számára használhatónak ítélt '56-os menekültek egy része a Rutgers Egyetemen várta be, amíg valahol egyetemi állást vagy férőhelyet találtak számukra. A hat-nyolchetes várakozás alatt bentlakásos, intenzív nyelvtanfolyamon vettek részt. A dossziében található dokumentumok szakszerű feldolgozása

után nem hagyott nyugodni a dolog. Vajon mi lett a sorsa a tanfolyam résztvevőinek? Jó sok víz lefolyt a közeli Raritan folyón, mire ismét időt kerítettem a magyar tudósokra, és ez év elején kikértem az anyagot a levéltárból. Hat éve alatt más nem nagyon nyúlt a dobozhoz, a grafitceruzás, nyomtatott magyar betűs kézírásom ott ékeskedett a dosszié fülecskéjén. Az elmúlt pár hónapban sikerült kinyomozni, mi történt honfitársainkkal. Felkutatásuk, beazonosításuk, sikereik és kudarcaik, sőt, mindegyik életsors egy-egy külön történet. De ez majd egy másik írás témája lesz.

A Magyar Könyvtárosok Világtalálkozójára készülvén egyből a magyar tudósok halovány dossziéja jelent meg lelki szemeim előtt, amikor a szerkesztő meg-tisztelő felkérése befutott, hogy írjak a tematikus számba. Hányszor visz véghez olyan dolgot az ember az életében, akármilyen picinek vagy jelentéktelennek tűnőt is, ami nélküle nem történt volna meg? Persze mindenki letesz az asztalra valamit a napi munkája során, de a *making a difference*, ahogy az amerikai angol mondja, ennél egy kicsivel többet jelent: valakinek valahol *valóban* számít, amit csinálunk. Ideális esetben valami olyanra vonatkozik, aminek eredménye mások életében változást jelenthet, bennünk pedig jó érzést kelt, hogy segíthettünk. Hány ilyen lehetőség adódik idegenbe szakadt könyvtárosok számára? Elnézünk mellette vagy a végére tudunk járni? A szűkös anyagi keretek közt, állandó állásunk kockázatát nélkül vajon mit tehetünk mi, külföldi magyar könyvtárosok, amire időnkéből is futja és a nagyközönségnek is hasznos? Meg az is elgondolkodtató, hány amerikai levéltár, egyetemi könyvtár, honismereti szervezet, egyházi intézmény vagy magánszemély tulajdonában rejtőzhetnek efféle anyagok. Vajon hány ilyen meglepő felfedezés várat még magára? Hány hasonló dosszié süllyed érdektelenségbe vagy merül feledésbe? Mennyit semmisíthettek meg közülük, és mennyi fog veszendőbe menni az elkövetkezendőkben, amikor anyagi források híján állapotuk romlik és a zöld penész miatt a kukában végzik? Ha digitalizálásra kerül az anyag, lesz-e a közelben valaki, aki rábólint a kimondhatatlan nevekre, érthetetlen szövegekre, „felesleges” dokumentumokra? Miért pont a magyar nyelvűt őriznék meg, amikor annyi más nemzet áll sorban? *Cui prodest?* – ugrik be azonnal, amire modern, huszonegyedik századi értelmezésben a *Ki fizet?* rímel.

De hogy szavamat ne felejtsem, azt álmodtam: egy digitális magyar világkönyvtár összeállításán dolgozunk mi, magyar könyvtárosok, virtuálisan, több kontinensen és országban, békés egyetértésben. Tényleg. Túl nagy lett volna a bifsztek, amit vacsorára elcsipegettem? Egy pszichológus egyszer azt mondta, hogy minden egyes emigránsról külön disszertációt írhatna, ha rendesen belevájkálna az álmaikba. Érdekes, hogy kit milyen problémák riasztanak fel verejtékes álmából forró nyári éjszakákon. Fogjuk rá a nagy melegre, de álmomban én egy tematikus, rendszerezett és átfogó magyar könyvtári portált vizionáltam a jelenlegi (legalábbis az USA-ban) gyér, szétszórt és megtalálhatatlan magyar vonatkozású gyűjtemények helyett, egy olyan virtuális könyvtárat és levéltárat, ahol az olvasó nincs kitéve a sors és a véletlen kénye-kedvének.

Magyar digitális gyűjtemények Amerikában?

Hol vannak digitalizált magyar anyagok Észak-Amerikában? Vannak-e magyar vonatkozású elektronikus gyűjtemények egyáltalán? A milliárdos nagyságrendű

elektronikus anyagok közepette vajon könnyen megtalálhatóak-e? Könyvtárosi segítség vagy vak szerencse kell ahhoz, hogy a felhasználó ráleljen arra, amire neki pont szüksége van? Ehhez kicsit ismernünk kell az amerikai könyvtárakat is. Ezért segítségül hívnám Sonnevend Péter statisztikai vázlatát az USA könyvtárainról az ezredfordulón, amely remek betekintést nyújt a méretekbe és arányokba egyaránt (Sonnevend, 2005). A közel tízezer könyvtár és könyvtári szervezet több mint 767 milliós állománya, 60 milliós audiovizuális és 2,5 milliós elektronikus dokumentuma a kétmilliós nagyságrendű időszak kiadvány előfizetése tükrében minden egyes magyar dokumentum Amerikában *szubatomi*kus részecskének tűnik számomra.

Hol rejtőznek tehát a magyar anyagok? Léteznek egyáltalán amerikai könyvtárakban? Vannak külön magyar gyűjtemények az USA-ban? A legfrissebb átfogó felmérés amerikai magyar gyűjteményekről egy közel húsz évvel ezelőtti kérdőív eredménye (Kovács–Farágó, 1994), ebben értelemszerűen nem szerepelnek adatok elektronikus formátumról. Magyar forrásokat is felsorol egy szláv és közép-európai gyűjteményekről készült felmérés (Urbanic–Feinberg, 2004), amely részletesen bemutatja a nagy amerikai egyetemek vonatkozó könyvtárait, és esetenként bekerült egy-egy magyar gyűjtemény is, de ez sincs lebontva nyomtatott és elektronikus forrásokra. A következő egyetemek és intézmények állományában található valamilyen hungarológiai témájú anyag: Cornell, Harvard, Kongresszusi Könyvtár, New York Egyetem, Rutgers Egyetem/Amerikai Magyar Alapítvány, Kaliforniai Egyetem Berkeley és Los Angeles részlegei, Chicago Egyetem, Illinois Egyetem Urbana-Champaign-ben, Maryland Egyetem College Parkban és az Észak Karolina Egyetem Chapel Hillben. A listán nem szerepelnek olyan óriási intézmények, mint az Indiana, Columbia, Yale és Princeton egyetemek, amelyek köztudottan rendelkeznek magyar anyaggal. A hiány oka az adatgyűjtés módjában keresendő: a kérdőívet elsősorban a szláv könyvtári állomány feltérképezésére szánták, és az adatszolgáltató könyvtárosra bízták, hogy kitérjen a különböző nyelvekre. Közismert, hogy jelentős magyar gyűjteménnyel rendelkezik a Kongresszusi Könyvtár (Nyirády, 2009), és számos magyar nyelvű vonzaskörzetben működő közkönyvtár (például New York, Cleveland vagy Seattle városok) az amerikai közösségek és magánszemélyek gyűjteményei mellett. Az Amerikai Magyar Alapítvány Könyvtára és Levéltára New Brunswickban a maga nemében páratlan gyűjtemény; állományának jelentős része megtalálható a Rutgers Állami Egyetem katalógusában, de a könyvtár az egyetemtől függetlenül működik (Hajnal Ward–Csűrös-Clark, 2009). Érdemes odafigyelni az olyan szórványos kezdeményezésekre is, mint a Purdue Egyetem honlapján elérhető naprakész bibliográfia, a *Bibliography for Work in Hungarian Studies as Comparative Central European Studies* (Vasváry–Tötösy de Zepetnek, 2011), amely a következő témákban szemlél az elmúlt három évtized tudományos közleményeiből: művelődéstörténet, irodalom, történelem, politológia, nyelvészet, néprajz, film, zene, szociológia, kulturális antropológia, szépművészet – többek között.

Ha könyvekre és egyéb, hagyományos módon katalogizált dokumentumokra szeretnénk adatokat találni, akkor a legegyszerűbb, ha az OCLC WorldCat előfizetési FirstSearch adatbázisát használjuk. A magyar szóra különféle módon rákeresve (részletesen lásd zárójelben alább) a következő számokat találjuk az összetett keresés eredményei szerint:

Hungarian (keyword)	154 494
ebből magyar nyelvű	45 922
ebből internetes forrás:	18 275
Hungarian (subject)	47 731
Hungary (subject)	149 197
Hungarian (Language phrase)	464 244
Hungary (geographical coverage)	147 126.

Ezek természetesen bibliográfiai rekordok, és a teljes szövegű lekérdezés a saját könyvtári katalógusunkban keres csupán. Példaként említhetjük Esterházy Péter műveit (359 találat), amelyek teljes szövege köztudottan több magyar elektronikus forrásból hozzáférhető. Ebből 155 magyar nyelvű, bár a pontosság kedvéért megjegyzem, az adatbázis ugyanazon mű különböző évbeli kiadásait külön egységnek értékeli. Ezért például a *Harmonia caelestis* öt külön könyvet mutat 31 példányban. Az egyébként jól használható adatbázisnak természetesen nem feladata, hogy a teljes szöveghez ugrópontként szolgáljon. A két ország kiadói és könyvtári gyakorlatában létező óriási különbségek miatt az amerikai felhasználónak meg sem fordul a fejében, hogy a teljes szöveg magyar könyvtári állományból ingyen és bérmentve letölthető. Az amerikai olvasó vagy a helyi közkönyvtárból kölcsönzi az e-könyvet mondjuk, OverDrive-val, vagy megvásárolja e-könyv olvasójának megfelelő formátumban. Ha esetleg eszébe is jut, hogy Google-lal rákeressen a teljes szövegre, legfeljebb torrent-oldalakat kap eredményként, amelyeket viszont minden épeszű internetszolgáltató letiltott az USA-ban.

Nézzünk meg egy másik példát a tudomány és a felsőoktatás világából. Egy korábbi lekérdezésünk során az amerikai egyetemeken készített magyar vonatkozású doktori értekezéseket vizsgáltuk meg a *Proquest Dissertation and Theses*, a legnépszerűbbi disszertációs adatbázis segítségével (az adatgyűjtés módjáról részletesen lásd Hajnal Ward–Stewart, 2012 a Pécsi Egyetem Hungarológiai Évkönyvének ősszel megjelenő számában, amely dicséretes módon végre elektronikusan is hozzáférhető lesz). Az 1859 hivatkozásból 1675 utalt disszertációra, ami amerikai egyetemen készült és valamilyen köze volt Magyarországhoz. Összehasonlításként következnek néhány más nyelvhez kötődő disszertációs témák adatai ugyanebből az adatbázisból: lengyel: 2966, cseh: 1371, ukrán: 986, szerb: 720, román: 704, horvát: 396, litván: 334, szlovák: 327, észt: 317, lett: 225, szlovén: 216. Az 1675 magyar értekezés témája a következőképpen oszlott meg: történelem: 509, zene: 393, politológia: 216, irodalom: 132, oktatás: 128, közgazdaságtan: 100, stb.

Oktatásról szólva, az Amerikai Magyar Tanáregyesület (AHEA) éves konferenciáján is mindig újabb és újabb kutatásokról értesülhetünk. Ez a közösség viszonylag zárt, elektronikus folyóiratuk mindössze évente egyszer jelenik meg. Más előadási vagy publikálási lehetőség magyar vonatkozású témákról alig van, viszont a szakmai konferenciákon gyakran felbukkannak magyar tartalmak. A kutatók tehát igenis veszik a fáradságot és kutatnak, vagyis van igény az elsődleges forrásokra. A fenti adatok mind arra utalnak, hogy van érdeklődés a hungarológiai témák iránt. Kérdés, hogy megtalálják-e az érdeklődők mindent, amire szükségük van. Elgondolkodtató, hogy tartalmasabb és könnyebben megtalálható könyvtári források, rendszeresen működő hungarológiai műhelyek és magyar nyelvoktatás vajon hogyan járulhatnak hozzá a magyar témák népszerűségéhez a kutatásban.

Hogy állunk a tájékoztatással magyar témákról az USA-ban? A hungarológiai programmal vagy magyar nyelvoktatással rendelkező egyetemek könyvtárainak honlapján nem található kifejezetten hungarológiai tájékoztató szolgáltatást vagy kutatói segédletet (research guide). Bizonyos egyetemek (pl. Yale, Duke) hosszabb-rövidebb ismertetővel rendelkeznek az angol nyelvű magyar anyagaikhoz. Ez idáig nem készült hungarológiai témájú LibGuide sem (a LibGuide az elektronikus könyvtári tájékoztatás népszerű, előfizetési szoftvere: a könyvtárosok által egy adott témáról meghatározott célközönség számára összeállított portál, az interneten szabadon elérhető). Mindössze öt könyvtári honlap említ magyar anyagokat szláv gyűjteményeinek ismertetésében, illetve egy esetben egy nemzetközi kapcsolatok portálon (Michigan Egyetem, Toronto Egyetem, Illinois Egyetem, Bowling Green Állami Egyetem és a Washington Egyetem). A LibGuide oldalak közös jellemzője, hogy leginkább csak esetleges linkeket tartalmaznak magyar portálokhoz és honlapokhoz, ezeket amúgy egyszerű Google-kereséssel bárki megtalálhatja.

Kirakójáték és a könyvtáros felelőssége

Az elkövetkezőkben egy példából szándékozok általánosítani a magyar vonatkozású forrásokat illetően. A bevezetőben említett tudósok lenyomozása során jó néhány meglepetésben, váratlan felfedezésben és heureka-élményben volt részünk, jóllehet, három gyakorlott könyvtáros végezte a lekérdezéseket. Elsősorban nem olyasmire gondolok, mint a korabeli, zárolt CIA-jelentések teljes szövege, bár az adat, hogy hány emigráns értelmiségit szerveztek be, mi tagadás, eléggé megdöbbentett. Azt sem találtuk meglepőnek, hogy nyilvánosan hozzáférhető vagy előfizetési adatbázisok egész sora bizonyult hasznosnak a nevek és személyek azonosítására és a tudósok nyomon követésére. Néhány szerencsés véletlen is közrejátszott, mint például egy könyvtári adatbázishoz való hozzáférés, vagy hogy egy családfakutatásban érdekelt egy vallási csoport óriási méretű adatbázisa mennyi magyar bejegyzést tartalmaz. A projekt során elképesztő mennyiségű személyes dokumentumot digitalizáltak, ki tudja, milyen célból, és rengeteg magyar vonatkozású anyag is bekerült. Teljesen véletlenül történt az is, hogy az 1956-ban Eisenhower elnök által a magyarok ügyeinek koordinálására megbízott Tracy Voorhees gyűjteményének egy részét pont mostanra digitalizálták, ebben természetesen rengeteg a magyar vonatkozású anyag. De találtunk magyar anyagot dohánykutatóval foglalkozó adatbázisban és repülőgép felszállási engedélyek között, sőt, a közösségi média is segítségünkre sietett nem egy esetben.

Végig úgy éreztük, hogy a padláson talált gigantikus kirakójátékban próbáljuk helyére tenni az elemeket, amelyekről fogalmunk sincs, hol rejtőzhetnek. Azt eleve nem hittük, hogy minden részecske előkerül majd. Mivel tudósokról volt szó, arra számítottunk, hogy egyszerű dolgunk lesz, és csak publikációikat kell megtalálnunk: könyveket a katalógusban, folyóirat-közleményeket a megfelelő szakmai adatbázisban. De a pályamódosítók vagy diákok esetében nagy-nagy leleményességre és türelemre volt szükség. Ki gondolta volna, hogy az egykori vegyészből sikeres szakácskönyv-szerző válik, az ötvenes évek olimpiai öttusaedzője pedig gyerekeknek szervez nyári lovastáborot? Sőt, igazi magyar disznóölést is! A váratlan felfedezések általában a sokadik lekérdezés alkalmával történtek, amikor már szinte teljesen feladtuk, hogy egyik-másik emigránsról bármit is találunk. Ekkor egy-

szerre csak egy digitális gyűjteményben hirtelen felbukkant egy dokumentum, ami fényt derített az adott tudós vagy szakember kilétére.

Ilyenkor a könyvtárosi szakma felelősségére gondol az ember: megteszünk-e minden tőlünk telhetőt azért, hogy a jövőben a kutató majd ne adja fel túl hamar? Ott lesz-e az a forrás a helyén, és lekérdezhető lesz-e, hogy a felhasználó megtalálja azt az egyetlen dokumentumot, ami továbblendíti a nehéz időszakon, esetleg át-törést jelent a kutatásában?

A magam részéről úgy érzem, jó úton járok: a könyvtáramban találhatóak az alkoholtudomány eredetének legfontosabb dokumentumai, a kezdeti kutatásban, publikálásban és oktatásban érintett tudósok által hátrahagyott írások, jelentések. Intézményünkben ered az alkoholizmus betegségmodellje, és lényegében itt született meg az alkoholológia mint önálló, interdiszciplináris tudományág. Nem egyszerű a napi munka mellett egy digitalizálási projektet is szervezni és bonyolítani, de enélkül a világ mit sem sejt tudósainkról és erőfeszítéseikről egy meglehetősen ellenséges korban, közvetlenül a szesztilalom feloldása után. Hetven év elteltével csak a sikerek látszanak, jobb esetben egy-egy számrűfűles katalóguscédula, porosodó könyv és fakult fénymásolat valahol egy polcon vagy fiókban elrejtve, amelyről senki nem hallott. De mi a helyzet a háttérrel? Vajon hányan tudják azt, hogy Elvin Morton Jellinek, az alkoholizmus betegségmodelljének megalkotója magyar származású volt? Ugyan Amerikában született, de gyermekkorában éveket töltött Magyarországon, és lehet, hogy csak előttem, de szerintem az életpályája során jó néhányszor megvillant magyaros érzésvilága. Egyébként a Jellinek-görcbét Magyarországon is tanítják az egyetemeken és főiskolákon, de a tudós származása nem közismert.

Az elektronikus gyűjtemények jellemzői

Hogy milyen az álombeli magyar világkönyvtár? Sajnos, a konkrét részletek helyett csak foszlányokra emlékszem. Az együtt dolgozás élménye és a késztermék fölötti öröm viszont megmaradt. Az Europeana lett volna az alapja vagy a MEK Világkönyvtár oldalával? A vízióban egy dinamikusabb portál szerepelt, olyasmi, amit a hallgatóim produkálnak a félév végére: a platform általában valamelyik divatos tartalommenedzselő vagy digitális gyűjteménygyártó szoftver, pl. Greenstone, Omeka, Drupal, Joomla, esetleg Google Sites; a megjelenési forma egységes, izléses, egyszerű és a többi. A fentiek közül néhány több-kevesebb programozói ismeretet igényel, egyik-másik igencsak próbára teszi az informatikusok türelmét a telepítésnél, de általában szinte bármelyik beválik. Újabban lehetőséget kaptunk az OCLC ContentDM kifejezetten digitális gyűjtemények összeállítására tervezett alkalmazásának kipróbálására is. Ez aztán tényleg sokat tud! Igaz, a könyvtár szak számára a valamelyest lebutított, kissé még zöld változatát biztosította a cég, de ehhez megkaptuk a teljes körű rendszeradminisztrációs jogot. Így aztán az egyes résztvevők feladatkörének megfelelően tudtuk beállítani a hozzáférést, mintha csak az igazi könyvtárban dolgoznának könyvtárosok, informatikusok és könyvtári kisegítő személyzet. Ez a web-alapú állományfejlesztő alkalmazás lehetővé teszi egyedi és többteteles adatállományok kezelését, az adatokat és tartalmakat a cég szerverén tárolják és archiválják. A metaadatok bevitelét és szer-

kesztése nem kíván nagy szakértelmet az adott felületen. A különféle formátumok egyszerű kezelése, a teaurusz testreszabhatósága és a beépített indexelés csak néhány példa, hogy miért akartuk az amúgy nem olcsó alkalmazást az órai keretek közt kipróbálni. A végtermék pedig egy olyan tetszetős digitális könyvtár, ahol könnyen megtalálhatók az egyes objektumok a fent említett tulajdonságoknak köszönhetően. Tévedés ne essék, ez nem a reklám helye, csak annak kiemelése, hogy az elektronikus gyűjtemények jellemzői közül elsőként a megfelelő platform és háttér-technológiák megválasztását illene említeni.

Hogy melyek lennének azok, az a feladattól, a gyűjtemény jellegétől, a célközönségtől, a könyvtári személyzet technológiai ismereteitől és nem utolsósorban a pénztárcánktól függ. Az említett kurzust azzal szoktuk kezdeni, hogy alaposabban megnézzünk két, általam önkényesen kiválasztott elektronikus gyűjteményt. A házi feladat során a hallgatók javaslatokat adnak két helyzetre: ha feleannyi pénzből kellene megoldani a feladatot, vagy ha a költségvetés a duplája lenne. Az utóbival senkinek nem szokott problémája lenni... Egy másik, sok magyar forrást tartalmazó gyűjtemény, az Europeana (europeana.eu) fogantatásától kezdve szerepel a tantervemben példaként. Hogy milyen példa? Attól függ. Az első alkalommal, amikor az indulás napján megnyílt és az óriási érdeklődés miatt összeomlott, nyilvánvaló volt, hogy nem követendő példaként jött szóba. Később egy többnyelvű csoporttal alaposabban megnéztük az egyes országokat, és a tartalmi gazdagság mellett sok hasznos ötletet is találtunk digitális gyűjtemények összeállításához. De nem úgy emlékszem, hogy ez lett volna az álomkönyvtár.

Az álomhoz és az oktató tananyaghoz visszatérve az utálatos csapatmunkát sem hagyhatjuk ki. Team, csapat, kooperáció, kollaboráció, ezek nem a legnépszerűbb szavak, ha magyarra fordítom őket. Az amerikai diákok mit sem tudnak a *mindenki kollaboráns* jelentéséről, hozzá vannak szokva a közös lóhoz, mégis szinte minden hallgatóm zohorál a félév elején. Ki nem állhatják a csoportos feladatokat, és *nem-e lehetne-e...* A válaszom mindig elutasító, mivel a félév célja a digitális technológiák alapjainak elsajátítása, gyakorlati ismeretek és tapasztalat szerzése digitális projektek lebonyolításában. Ez utóbbi pedig egyedül nem megy. A második hétre általában lecsendesedik a cirkusz; kicsit morognak még, próbálkoznak ezzel-azzal, milyen nagy tapasztalatuk van webdizájnban, meg hogy csináltak már digitális könyvtárat, és inkább háromszor annyit dolgoznának, csak ne kelljen másokkal. Hallottam már minden kifogást, és csak fújom a magamét két hétig, mint egy vevőszolgálati képviselő, aki előregyártott szövegekkel szereli le a panaszos ügyfelet. A harmadik héten kialakulnak a láncok és pozíciók a csoportdinamika közismert szabályai szerint, létrejön a kommunikáció, repkednek az ötletek, gazdára találnak a szerepek, kiderül, ki a legnagyobb sunnyogó, egyszóval, megindul a munka. Nem részletezem: a kezdeti feszültségek után a diákok személyes idő-, munka-, energia- és egyéb befektetései mehozják a digitális gyümölcsöt, ami ez esetben nemcsak egy kisebbfajta gyűjtemény, hanem maga a létrehozás tapasztalata, a közös élmény. Az év végi tantárgyértékelésben aztán rendszerint olyanokat írnak, hogy *rengeteget tanultam, nem változtatnék semmit a kurzuson*, vagy *eddig gyűlöltem csoportban dolgozni, de megérte végigcsinálni a félévet*.

Hogy mi a titok? A közös cél és érdek, az alapszabályok a többiek hozzáértése (vagy hozzá nem értése) miatt, a megfelelő kommunikációs stratégia megválasztása, képesség és hajlam a nézeteltérések civilizált kezelésére, a csoportos felelősség

védőhálója, a hasonló cipőben járó társak jelenléte – mint kedvező hatás a csoportteljesítményre. Lehetne még sorolni, a lényeg, hogy ha maga a feladat vonzó és érdekes, eddigi tapasztalataim szerint minden ilyen ad hoc társaság képes volt együttműködni és együtt dolgozni, szellemi és technológiai megoldásokat találni, a munkát részekre tagolni és beosztani, és a terméket, esetünkben a digitális gyűjteményt határidőre szállítani, még akkor is, ha a munka egyes elemeit menet közben tanulták meg a csoport tagjai. Ja, és még valami! Ez egy online kurzus, a diákok az USA bármelyik államában lehetnek fizikailag (időeltérés három óra), de volt már példa európai és ázsiai résztvevőkre is, minden nagyobb probléma nélkül.

Hogy a biznisz világából is kölcsönzünk elemeket a végtermék legyártásához? Persze, miért ne? A könyvtár mindenféle felhasználót szívesen lát, miért ne tanulnánk mi is tőlük? Sőt, érdemes külön figyelmet szentelni a *crowdsourcing* nevű, csoportos, esetleg tömeges együttműködésen alapuló tevékenységeknek a könyvtári szférában is. A fogalom eredeti meghatározása szerint bármilyen feladat lehet, amit eredetileg egy munkatárs végzett, de jelen formájában egy közösségnek vagy csoportnak adják ki, minden ellenszolgáltatás nélkül. Elsősorban vélemény- és információgyűjtésre gondolok, nem pedig üzletelésre egy gigantikus virtuális piactéren. Az USA nagy ország, mindenre találunk példát, meg az ellenkezőjére is. Ugyanígy a tömegek bölcsessége nem a feltétlenül a nagy számokban rejlik, hanem az önkéntes munkaerő által szabadidőben megosztott tudás és tapasztalat felhalmozódásában és a közös virtuális élményteremtésben. Persze sok ilyen projekt kimeríti a *vérciki* kategóriáját, például amikor egy író közreadja következő könyve első és utolsó fejezetét, és az olvasóktól várja, hogy megírják a közbenső részeket. A tömegbölcsesség extrém esetben akár életveszélyes is lehet, amennyiben az ember az orvos helyett az internethez fordul akut szívpanaszaival. De léteznek hasznos, pénztárcakímélő tipp-oldalak és békésen címkéző felhasználók is.

A *crowdsourcing* egyik könyvtárban és digitális gyűjteményekben megvalósítható szerepe a közösségteremtés. Erre számos példát láttunk a kollaboratív katalógizálástól kezdve, a kanadai névadási projekten át az ausztrál Trove megosztott újságcikk-korrekció vállalkozásig (a mai nap termése: 70 343 javítás). Az egyik kedvenc történetem egy kaliforniai közkönyvtárból való, ahol egy sor régi fényképet digitalizáltak és indítottak útjára a világhálón. A csoportképek a negyvenes évek elején készültek amerikai japán internálótáborban, amelynek pusztá léte hosszú ideig tabu volt. A könyvtár egy képmegosztó-alkalmazás segítségével közzétette a képeket, és először csak a környékbeliek, majd később mások is elkezdtek címkézni a felismerhető rokonaikat, barátaikat és ismerőseiket. Az ártatlanul táborba zárt, több mint százezer japán-amerikai leszármazottai a fényképek mellé kis történeteket is mellékeltek, és kialakult egy párbeszéd közöttük. Kíváncsian várom a történet folytatását.

Magyar világgönyvtár: látomás?

A világgönyvtár álmom óta eltelt pár hónap, de egyre inkább megvalósíthatónak tűnik az ötlet. Sokkal jobban, mint a webes nyelvoktatás víziója Magyarországon 1996-ból, a betűtípusok keveredésének hőskorából.

„A jövőbeli nyelvtanuló, aki már otthonában is rendelkezik Internet-elérési lehetőséggel, és választott hivatása miatt is több órát tölt naponta a képernyő előtt, a szó valódi értelmében nyelvtanuló, nem tanítani kell, hanem irányítani. Akár maga is megkeresi a neki szükséges forrásokat: az írásos és hangzó tananyagokat, e-mailen tartja a kapcsolatot tanárával, nyelvtanulótársaival levelezőcsoportokban osztja meg tapasztalatait és cseréli ki véleményét.”

(Hajnal–Agócs–Veress, 1996).

Ennél sokkal többre haladt a világ az elmúlt tizenhat évben. Belátom, kissé megmosolyogtatók a szerzők meglátásai a cikkben ma, 2012-ben. De a kilencvenes évek közepén Magyarországon még alig volt olyan, aki rendszeresen internettel foglalkozott volna. Hardware is alig volt hozzá, akkoriban kezdték kiépíteni az országos hálózatot. De sokszor is előfordul, hogy a kanadai Edmontonból gyorsabban be tudtam jelentkezni a budapesti szerverre, mint a debreceni barátaim! Kevés szerencsésnek adatott meg, hogy egy hosszabb külföldi tanulmányút alkalmával közelebről beleláthatott a készülődő információs robbanásba, majd azonnal volt lehetősége, hogy itthon is felvegye a fordulatszámot. Milyen nehéz is volt rávinnünk az *Alföld* irodalmi folyóirat egyes szerkesztőit, hogy tegyék fel a szövegeket a webre. Élénken élnek bennem azok a párbeszéddek, amelyeket neves íróinkkal folytattam a Debreceni Irodalmi Napok és Tatai Írótáborok alkalmával. Legtöbbjük a számítógép gondolatát is elvetette, mások attól féltek, hogy ha szövegeik elektronikusan elérhetővé válnak, esetleg valaki majd belerondít a tökéletes mondatba. Ma meg a közösségi média az alkotás egyik fontos színtere. A kiadók félelme természetesen az volt, hogy senki nem veszi meg a könyveket, erre itt a sok elektronikus könyvolvasó. Ahogy megfigyeltem a minap, egy átlagos repülőgépen, a fele társaság kezében az van, nem könyv. Az olvasott ekönyvet viszont mindenki maga választotta ki és töltötte le. A tanulási, olvasási és információkeresési szokásokat gyökeresen megváltoztatta a technológia fejlődése és az internet. A tizenhat évvel ezelőtti látomásból beigazolódott, hogy a felhasználót *nem tanítani kell, hanem irányítani. Akár maga is megkeresi a neki szükséges forrásokat* stb. A mi feladatunk, hogy eljuttassuk a forrásokat oda, ahol a felhasználók keresgélnek, és az általuk preferált lekérdezési módon tegyük ezeket megtalálhatóvá, legyen az szabadszavas keresés vagy QR-kód.

Egy percre még visszatérnék a könyvtár szakos hallgatókhoz. Állandóan az orruk alá kell dörgölnöm, hogy az olvasót egyáltalán nem érdekli, honnan jön a tartalom, mi a metaadata-séma, milyen a képfelbontás vagy a platform. A legjobb, ha nem kell a fejét törnie semmin, és a gyűjtemény kezelése magától értetődő. A felhasználó számára a lényeg, hogy mindenféle különleges előképzettség és nagyobb nehézség nélkül kihasználja és élvezze a változatos elektronikus tartalmak előnyeit. Az elektronikus gyűjtemény eszköz, de mint ilyen, pótolhatatlan. A tartalmakat viszont elő kell állítani és prezentálható állapotba kell hozni. Nincs annál szomorúbb, mint egy puccos-flancos honlap, a legmenőbb webdizájnnal és nulla értékű tartalommal.

Hogy miből gondolnám, hogy a magyar könyvtárosok szerte a világon tehetnének valamit? Egyrészt, mert óhatatlanul kezükbe kerülnek magyar vonatkozású

anyagok, amelyekről esetleg nem tud a világ. Másrészt a térítés nélkül végzett munka nincs ellenünk. De a legfontosabb, hogy a hozzáértés intim módon sajátunk. Például amikor az Amerikai Magyar Alapítvány könyvtárában kiegészítettem egy ideig önkéntes könyvtárosként, nekem jutottak a problémás esetek. Problémás lehet bármi, ami a megszokottól eltér, ebben az esetben semmilyen vonatkozó adatot nem talált a feldolgozáshoz a két, egyébként nagyon ügyes és lelkiismeretes amerikai kolléganő. A feldolgozandó objektumra adott első megjegyzéseimmel jól elszóraztattam őket a feladat elvégzése előtt. *Mi újság a Futrinka utcában? A kék csodatorta, Vízipók* – persze, hogy ismerem, ezen nőttünk fel, a gyerekeimmel együtt.

Az információtudományra hivatkozom, hogy ez az évszázad a véletlen felfedezések korszaka. Kérdés, lesznek-e felfedezhető anyagok a hungarológia terén. A Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója kiváló alkalom lehetne egy ötletbörzére, a párbeszéd megindítására vagy akár csak az érdeklődő könyvtárosok lajstromba vételére, akik szabad idejükben szívesen dolgoznának egy magyar világgönyvtár összeállításán.

Nem áltatnám magam azzal, hogy az én fejemben fordult meg először a gondolat, de elszigetelve, szerte a világon, egyénekenként keveset tehetünk. Mi hát a konstruktív megoldás? Projektgazdára lenne szükség egy magyarországi hivatalos intézményből, aki megfelelő hatalommal rendelkezik? Mecénásra, aki szívügyének tekinti a feladatot? Lelkes kívülállóra, aki összefogja az egészet? Jelentős anyagi forrásokra? Kevésbé komolyan vett, de lopva gyakran olvasott klasszikusunkkal szólva, első célunk az lehetne, hogy leüljünk ama bútordarab köré, amelyről olyan sok függ, és beszéljünk. A mozaikberakás egyelőre mellőzhető.

IRODALOM

- Hajnal Judit–Agócs László–Veress Gábor–Magulya László (1996): WWW és nyelvoktatás. In: Bakonyi, P.–Herdon, M. (eds): *Informatika a felsőoktatásban és Networkshop '96*. Debrecen, 1141–1155. p.
- Hajnal Ward Judit–Csűrös-Clark Sylvia (2009): Az amerikai magyarok könyvtára. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2009. 12. sz. 11–16. p.
- Kovács Ilona–Fragó Lászlóné (szerk.) (1994): *Külföldi hungarika-anyagot őrző magyar könyvtárak címjegyzéke*. Budapest, OSZK, 144 p.
- Nyirády, Kenneth (2009): A Kongresszusi Könyvtár magyar gyűjteményei. Legfontosabb adatok és a fejlesztés legújabb irányai. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2009. 12. sz. 5–10. p.
- OCLC WorldCatadatbázis, 2011 <http://oclc.org>
- ProQuest adatbázis (2011): <http://www.proquest.com/en-US/aboutus/history.shtml>
- Sonnevend Péter (2005): Az Amerikai Egyesült Államok könyvtárai az ezredfordulón. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2005. 6. sz. 43–52. p.
- Urbanic, Alan–Feinberg, Beth (2004): *A Guide to Slavic Collections in the United States and Canada*. = *Slavic and East European Information Resources*, 2004/3/4. 1–193. p.
- Vasvári, Louise O.–Tötösy de Zepetnek, Steven–Salzani, Carlo (2011): *Bibliography for Work in Hungarian Studies as Comparative Central European Studies*. CLCWeb: Comparative Literature and CultureLibrary

Mák Ferenc

A végtisztesség keresztjei – Mártírjaink 1944–1948

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
készülő archívumáról

A volt Jugoszlávia területén élő magyarság politikai vezetői és kimagasló tudományos, közéleti személyiségeinek nemzetben gondolkodó csoportja 1989–1990 óta minden adódó alkalommal hangsúlyozta: a délvidéki magyarság megmaradásának elsődrendű és alapvető feltétele, hogy egyenrangú polgárként vegyen részt Jugoszlávia, majd Szerbia társadalmi, gazdasági és politikai életében. Márpedig mindaddig nem lehetünk egyenrangú polgárai az országnak, amíg a történelmi tények tudományos igényű feltárásával nem tisztázzuk az 1944–1945-ben a magyarság ellen elkövetett partizán vérengzések körülményeit, s amíg a történetek felderítését követően jogilag is nem rehabilitálják az ártatlanul kivégzett áldozatokat. Szerbia bíróságainak kell kimondaniuk, hogy a szerb fegyveresek mészárlása emberiség elleni bűntett volt, hogy a kommunista vörös terror kimeríti a háborús bűncselekmény fogalmát, és hogy akik az ártatlanokra fegyvert fogtak, azok közönséges gyilkosok voltak, megérdemlik, hogy a nevüket megismerje a közvélemény.

A kezdeményezésnek a szerb fél részéről közel két évtizeden át nem voltak meghallói, s a szerb tudományos és politikai színtéren nem akadt partner, aki a tényfeltáró munka során vállalta volna a partnerséget. A szomorú megemlékezéseken elhangzó gyászbeszédeken és a történetekre emlékezők vallomásának részletes följegyzésén túl, érdemben nem történt semmi, s akik minden erejüket az 1944–1945-ös atrocitások feltárására fordították – Matuska Márton, Teleki Júlia, Forró Lajos, Csorba Béla és mások – alkalmanként reménytelennek ítélték a küzdelmet; az archívumok és a levéltárak anyaga elérhetetlen volt a számukra. Valamennyien úgy végezték a munkájukat, hogy tisztában voltak vele: amíg a szerb társadalom nem fogalmazza meg a múlttal történő őszinte szembenézés igényét, addig a magyar törekvések is kudarcra vannak ítélve. Mi, magyarok úgy érezzük, a háborúnak akkor lesz vége, ha tisztességes gyásszal minden áldozatunkat eltemettük.

Néhány évvel ezelőtt mintha megtört volna a jég. Előbb csak bizonytalan megfogalmazások voltak olvashatók: igen, 1944–1945-ben a bevonuló partizánok részéről történtek túlkapások, hogy olykor-olykor előfordultak bírósági ítélet nélküli kivégzések, amit egyszer majd ki kell vizsgálni – a vélemények azonban megre-

kedtek az általánosság szintjén. Egyes történészek a II. világháború valamennyi áldozatának a számbavételét ígérték, aminek azután csak a további ködösítés lett a következménye. 2009-ben a Tartományi Képviselőház Tényfeltáró Bizottsága *Na putu ka istini* (Az igazság útján) címmel, *Stradanje stanovništva Vojvodine 1941–1948* (Vajdaság lakosságának áldozatai 1941–1948) témamegjelöléssel tette közzé több éves kutatásainak eredményét, melyből kiderült: „83.881 személyről, köztük 4624 magyarról tudják bizonyosan, hogy ártatlan áldozat” volt. Akik a történelmi kérdéssel korábban már foglalkoztak, az első pillanattól tudták, hogy a feltárt és közzétett tények közel sem fedik az igazságot, s ami történt, nem egyéb felelőtlen porhintésnél.¹

A Tartományi Képviselőház Tényfeltáró Bizottsága 2009 tavaszán publikált kutatási adatai szerint a „felszabadító” partizánok 1944–1945-ben, majd Tito kommunistái 1948-ig 106 000 embert végeztek ki, az áldozatok legnagyobb része – 52 000 – szerb, a további 25 000 német, 17 000 zsidó, 4600 magyar és 2000 horvát nemzetiségű, közülük 83 881-et „nevén is neveztek”. Ezeket az adatokat azonban sem a magyar, sem a német közvélemény nem vette komolyan, és nem tekintette hitelesnek, hiszen csak a gyűjtőtáborok adatai ezt a számot messze felülműlják. Vajdaságban egyébként a világháború ideje alatt és után 72 gyűjtőtábor létezett, közülük csak a járekiben hatezren haltak meg. „Jegyzőkönyv is van róla, csak éppen nem hozzáférhető” – írta Ternovác István *Megneveztek 4624 magyar áldozatot* című tudósításában.² Matuska Márton pedig „elnagyolt munkának” minősítette a jelentést, és hozzátette: „A második világháború utáni vérengzések áldozatainak kutatásával nem a valós adatok feltárása, hanem a téma elmaszátolása volt a cél”.³

Nagy előrelépést jelentett a kutatások megkezdése tekintetében, amikor 2009 augusztusában a szerbiai kormány arra kötelezte a Köztársasági Igazságügyi Minisztériumot, hogy egy történészbizottság – „az 1944 és 1946 között a szerb polgárok tömeges kivégzésének tényére és a tömegsírok feltárására létrehozott tanács” – az egész Szerbia területén derítsen fel minden olyan esetet, amely „az adott időszakra vonatkozott, és olyan személyek ellen követték el, akiket kivégeztek, lelőtték vagy halálos ítéletet hajtottak végre rajtuk, de mindezt nem előzte meg bírósági eljárás, tehát nem született ítélet az ügyükben”. Ez pedig azt jelenti, hogy Szerbia területén fel kell tárnai a tömegsírokat, és minden felmerülő kérdésre választ kell találni. Slobodan Homen, a Köztársasági Igazságügyi Minisztérium államtitkára szerint a munka akár tíz évig is eltarthat, de csak akkor tekinthető eredményesnek, ha a levéltári dokumentumok hitelesítik a történeteket. Majd hozzátette: „a jövőben a szemtanúk vallomásaira és az írásos bizonyítékokra tudunk majd támaszkodni, ez alapján áll össze a számunkra fontos kutatási dokumentum”.⁴

2009 augusztusában úgy tűnt, fölgyorsulnak az események. Pásztor István, a VMSZ elnöke Ágoston Andrással, a VMDP elnökével és Páll Sándorral, a VMDK elnökével közösen levélben fordult az akkori szerb elnökhöz, Boris Tadiéhoz, és a támogatását kérte egy szerb–magyar történészekből álló munkacsoport létrehozásához. „A történészeknek lenne a feladata feltárni az 1944–1945-ben elkövetett háborús bűntettek részleteit” – állt a levélben. Tadić elnök támogatta a kezdeményezést, és kijelentette, a munkacsoport szerb tagjait még az ősz folyamán kinevezik. Kézenfekvő volt, hogy a tervezett magyar–szerb tényfeltáró történész-bizottság munkájába bekapcsolódik a szerbiai tömegsírokat feltáró bizottság is.

Slobodan Homen, a szerbiai igazságügyi minisztérium államtitkára nem sokkal ezután bejelentette: 2009 szeptemberében „*állami bizottság alakul a II. világháború végén keletkezett tömegsírok összeírása és feltárása céljából*”.⁵

A *Blic* napilap azonmód közölt is egy térképet, amelyen 53 szerbiai települést jelöltek meg, ahol tömegsírok találhatóak. Ezek közül 21 vajdasági volt. „*Ezzel szemben – jegyezte meg Matuska Márton – az én kutatásaim alapján ötven vajdasági településen léteznek magyar áldozatokat rejtő tömegsírok. Ezek zöme a Bácskában van. Felsorolnám ezeket a településeket: Horgos, Martonos, Magyarkanizsa, Adorján, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse, Földvár, Csantavér, Szabadka, Bajmok, Bezdán, Zombor, Vepród, Szivác, Kúla, Verbász, Topolya, Szenttamás, Temerin, Járek, Palánka, Újvidék, Csurog, Zsablya, Mozsor, Tündéres, Sajkáslak és Titel. Ezek a bácskai helységek. A Bánságban: Törökkanizsa, Csóka, Padé, Jázova, Kisoroszi, Oroszlámos, Nagykikinda, Magyarcsernye, Törökbecse, Perlasz, Muzslya, Nagybecskerek, Nezsény, Antalfalva, Torontálvásárhely és Versec. Szerémségben két magyarlakta helységről vannak adataim. Ezek: Ürög és Maradék. Ez összesen 49 helység. A lista azonban nem tekinthető véglegesnek. Egy kis bánsági településről, Basahídról pl. 2005-ben kaptam egy névtelen levelet, melynek írója elmondja, hogy ott a királyi Jugoszlávia időszakában 30 magyar család lakott, és békességben éltek az ottani többségi szerb lakossággal mindaddig, amíg be nem jöttek Tito partizánjai. 1944 őszén a faluban összeszedték a magyar férfiakat, csak az asszonyok és a gyerekek maradtak odahaza. Nagyrészüket kivégezték. Aki pedig életben maradt, el kellett hagynia a falut.*”⁶

2009. november 10-én azután a Szerb Igazságügyi Minisztériumon belül Slobodan Marković, a belgrádi egyetem Politikai Tudományok Kara docensének elnökségével megalakult az 1944. szeptember után kivégzett személyek titkos sírhelyeinek feltárásával megbízott állami bizottság. Az első sajtótájékoztatón a bizottság célkitűzéseinek ismertetése mellett Slobodan Homen államtitkár azt is felvetette, hogy „*a kivégzésekhez kapcsolódó feljegyzéseket feloldják a titkosítás alól*”. Slobodan Marković a bizottság elnöke hozzáfűzte: „*A bizottság megkezdte az archívumokban őrzött dokumentumok összegyűjtését*”, hiszen a kutatómunkában igen nagy szükség van az akkori biztonsági szolgálatok munkájáról készült feljegyzésekre. „*A bizottság nem politikával akar foglalkozni, és nem is akarja megváltoztatni a történelmet*”⁷ – nyilatkozta az Igazságügyi Minisztérium államtitkára. Már nem a becslésekről, és nem a hangulat befolyásolta kalkulációkról van szó. Minden áldozatot néven kell nevezni, és fel kell tárni a tragédiájának tényeit.

2010 januárjában már arról cikkeztek a lapok, hogy „*Sólyom László és Boris Tadić legutóbbi találkozásukon megegyeztek abban, hogy országuk tudományos akadémiájának bevonásával közös bizottságot állítanak fel az 1944–1945-ös népirítás körülményeinek kivizsgálására*”. A sajtó azt is tudni vélte, hogy „*Sólyom László megfogalmazta és elküldte levelét a Magyar Tudományos Akadémiának, és ugyanezt megtette Boris Tadić is a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia irányában*”.⁸ A szándék komolyságát jelezte, hogy 2010. április 29-én a szerb kormány feloldotta az 1944-ben és 1945-ben zajlott tömegmészárlásokra vonatkozó dokumentumok titkosítását. A folyamatot erősítette, hogy néhány nappal korábban az Újvidéki Felső Bíróság rehabilitálta a Sajkás-vidéki megtorlás első négy magyar áldozatát.⁹ 2010. május elején végre megkezdte munkáját a második világháború alatt és után kivégzettek tömegsírait feltáró bizottság, hogy számba vegye a vörös terror áldozatait.

2010. november első napjaiban a Magyar Tudományos Akadémia az időközben megalakult Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság élére társelnökként Glatz Ferenc akadémikust, történészt nevezte ki, aki nyilatkozatában a diplomáciai háttér munkáról is szót ejtett: „Amikor Magyarországon járt Tadić elnök – mondta –, akkor átadtuk neki a magyar részről megalakult bizottság listájával együtt azt a programot is, amelyet én írtam meg. Mi eddig azért nem tudtunk semmit sem csinálni, mert nem voltak testvér-bizottságok. Vártuk a Szerb Tudományos Akadémia javaslatát, ami máig nem jutott el hivatalosan hozzám.” A program azonban nem arról árulkodott, amiről a vegyes bizottság megalakulását megelőzően szó volt. „A bizottságnak a fő feladata egyrészt a második világháborús események feltárása Vajdaságban, egy forrásgyűjtemény elkészítése. Másrészt a bizottság feladata lesz a szerb–magyar levéltári kutatások és visszaemlékezések gyűjtésének a biztosítása is. Különösen fontos feladatnak tartjuk azt, hogy a szerb–magyar kapcsolatok, mind történelmileg, mind politikailag a Vajdaság multikulturális környezetében legyenek értelmezhetőek. Itt nemcsak szerb–magyar kapcsolatokról van szó, hanem szerb–horvát, szerb–német és más, nemzetek közötti kapcsolatokról is. Nagyon fontosnak tartjuk azt, hogy a bizottság eredményei a közgondolkodásba is átkerüljenek, tehát mi egyrészt a kölcsönös történettudományos kutatást, vegyes bizottságok működését és a kommunikációt szeretnénk elősegíteni, másrészt viszont a médiában is fórumot kell adni ennek a témának” – nyilatkozta Glatz Ferenc. Közben Belgrádban Vojislav Stanovčićet, a Szerb Tudományos Akadémia tagját, nevezték ki a vegyes bizottság szerbiai társelnökévé, aki első nyilatkozatában kijelentette: nem lesz könnyű dolgunk, mert „ilyesmivel a Szerb Tudományos Akadémia berkeiben még senki sem foglalkozott”. Stanovčić hozzátette, azt viszont tudják, hogy Vajdaságban vannak olyan „szakértők”, akik régóta foglalkoznak ezzel a kérdéssel – az ő együttműködésükre is számítanak. Csak a legfontosabb kérdést illetően volt tapasztalható a bizonytalanság: mit is vizsgáljon a történeti vegyes bizottság? „Számunkra nagyon fontos lenne, hogy a második világháború kezdetétől vizsgáljuk ezt a periódust, és mondjuk 1948-cal befejeződjön a vizsgált időszak. Mert akkor már befejeződtek a háború utáni likvidálások és a kilengések” – nyilatkozta a szerb társelnök.¹⁰ Mintha sem Glatz Ferenc, sem Vojislav Stanovčić nem értesült volna arról, hogy a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság eredeti szándéka szerint az 1944–1945-ös partizán-terror magyar (és ettől elválaszthatatlanul német) áldozatainak feltárására és egyenkénti megnevezésére jött létre: „A bizottság feladata feltárni az 1944–45-ben történt tömeges atrocitások részleteit” – állt a határozatban.

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozatának három vajdasági tagja van: Mezei Zsuzsanna és Fodor István levéltárosok és Matuska Márton közíró, a délvidéki mártírok történetének ismert kutatója, a Délvidéki Mártírium 1944–45 Alapítvány kuratóriumának tagja, aki egy 2011. január 11-én adott nyilatkozatában hangsúlyozta: „A bizottság nem a már feltárt események újra feltárására, hanem azon események kutatására jött létre, amivel még nem foglalkozott sem Szerbia, sem a SANU, sem az MTA ilyen formában. A magyar bizottság ülésén elhangzott, hogy a magyarokra vonatkozó eseményeket, amelyek miatt minket terhel felelősség, már Horthy kivizsgálhatta. Az is elhangzott, hogy mi már lenyeltük saját keserű nyelni valónkat, most nem rajtunk van a sor. [...] Minket folyton büntudattal gyötörtettek, a többségi nép pedig azt akarta velünk elhíttetni, hogy

minket fölszabadít és érdemtelenységünk ellenére nagylelkűen maga mellé fogad. Végre itt az ideje, hogy levétezzük magunkról ezt a súlyos terhet. Békés együttélés csak a bűnök kölcsönös megbocsátása után lehetséges. De hogyan kérjen bocsánatot az, akit úgy neveltek, hogy neki nincs is vétke, hiszen velünk szemben még nagylelkűséget is tanúsított. A megbékélésnek azzal kell járnia, hogy attól kezdve egyik nemzet se vádolhassa a másikat, hanem közösen gyászoljuk minden nép ártatlan áldozatait, mártírjait, köztük sok-sok hőst, akiket eddig bűnősként szégyellnünk kellett."¹¹

Időközben Srđan Cvetković történész, a tömegsírok megjelölésével és az áldozatok összeírásával foglalkozó állami tényfeltáró bizottság titkára a sajtónak elmondta, hogy a szerb és a magyar államfő megállapodása nyomán létrejött közös akadémiai történész bizottság fordulatot hoz a tényfeltáró munkában, ennek köszönhetően hatékonyabbá válik a vajdasági történések kutatása, hiszen ugyanazok a kutatók dolgoznak a szerbiai tényfeltáró bizottságban is, mint a két ország által létrehozott vegyes bizottságban.

Srđan Cvetković elmondta, 1944. szeptember 12-étől, a kommunisták vérengzéseinek a kezdetétől, a szerbiai likvidáltak listáján már 36 000 áldozat neve található. A levéltári kutatások során az is kiderült, hogy „*az áldozatok 90 százalékát bármiféle ítélet nélkül végezték ki*”. Eddig 206 tömegsírról tudnak a történészek. Ezek közül 33 keletkezésének a körülményeit felkutatották, de közülük mindössze kettőt hantoltak ki. S ami a vörös terrorban a legmegrendítőbb, az a gyermekáldozatok száma. „*Több ezer gyereket végeztek ki a kommunisták Szerbiában* – állítja a tömegsírok megjelölésével és az áldozatok összeírásával foglalkozó állami tényfeltáró bizottság titkára.¹²

Ilyen előzmények után kezdődött meg 2011. novemberében a levéltári feltáró munka. A kutatómunka irányításával és lebonyolításával a Magyar Nemzeti Tanács a Hajnal Jenő vezette, zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézetet bízta meg, ahol azonnal kezdetét vette *A végtisztesség keresztjei – Mártírjaink 1944–1948* című archívum felépítése is. A szándék világos: valamennyi meggyilkolt mártírunk nevének felkutatása és történetének minél teljesebb dokumentálása. A mártír neve köré épül a történet és a történelem: temetett és temetetlen halottaink végre megkaphatják a végtisztességet. A ránk teherként és próbatételként nehezedő múlt pedig a levéltári adatok, az emlékezők személyes vallomása, és a történeti irodalom révén a maga kegyetlen valóságában mutatkozik meg.

Közel egy esztendeje az archívumokban óriási feltáró munka folyik. A nyolc vajdasági regionális levéltárban – Fehértemplom, Újvidék, Szabadka, Szerémség Levéltára (Szávaszentdemeter), Zenta, Nagybecskerek, Nagykikinda, Pancsova és Zombor – végzett kutatás nyomán eddig 1319 esetben derült ki, hogy az azonosított áldozatot a bevonuló partizánok minden bírósági eljárás nélkül, egyszerűen legyilkolták. Fodor István, a Zentai Történelmi Levéltár igazgatójának beszámolója szerint az eddig feldolgozott három gyűjtőtábor – Rezsőháza, Szépliget és Bácskörtés – tömegsíraiban összesen 13 133 ártatlan áldozat nyugszik. Mezei Zsuzsanna, aki munkatársaival a Vajdasági Levéltárban a *Megszállók és Együttműködők Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság* levéltári anyaga mellett *A háborús bűnösök regiszterét, A népellenesek regiszterét, A kivégzettek OZNA (Népvédelmi Osztály) névsorát tartalmazó könyveket, Az ítélet nélküliek, illetve bírósági ítélettel kivégzettek személyi kartonjait, a Hadbírósi ítéletek gyűjteményét* és egyéb

levéltári anyagát nézte át, közölte: a 11 627 eddig felderített áldozatból 5087 magyar és 5159 német származású volt. Ezeknél az adatoknál azonban figyelembe kell venni, hogy az újvidéki tömeges kivégzésekről még nem kerültek elő a névsorok, a bezdáni, zombori, szenttamási följegyzések is elég hiányosak. További forrásként szolgáltak az 1948-ig működő járeki, gádori és körtési fogolytáborok halotti anyakönyvei is. Ezekből eddig kb. 2500 név került az adatbázisba. A becslések szerint további 30 000 áldozat neve vár azonosításra. A német áldozatok azonosításának egyik legmegbízhatóbb forrása az 1994-ben Münchenben kiadott, Karl Weber szerkesztette *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien* című könyv.

A végtisztesség keresztjei – Mártírjaink 1944–1948 című archívum bibliográfiai részébe 2012. június 30-ig a 2007–2011 közötti vajdasági magyar és szerb nyomtatott sajtó (*Magyar Szó, Hét Nap, Családi Kör, Aracs, Dnevnik, Blic*) cikkeinek és fényképeinek gyűjteménye, valamint a *Vajdaság MA* hírportál és a *VMDP Hírlevél* elektronikus anyaga – megközelítőleg 800 tételben –, továbbá mintegy 50 monográfia digitalizált változata került fel. A jelzett időszak – különösen a 2009 utáni periódus – publicisztikája a korábbiakhoz képest lényeges változást hozott. Míg a megelőző, közel két évtized során a mártírium-kutatásra az egyéni kezdeményezések és magános kísérletek voltak a jellemzőek, addig az utolsó néhány évben a kérdés végre megkapta a kellő társadalmi és politikai súlyát. 2009 előtt elszánt újságírók, helytörténészek és a családi visszaemlékezők vetették papírra mindazokat az ismereteket, amelyeknek egyéni utánajárás során a birtokába jutottak. Míg tehát korábban a társadalmi igényeknek és elvárásoknak csak a publicisztika próbált meg eleget tenni, addig ez elmúlt években olyan egyesületi kezdeményezések, mint a *Keskenyút – Délvidéki tragédiánk 1944–45*, hírportálja, rendezvényei és kiadványai (2010–2011), valamint a *Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság* 2010-ben rendezett tudományos konferenciája és a tanácskozás anyagát közlő *Mementó 1944–45* című kiadványa is jelezte, hogy a nyomozó kérdéseknek végre társadalmi nyilvánosságot kell kapniuk.

2011-ben Szerbiában heves politikai vitákat követően megszületett a rehabilitációról és a kárpótlásról szóló törvény amely közvetlenül érintette a magyarság életét is. A törvény ugyan nem tisztázta megnyugtató módon a kollektív bűnösség eltörlésének kérdését, de a jogi eljárások lehetővé teszik a kivégzettek sorsának feltárását. Ennek kapcsán Vukašinović Éva rámutatott: „*A vagyon-visszaszármaztatási törvénytervezettel elsődlegesen a zsidó hitközség és a magyar kisebbség jogait csorbítják*”,¹³ a Vajdaság MA pedig megfogalmazta: a vajdasági németiség is módosítaná a vagyon-visszaszármaztatási törvényt.¹⁴ Varga László ugyanakkor hangsúlyozta: a törvény nem sugallhatja a kollektív bűnösséget, mert az folytatását jelentené az eddigi gyakorlatnak.¹⁵ Mindennek ellenére Szerbia törvénykezési rendjében végre legitim módon jelent meg a kommunista megtorlás áldozatainak a kérdése – 2012-ben pedig már precedens értékű ítéletek is születtek. Mindezek a folyamatok közrejátszottak abban, hogy az áldozatok sorsának tisztázása Szerbiában társadalmi és jogi kérdéssé szélesedett, ami azután megköveteli a történelmi tényfeltárási is. A folyamatokat és a változásokat hűen mutatja be *A végtisztesség keresztjei – Mártírjaink 1944–1948* című archívum eddig elkészült, 2007–2011 közötti bibliográfia.

Az 1944–1945-ben kivégzett magyar mártírok sorsának legismertebb kutatója, Matuska Márton az 1990-es évek óta fáradhatatlanul munkálkodik azon, hogy föl-

tárják a partizánterror áldozatainak történetét. 1991-ben megjelent *A megtorlás napjai* című könyvével elsőként törte meg a hallgatást, és megmutatta a kutatók számára a jární érdemes utat. Az elmúlt közel három évtizedes tényfeltáró munkája során hatalmas dokumentum-gyűjtemény keletkezett, amely mára egyik legfontosabb alapja és forrása lett az atrocitások történetének. 2012 tavaszán Matuska Márton archívumának másolatát átadta a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek, és ezzel óriási mennyiségű kézirat, feljegyzés, levél, jegyzőkönyv, fénymásolat, újságkivágat, eredeti dokumentum, fénykép és hanganyag, névtelen és aláírással hitelesített vallomás gyarapítja az archívumunkat. A 118 irattartónyi dokumentum településenként Adától Zsablyáig 1468 tematikus egységet tartalmaz. A dokumentumok nemcsak egy kutatói pálya történetét mutatják be, nemcsak a feltáró munka folyamataiba nyújtanak betekintést, de megmutatják a szenvedések mélységeit is, amelyeket a bácskai, a bánási, a baranyai és a szlavóniai magyarságnak el kellett viselni.

És sorban, araszról araszra haladva derül fény az 1944 őszen kezdődött terror áldozatainak kilétére. Az áldozatok névsora képezi *A végtisztesség keresztjei* című digitális archívum gerincét, ahonnan a történet dokumentumai is felkutathatók. Átjárhatóság van (lesz) a nevek listája és a vajdasági helytörténeti irodalom magyar és német nyelven megjelent, vonatkozó műveinek digitalizált változata – közel fél-száz könyv forrásanyaga –, illetve a hatalmas sajtóbibliográfia között. Valami módon ehhez az anyaghoz csatolhatók az egyházi anyakönyvek is. A terepen kutató néprajzosok pedig vállalták a ma élő emlékezők vallomásainak a megörökítését, hogy az emlékirodalom – a ma oly népszerű oral history – is hozzátegye a maga eredményeit a mártírjainknak állított terjedelmes nyilvántartáshoz. Nyitott kérdés, hogy a Matuska Márton által említett magyar áldozatokat rejtő fél-száz tömegsír feltárására mikor kerül sor, és hogy sor kerül-e egyáltalán?

Egészen bizonyos, 2011 őszen a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben a levéltárosok, a történészek, a közírók, néprajzosok és a túlélő emlékezők közös munkájával megkezdődött annak a szellemi katedrálisnak az építése, amelynek apró piciny emléktáblái tény- és adatszerűen fogják bizonyítani sok-sok ezer délvidéki magyar áldozat mártíriumát. 2012 tavaszán a pillanatnyi kedvező széljárás dagasztotta reményeink vitorláit.

JEGYZETEK

- 1 Stanyó Tóth Gizella: Szembenézéssel a megbékélésig – Az első hivatalos kutatás szerint tartományunkban 83.881 ártatlan civil áldozat volt, köztük 4624 magyar az 1941–1948 közötti időszakban. = Magyar Szó, 2009. május 15. – Az 1948-as évszám azért tűnik elfogadhatónak, mert a Bácskában és a Bánásban addig működtek az internálótáborok, ahol ezrével, tízezérekkel haltak meg a magyar és a német internáltak.
- 2 Ternovác István: Megneveztek 4624 magyar áldozatot. Vajdaság MA, 2009. május 15.
- 3 Elnagyolt munka – A második világháború utáni vérengzések áldozatainak kutatásával nem a valós adatok feltárása, hanem a téma elmaszátolása volt a cél, legalábbis a 12 éves történet-szi munka ezt üzeni [Beszélgetés Matuska Mártonnal]. = Magyar Szó, 2009. május 23.
- 4 Varjú Márta: Feltárják a tömegsírokat – Slobodan Homen, a Köztársasági Igazságügyi Minisztérium államtitkára szerint a munka akár tíz évig is eltarthat. = Magyar Szó, 2009. augusztus 1.

- 5 P. E.: Pásztor–Tadić-találkozó – Boris Tadić ígérete szerint az ősz folyamán kinevezik az 1944/45-ben történt háborús bűntetteket kivizsgáló szerb–magyar történész-munkacsoport szerb tagjait. = Magyar Szó, 2009. augusztus 5.
- 6 Ternovác István: Felsőház településnél van magyar tömegsír. Vajdaság MA, 2009. augusztus 13.
- 7 Pesevszki Evelyn: Az 1944 utáni kivégzések megvilágítása – Feloldhatják az 1944 szeptember utáni kivégzésekhez kapcsolódó dokumentációról a titkosítást – Matuska Márton: Az új bizottságtól az összes tény feltárását és ezek nyilvánosságra hozatalát várom el. = Magyar Szó, 2009. november 17.
- 8 Németh Zoltán: Hatvanöt éves szégyen – Szerbia nem lehet az Európai Unió része, ha nem tisztázza örökölt bűneit – Az 1944–1945-ben a vajdasági magyarok felett elkövetett atrocitást nem lehet kollektív bűnösségként kezelni – Magyarország és Szerbia államfői levelet intéztek a nemzeti akadémiáikhoz. = Magyar Szó, 2010. február 6.
- 9 Ternovác István: Kezdődhet az 1944–45-ös események tisztázása. Vajdaság MA, 2010. április 30.
- 10 Halász Gyula: A megbékélés labirintusa – Kijelölték a szerb–magyar vegyes bizottság hazai tagjait is – Dr. Glatz Ferenc és dr. Vojislav Stanovčić, a második világháborús atrocitások kutatói nyilatkoznak a Magyar Szónak. = Magyar Szó, 2010. november 13.
- 11 Pesevszki Evelyn: Levenni magunkról a súlyos terhet – Matuska Márton: A vajdasági magyarságot folyton büntudattal gyötörték. = Magyar Szó, 2011. január 11.
- 12 Ternovác István: Több ezer gyereket végeztek ki a kommunisták Szerbiában! – állítja dr. Srđan Cvetković történész, a tömegsírok megjelölésével és az áldozatok összeírásával foglalkozó állami tényfeltáró bizottság titkára. Vajdaság MA, 2012. január 3.
- 13 Diósi Árpád: Rejtett diszkrimináció – Vukašinović Éva: A vagyon-visszaszármaztatási törvénytervezettel elsődlegesen a zsidó hitközség és a magyar kisebbség jogait csorbítják. = Magyar Szó, 2011. szeptember 7.
- 14 A vajdasági némettség is módosítaná a vagyon-visszaszármaztatási törvényt. Vajdaság MA, 2011. szeptember 9.
- 15 Kabók Erika: Nem sugallhatja a törvény a kollektív bűnösséget – Dr. Varga László: Ha nem módosítják a törvényjavaslat néhány számunkra kulcsfontosságú rendelkezését, nemmel szavazunk. = Magyar Szó, 2011. szeptember 10.

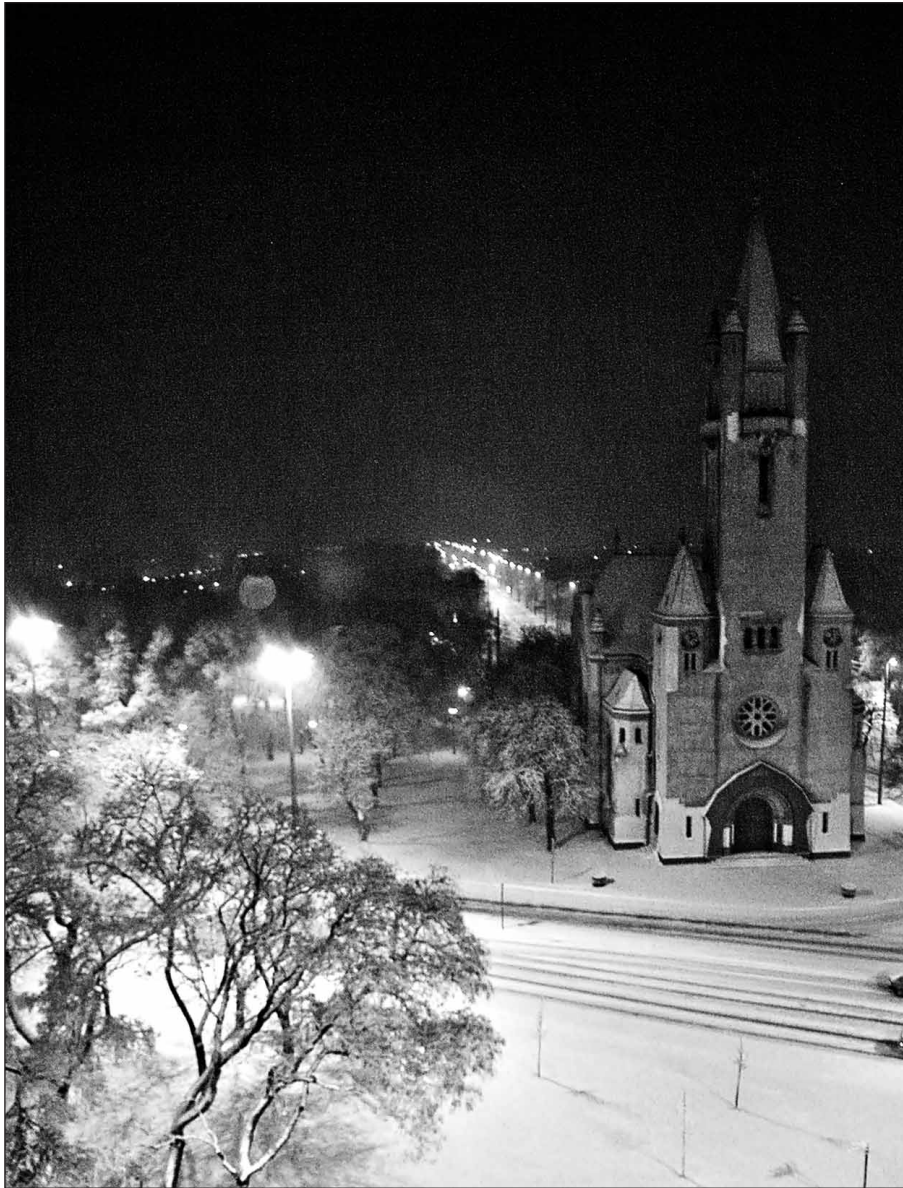
„A 2000-es években a sajtóolvasás mennyiségi mutatói valamelyest gyengültek határokon túl is, minőségi mutatói pedig a bulvárosodás jegyeit mutatják. Tovább erősödött az a tendencia, hogy a felnőtt fiatal korosztályok és a képzettebb rétegek körében hódít a többnyelvű, sőt többségi nyelvű sajtóolvasás (és médiafogyasztás). A média belső szerkezetének változása – főleg urbánusabb és fiatalabb rétegekben – a televízióról az internetre áthangolódó igényekben is megmutatkozik.

A könyvolvasás mennyiségével kapcsolatos információk – ahol időben összehasonlítható adatokra leltünk – mindenütt és minden rétegben az olvasók arányának és az olvasás gyakoriságának drasztikus csökkenéséről tudósítanak. Ez a Magyarországon már elég régóta érzékelhető tendencia a külföldi magyarok körében is egyre inkább érezteti hatását.” *(Gereben Ferenc)*

„A találkozások felhívták a figyelmet egyik legfontosabb közös ügyünk, a külföldi magyar gyűjtemények, hagyatékok kérdésére. Ez a téma hosszú ideje foglalkoztatja a hazai könyvtári szakmát és a külföldi magyarság kérdéseivel foglalkozó szervezeteket és intézményeket egyaránt. A jelenleg tervezett konferenciának is ez az egyik központi témája. (...) Nem kevésbé fontos azonban a korábbi, az eddig fel nem tárt, a gazdasági kivándorlók és korai emigránsok történelmi múltját dokumentáló, többségében magánkézben levő emlékek felkutatása, összegyűjtése és megőrzése” *(Kovács Ilona)*

„Hogy miből gondolnám, hogy a magyar könyvtárosok szerte a világon tehetnek valamit? Egyrészt, mert óhatatlanul kezükbe kerülnek magyar vonatkozású anyagok, amelyekről esetleg nem tud a világ. Másrészt a térítés nélkül végzett munka nincs ellenükre. De a legfontosabb, hogy a hozzáértés intim módon a sajátjuk. (...) A Magyar Könyvtárosok Világtalálkozója kiváló alkalom lehetne egy ötletbörzére, a párbeszéd megindítására vagy akár csak az érdeklődő könyvtárosok lajstromba vételére, akik szabad idejükben szívesen dolgoznának egy magyar világgönyvtár összeállításán.” *(Hajnal Ward Judit)*

Minden kedves olvasónknak, előfizetőknek,
kollégáknak kellemes karácsonyi ünnepeket
és boldog új évet kívánunk!

A szerkesztőség